

HEYDƏR ƏLİYEV

MEHRİBAN ALIŞANOVA

İQTİSADI MÜSTƏQİLLİYİMİZİN BANİSİDİR

Elmi redaktor və məsləhətçi:

Ş.M.Muradov
AMEA-nın müxbir üzvü,
i.e.d., professor

M44 Mehriban Alışanova
«**HEYDƏR ƏLİYEV - İQTİSADI MÜSTƏQİLLİYİMİZİN BANİSİDİR**»
Bakı, «**ÇİNAR-ÇAP**» nəşriyyatı, 2006, – 214 səh.

M 4702060200
122

© «**ÇİNAR ÇAP**», 2006

REDAKTORDAN

*"İlk işə başlayan şəxslərin üzərinə həmişə
çox böyük, şərəfli vəzifələr düşür".*

HEYDƏR ƏLİYEV

Görkəmli dövlət, siyasi və hərbi xadimlər kimi dünyada böyük hörmət və şöhrət qazanmış, Franklin Ruzvelt, Şarl de Qoll, Cəvahirəl Nehru və Mustafa Kamal Atatürk kimi tarixi şəxsiyyətlərlə bir sırada duran və müasir dünyanın siyasi Olimpində alternativini olmayan Heydər Əliyev şəxsiyyəti elə bir zirvədir ki, onun haqqında söz demək və Azərbaycan xalqının xoş gələcəyi naminə gördükləri işləri sadalamaq və qələmə almaq çox çətin, çətin olduğu qədər də məsuliyyətli və şərəfli, hər bir Azərbaycanlıda qürur və fəxarət doğuran bir işdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk dövrdə (1969-1982) respublika iqtisadiyyatının dirçəldilməsi və sürətli inkişafı üçün böyük işlər görülmüş, hər il on minlərlə yeni iş yerlərinin açılmasına imkan verən iri sənaye müəssisələri istifadəyə verilmiş, iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində—nəqliyyat və rabitədə, kənd təsərrüfatında, ticarət və ictimai iaşədə əsaslı inkişafa nail olunmuş, kənd rayonlarının, respublikanın şəhər və qəsəbələrinin abadlaşdırılması, yollar salınması, yeni sosial obyektlə-

rin–məktəblər, xəstəxanalar, poliklinikalar, uşaq bağçaları və s. inşa edilməsinə xüsusi fikir verilmişdi. Məhz həmin dövrdə sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində baş verən dəyişikliklər Azərbaycanı və ona rəhbərlik edən Heydər Əliyevi bütün dünyada məşhurlaşdırmış, o 1982-cı ildə Sovet İttifaqının ən ali hakimiyyət və partiya qurumu olan Sov.İKP Siyasi bürosuna üzv seçilmiş, İttifaq hökumətinin ən səlahiyyətli rəhbərlərindən biri - Nazirlər Sovetinin I müavini təyin olunmuşdu. Onun Moskvada işlədiyi 5 il ərzində gördüyü işlər, böyük siyasi nüfuzu həmin dövrdə "təsadüfən" hakimiyyətə gəlmiş Qorbaçov tərəfindən qısqançılıqla qarşılanmış, kifayət qədər sağlam, hökumətin istənilən üzvündən fəal və işgüzar, böyük idarəetmə təcrübəsinə malik olmasına baxmayaraq siyasi fəaliyyətinin və nüfuzunun daima artdığı bir dövrdə hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmışdı. Lakin Heydər Əliyevin respublikamız üçün gördüyü işlər qədirbilən xalqımızın yadından çıxmamışdı və Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən, təcrübəsiz və səriştəsiz rəhbərlərin respublikanı hansı bəlaya düşür etdiyini anladıqdan sonra hələ sovet dövründə Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin bünövrəsini qoymuş böyük şəxsiyyətin, xalqımızın yeganə Lideri Heydər Əliyevin ölkəyə yenidən rəhbərlik etməsini təkidlə tələb etmişdi.

Müstəqillik dövründə (1993-2003-cü illərdə) respublikamıza ləyaqətlə rəhbərlik etmiş, onu bir neçə dəfə bəlalardan qurtarmış və Azərbaycanı yenidən Azərbaycan xalqına qaytarmışdır. Müstəqilliyimizin və müstəqil dövlətimizin memarı, Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev öz xalqının qəlbində özünə elə bir yer tutmuşdur ki,

uşaqdan böyüyə kimi hamı onu sevir və ona Baba deyərək müraciət edirlər. Bu böyük məhəbbət və sevginin işığında hər kəs özünü sanki ona borclu sayır, onun haqqında ürək sözlərini demək və yazmaq istəyir. Bu arzu və istəkdə olan milyonlarla insanlardan biri də Mehriban xanım Alışanovadır. Mehriban xanım Alışanova mənim çalışdığım Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun dissertantıdır. O, qadın məşğulluğu və gender problemləri ilə bağlı mühüm bir tədqiqat işi üzərində çalışır və bu sahədə onun bir sıra sanballı elmi məqalələri çapdan çıxmışdır. Bütün bunlarla yanaşı o həm də Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevə olan sevgi və məhəbbətinin nəticəsi olaraq bu dahi insanın irsinin öyrənilməsi və təbliği ilə də mükəmməl məşğul olur və bu sahədə bir sıra maraqlı məqalələr yazıb nəşr etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Oxuculara təqdim etdiyi bu yeni kitab da müəllifin həmin sahədə apardığı uğurlu tədqiqatların nəticəsidir. Heydər Əliyevin iqtisadi strategiyasına həsr edilmiş bu kitabda Respublikamıza rəhbərlik etdiyi illərdə ölkənin müstəqil iqtisadiyyatının təşəkkülü, onun ayrı-ayrı sahələrinin–sənayenin, kənd təsərrüfatının, tikinti, nəqliyyat və rabitənin inkişafı, bu sahələrdə aparılan uğurlu iqtisadi islahatlar və onların sosial nəticələri təhlil olunmuş, konkret statistik məlumatlar əsasında həmin dövrdə görülən nəhəng quruculuq işlərinə obyektiv qiymət verilmiş, danılmaz faktlarla Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə Azərbaycanın əbədi müstəqilliyinin təmin olunması üçün başlıca şərt kimi iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, ardıcıl iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrinin dayanıqlı inkişafını təmin edəcək qanunve-

ricilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi sahəsində gördüyü işlər ətraflı şərh olunmuşdur. Muəllif haqlı olaraq Heydər Əliyevin müəllifi olduğu neft strategiyasını bugünkü və gələcək Azərbaycan dövlətinin iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinin əsası kimi göstərir. Neft strategiyasının nəzərə çarpan nəticələri özünü daha çox 2004-cü ildən sonra göstərməyə başlamış və iqtisadi inkişaf sahəsindəki uğurlu addımlar Heydər Əliyevin layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən hazırda uğurla davam etdirilir. İndi Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişafın mühüm göstəricilərinin səviyyəsinə görə dünyada lider ölkəyə çevrilmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə inşasına başlanmış və Ulu Öndərin adını daşıyan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri ilə Azərbaycan neftinin dünya bazarına ixracına başlanmışdır. 2006-cı ilin sonuna isə Bakı-Ərzurum qaz kəməri də işə düşəcəkdir. Son illərdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, respublikamızın daxili ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətinə malik olan müxtəlif profilli yeni emal və istehsal müəssisələrinin işə salınması və sair tədbirlərin həyata keçirilməsi bundan sonra da ölkə iqtisadiyyatının sürətli inkişafını təmin edəcəkdir. Təsadüf deyildir ki, təkcə son iki il yarım ərzində ölkədə 380 mindən çox yeni iş yerləri yaradılmış, işsizlərin sayı və yoxsulluğun səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmışdır. Müəllifin də haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi hazırda Azərbaycan dövlətinin Sükanı etibarlı əllərdədir və heç şübhəsiz ki, Heydər Əliyevin yaxın onilliklər üçün müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası bundan sonra da uğurla davam etdiriləcək və Azərbaycan dünyanın ən güclü və sivil dövlətlərindən birinə çevriləcək, onun ərazi bütöv-

lüyü təmin ediləcək və xalqımız daha xoşbəxt və firavan həyat sür-
mək arzusuna qovuşacaqdır.

Ş.M. MURADOV

*AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun direktoru,
AMEA-nın müxbir üzvü,
i.e.d., professor*

MÜƏLLİFDƏN

"Tarixi olduğu kimi qəbul etmək, dərk etmək və olduğu kimi qiymətləndirmək lazımdır".

HEYDƏR ƏLİYEV
Ümummilli lider

Dünya şöhrətli siyasi xadim, keçmiş Sovet İttifaqının rəhbərlərindən biri, 30 ildən artıq Azərbaycana rəhbərlik etmiş dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev haqqında düşüncələrim həyatımın ilk gənclik illərində formalaşmasına baxmayaraq, ulu öndərə, onun tarixi xidmətlərinə həsr olunmuş məqalə və kitab yazmağa cürət etmirdim. Daha doğrusu, bütün həyatını və siyasi fəaliyyətini Azərbaycan xalqının xoşbəxt gələcəyinə, firavanlığına, müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin yaranmasına və möhkəmlənməsinə həsr etmiş Heydər Əliyevin ölkəmizin daha da qüdrətlənməsi naminə gördüyü irimiqyaslı quruculuq işlərinin, aparılan əsaslı iqtisadi islahatların mahiyyətini, əhəmiyyətini və onun artıq reallığa çevrilən nəticələrini dahi şəxsiyyətin adına layiq tədqiq edə bilməyəcəyimdən çəkinirdim. Lakin Heydər Əliyevin böyük müdriklik və uzaqgörənliklə apardığı daxili və xarici siyasət kursu, yüksək diplomatik məharət və pe-

şəkarlıqla reallaşdırılan neft strategiyası, iqtisadiyyatda baş verən dərin keyfiyyət dəyişiklikləri, dünya və Azərbaycan mətbuatında Heydər Əliyevin fəaliyyətinə maraq və diqqətin daha da artması məni ulu öndərin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə, xüsusən, müstəqillik dövründə iqtisadiyyat sahəsində gördüyü işlərin tədqiqinə ruhlandırdı. İlk tədqiqatımın bir hissəsini "Xalq qəzeti"ndə məqalə kimi çap etdirdim. Bundan sonra ziyalı dostlarım, iqtisadçı həmkarlarım məqalənin son illərdə ulu öndərə həsr olunmuş dəyərlili tədqiqat işlərindən biri olduğunu bildirdilər və bu tədqiqatı genişləndirərək kitab kimi nəşr etdirməyi məsləhət gördülər.

Tədqiqatlarımı davam etdirərək görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər ərzində iqtisadi inkişaf dinamikasını əks etdirən statistik materiallar əsasında cədvəllər qurdum, müxtəlif mənbələrdən həmin dövrdə Azərbaycanın bütün bölgələrində inşa olunan iqtisadi və sosial obyektlərin siyahısını hazırladım, illüstrativ material topladım və sizə təqdim edilən bu kitabı ərsəyə gətirdim.

Əziz oxucular! Əlbəttə, mən bir müəllif kimi bu kitabda ulu öndər Heydər Əliyevin iqtisadiyyat sahəsində gördüyü misilsiz işlərə, həyata keçirdiyi əsaslı iqtisadi islahatlara və onun iqtisadi siyasət konsepsiyasına ətraflı qiymət verildiyini iddia etmək fikrindən uzağam, lakin bütün şüurlu həyatım və fəaliyyətim bu böyük şəxsiyyətin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrə təsadüf etdiyindən, reallaşdırılan əzəmətli quruculuq işlərini və onun nəticələrini öz gözlərimlə gördüyümdən bu kitabı sadə bir Azərbaycan vətəndaşının,

vətənpərvər insanın, ən nəhayət iqtisadçı-tədqiqatçının səmimi ürək sözləri kimi qəbul etməyinizi xahiş edirəm.

MEHRİBAN ALIŞANOVA

*Azərbaycan Respublikası
Milli Televiziya və Radio Şurasının
sədr müavini*

I FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEVİN HƏYATA KEÇİRDİYİ İQTİSADI SİYASƏT KURSU İQTİSADI MÜSTƏQİLLİYİMİZİN TƏMƏLİDİR

"İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir".

HEYDƏR ƏLİYEV

1.1 Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni keyfiyyətdə inkişaf orieyentirləri

Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı heyrət doğuracaq sürətlə inkişaf edir. Eyni zamanda yüksək iqtisadi tərəqqinin keyfiyyət çalarlarına malik olan bu göstəricilər kifayət qədər çoxdur. Ən əsası isə göz qabağında olan nəticədir: xalqın sosial-rifah səviyyəsi gündəngünə yüksəlir.

Hazırda bütün dünya yoxsulluğun azaldılması üçün çalışır, bu məqsədlə müxtəlif layihələr gerçəkləşdirilir. İndi hətta ən inkişaf etmiş ölkələrdə belə yoxsulluq bir sosial bəla kimi qalmaqdadır. Deməli, onun tamamilə aradan qaldırılması ciddi problemlərlə bağlıdır. Ancaq bu, o demək deyildir ki, həmin problemlər həllolunmazdır və təbii ki, burada ilk növbədə yoxsulluğu doğuran səbəb-

lər aradan qaldırılmalıdır. Məsələn, müharibələr iqtisadi cəhətdən güclü bir ölkəni qısa müddətdə bərhad hala sala bilər. Biz əslində bugünkü güclü iqtisadiyyata Qarabağ cəbhəsində atəşkəsə nail olmaqla yetişə bilmişik. 1994-cü ilin mayında atılan bu addım ümum-milli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi idi.

Bu danılmaz faktdır ki, ölkəmizin istər müstəqil dövlət kimi mövcudiyyəti, istərsə də iqtisadi cəhətdən qüdrətli olması böyük öndərimiz Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləridir. Hazırda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev çox möhkəm dayaqalara əsaslanan bu siyasəti müvəffəqiyyətlə davam etdirir və çox böyük uğurlara nail olub. Əlbəttə, əgər 1990-1993-cü illərdə ölkəmizdə rəhbərlik səriş-təsiz adamların əlinə keçməsəydi, yəqin ki, bu gün biz daha böyük uğurlara nail ola bilərdik.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə 2005-ci ilin birinci yarısında respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş müşavirədə ölkə başçısı ötən illəri belə səciyyələndirmişdir: "Xalqımızın ümum-milli lideri Heydər Əliyev tərəfindən başlanmış iqtisadi islahatlar bu gün davam etdirilir. Azərbaycan bu islahatları çox inamla və cəsarətlə aparır, nəticələr və iqtisadi inkişaf sürəti deməyə əsas verir ki, Azərbaycan dünyada ən sürətlə inkişaf edən ölkələrdən biridir. Bu önəmli göstərici də ondan ibarətdir ki, bu il biz iqtisadi inkişaf baxımından 1990-cı ilin səviyyəsinə çatmışıq. Bir tərəfdən, buna heyflənirik ki, görün, 1990-cı ilin əvvəllərində Azərbaycana nə qədər böyük zərbələr vurulmuşdur ki, yalnız indi 1990-cı ilin səviyyəsinə gəlib çatmışıq. 1990, 1991, 1992-ci və

1993-cü ilin əvvəllərində Azərbaycanadakı səriştəsiz, bacarıqsız siyasətçilərin yarıtılmaz fəaliyyəti nəticəsində ölkəyə böyük zərbə vurulmuşdur. 1996-cı ildə sabitləşmə yarandı. Tənəzzülün qarşısı alındı və inkişaf dövrü başladı. Yalnız 2005-ci ildə biz 1990-cı ilin səviyyəsinə gəlib çatdıq. Amma müqayisə üçün demək istəyirəm ki, bizim qonşumuz və çox güclü sənaye və iqtisadi potensialı olan Rusiya 1990-cı ilin səviyyəsinə yalnız 2007-ci ildə çatacaqdır".

Bu gün Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərin subyekti kimi bir çox cəhətdən dünyanın maraq dairəsindədir: həm regiondakı geosiyasi mövqeyinə görə, həm təbii sərvətlərinə görə, həm investisiya mühitinin cazibədarlığına, həm də ölkədə aparılan uğurlu siyasətə görə. Və bu siyasətin nəticəsidir ki, ölkəmizdə yoxsulluq sürətlə azalmaqdadır. Diqqət yetirin: 1993-cü ildə yoxsulluq içində boğulan Azərbaycanda bu göstərici 2003-cü ildə 49 faizə endi. Hazırda bu göstərici respublika üzrə 29 faizdir. Təkcə bu fakt ölkədə çox düzgün iqtisadi siyasət aparıldığını təsdiqləyir. Bütün bu uğurları göz önünə gətirib, əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycan yaxın illərdə dünyanın ən güclü, insanların rifahının yüksək olduğu bir dövlətə çevriləcəkdir.

1.2 Tarixə Nəzər

"Tariximiz bizim üçün dərs olmalıdır".

HEYDƏR ƏLİYEV

Ümummilli lider Heydər Əliyev bütöv bir qərinə ərzində Azərbaycan xalqına rəhbərlik edib. Bugünkü müstəqil Azərbaycan dövləti Heydər Əliyevin şah əsəridir. Heydər Əliyev özünün möhtəşəm fəaliyyəti ilə Azərbaycanın təkcə dünəninə və bu gününə deyil, onun sabahına da imzasını vurub. Bu dövlətin gələcəkdə qazanacağı bütün nailiyyətlərində həmin imzanın izlərini görəcəyik!

Müstəqil dövlətçiliyimizin qurucusu, 30 ilə yaxın bir dövrdə Azərbaycanın tarixinə, ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının bütün sahələrindəki dirçəlişinə imza atmış Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ən çox diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi olmuşdur. Azərbaycanın 1969-cu ildən bəri yaşanan dövrü xalqımızın tarixinə "Heydər Əliyev dövrü" kimi əbədi həkk olunub. Bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olub. Məhz ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafında böyük nailiyyətlər əldə edilib, sənayenin dinamik yüksəlişini təmin etmək üçün geniş miqyaslı struktur islahatları həyata keçirilməyə başlanı-

lib. Azərbaycan bu illərdə qabaqcıl ixracatçı respublikaya çevrilmişdi. Azərbaycanın neft məhsulları və avadanlığı, polad borular, əlvan metallar, sintetik kauçuk, elektrik mühərrikləri, tikinti materialları, məişət kondisionerləri, avtomobil hissələri, mineral gübrələr, çini-saxsı, xalça və xalçaçılıq məmulatları istehsalı üzrə keçmiş SSRİ-də aparıcı yerlərdən birini tuturdu. Azərbaycanda buraxılan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunurdu. Bu baxımdan, Azərbaycanın bugünkü müstəqil iqtisadi siyasəti, günbəgün genişlənən xarici iqtisadi əlaqələri 1970-1985-ci illərdə təməli qoyulmuş iqtisadi potensiala əsaslanır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının əsl yüksəlişi 70-ci illər - 80-ci illərin 1-ci yarısında baş verdi. Belə ki, respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyev Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına böyük həcmdə vəsait və resurslar ayrılmasına nail oldu. 1970-85-ci illərdə Azərbaycan üçün ayrılmış maliyyə vəsaiti sovet dövrünün bütün əvvəlki 50 ilində istifadə olunan vəsaitdən 1,4 dəfə çox idi. 1920-69-cu illərdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına ildə orta hesabla cəmi 340,5 mln. rubl vəsait sərf edildiyi halda, 1970-85-ci illərdə onun həcmi ildə orta hesabla 1,5 mlrd. rubla bərabər oldu və bütün sosial-iqtisadi sahələrin inkişafına imkan verdi.

Respublikada çoxsahəli maşınqayırma sənayesinin güclü inkişafı, onun yeni mühüm sahələrinin yaradılması ilə yanaşı, ənənəvi neft-mədən maşınqayırması əhatəli istehsal sahəsinə çevrildi. Bütün SSRİ-də bu sahənin ümumi məhsulunun 70%-ə qədərini verən

Azərbaycanda onun demək olar ki, bütün zəruri avadanlıqlarının əksəriyyəti istehsal edilirdi.

Yeni sahələrin inkişafı ilə yanaşı, respublikanın ənənəvi sənaye sahəsi olan yanacaq-energetika kompleksinin inkişafında çox ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Beləliklə Azərbaycan iqtisadiyyatı XX əsrin 70-80-ci illərində özünün ən yüksək zirvəsinə qalxdı. Həmin dövr daha çox milli məqsədlərə cavab verən iqtisadiyyatın genişmiqyaslı artımı, məhsuldar qüvvələrin hərtərəfli kompleks yüksəlişi ilə səciyyəvi idi. Lakin Milli iqtisadiyyatın uğurlu inkişafı 80-ci illərin 2-ci yarısından başlayaraq kəskin şəkildə zəiflədi. Bu həmin illər idi ki, Heydər Əliyev Moskvada, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin I müavini idi və belə yüksək postda olmasına baxmayaraq, onun Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsir imkanları xeyli məhdudlaşdırılmışdı. Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri isə bu məsələlərin həllində acizlik, bəzən də səriştəsizlik nümayiş etdirirdilər. Respublika iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynayan üzümçülük-şərabçılıq kompleksinin dağılmasına səbəb olan məhdudlaşdırıcı tədbirlər, istismara verilmək ərəfəsində olan mühüm sənaye müəssisələrini və başqa yarımçıq tikintilərin maliyyələşdirilməsinin dayandırılması, 1988-ci ildən başlayaraq keçmiş Sovet rəhbərliyinin himayəsi ilə Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq cəhdləri və sonralar xarici qüvvələrin yardımı ilə Ermənistanın Azərbaycan ərazisinin 20%-ni işğal etməsi, 1 mln.-dan artıq azərbaycanlının öz doğma yurdlarından qovulması, keçmiş SSRİ respublikaları ilə iqtisadi əlaqələrin pozulması geriləmənin əsas sə-

bəbləri idi. Bütün bunların nəticəsi olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının bir çox həlledici sahələrində məhsul istehsalının həcmi əsaslı dərəcədə aşağı düşdü.

Azərbaycan iqtisadiyyatı müstəqillik dövrünün ilk illərində həm keçmiş ittifaqdan miras qalmış tənəzzül içində idi, həm də səriştəsiz və məsuliyyətsiz idarəçilik nəticəsində daha sürətlə geriləməkdə davam edərək dərin böhran keçirirdi. 1991-93-cü illərdə ölkədə ÜDM-də sənaye istehsalının həcmi 2 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi 40%, əsaslı vəsait qoyuluşu 3 dəfə, yük dövriyyəsi 4 dəfə azalmışdı.

Ölkədə mal qıtlığı yarandığı üçün müəssisələrin əksəriyyəti inhisarçılığa meylləndi, milli valyutanın zəruri təminat bazası olmadığına görə onun alıcılıq qabiliyyəti kəskin şəkildə aşağı düşdü və s. Bütün bunlar işsizliyin artması, əhəlinin rifahının kəskin sürətdə pisləşməsi ilə nəticələndi.

Təəssüf ki, Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ilk illərdə ölkədə hakimiyyət uğrunda başlanan silahlı mübarizə, ictimai-siyasi xaos, anarxiya, zorakılıq halları milli və vətəndaş qarşıdurmasının kəskinləşməsinə və hakimiyyətin tam iflasına rəvac verirdi. Cənab Heydər Əliyev özü bu barədə belə deyirdi: "Respublika iqtisadiyyatı, demək olar ki, tamamilə dağıdılıb, xalqın rifahı aşağı düşüb. Lakin respublikanın böyük sosial-iqtisadi vəziyyəti, onun təbii sərvəti, uzun illər boyu, yaranmış əsas fondları respublikanı bu ağır böhrandan çıxarmağa imkan verir. Digər tərəfdən, yeni islahatlar aparmaq yolu ilə bazar iqtisadiyyatına keçmək istiqamətində hərəkət etməliyik".

1993-cü ildə xalqın tələbi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində ictimai-siyasi sabitliyi təmin etdi, istehsalda yaranmış geriləmə proseslərinin qarşısını aldı və digər tədbirlərdən sonra iqtisadiyyatda tənəzzülü tədricən aradan qaldırdı və bununla da Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mahiyyətə yeni mərhələnin təməli qoyuldu. Ölkə daxilində yaranmış sabitlik və beynəlxalq aləmdə Azərbaycana artan inam və etimad 1994-cü ilin sentyabr ayının 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasını mümkün etdi.

Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkə iqtisadiyyatında köklü dəyişikliklər başlandı. İlk növbədə iqtisadi islahatların qanunvericilik bazası yaradıldı, özəlləşdirilmə və aqrar islahatlar həyata keçirildi, ölkədə vergi, pul-kredit və gömrük fəaliyyəti yeni iqtisadi sistemin tələblərinə uyğun quruldu, Milli sahibkarlığın inkişafına şərait yaradıldı, xarici sərmayəçilər Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına geniş cəlb edildi. Aqrar sahədə köklü islahatlar həyata keçirildi, kolxoz və sovxozlar ləğv edildi, onların torpaq sahələri dövlət, bələdiyyə və özəl mülkiyyətçilər arasında bölüşdürüldü, 4,9 mln. ha dövlət mülkiyyətində saxlanıldı, 2,03 mln. ha bələdiyyə mülkiyyətinə verildi, 1,69 mln. ha isə pulsuz özəlləşdirilərək şəxsi mülkiyyətçilərə paylandı.

Respublikanın sosial-iqtisadi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər tezliklə onu geriləmə vəziyyətindən çıxardı. Artıq 1996-cı ildən ÜDM-in, kənd təsərrüfatının, xidmət sferasının, 1997-ci ildən sənayenin, sonralar isə bir sıra başqa istehsal sahələrinin mütəmadi

artım meyli yarandı. ÜDM-in artım tempi 10%-ə çatdı və bu, MDB və Şərqi Avropa ölkələri arasında ən yüksək göstərici oldu. ÜDM-in həcmində sənaye və xidmət sahələrinin payı durmadan artdı. Sənayenin bir sıra ənənəvi istehsal sahələrinin bərpası sürətlə həyata keçirildi, yeni sahələri yarandı.

Kənd təsərrüfatında taxıl, tərəvəz, bostan məhsulları, meyvə, kartof, ət, süd, yun istehsalı əvvəlki illərlə müqayisədə rekord səviyyəyə çatdı, pambıqçılığın, üzümçülüyn, çayçılığın, tütünçülüyn, baramaçılığın inkişafı üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirildi.

"Əsrin müqaviləsi"nin bağlanması (1994), neft sənayesi və onunla əlaqədar başqa sahələrin uğurla inkişaf etdirilməsi respublikanın ildən-ilə maliyyə imkanlarını artırdı. Ölkənin strateji valyuta ehtiyatları Dövlət Neft Fondunun vəsaiti ilə birlikdə 2 mlrd. dollara çatdı (2005). Dövlət büdcəsi sosial yönümlü olmaqla, həm də hər il artan həcmdə investisiya mənbəyi rolunu oynamağa başladı. Neft sənayesinin tərəqqisi qeyri-neft sektorunun mühüm sahələrinin inkişafına da təkan verdi.

Müasir tariximizin 30 ildən artıq bir mərhələsi, eləcə də müstəqil Azərbaycanın dinamik inkişafı və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu görkəmli şəxsiyyətin fəaliyyəti nəticəsində müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğunun əsası qoyulmuş, onun inkişaf mexanizmi formalaşmış, müstəqilliyimizin əbədiliyi üçün fundamental baza yaradılmışdır. Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə yenidən qayıdışı ilə nəinki Azərbaycanın uğurlu gələcəyi təmin olundu, düzgün yol seçildi, həm də ölkənin xarici siyasətində pozulmuş taraz-

lıq bərpa edildi. Fenomenal yaddaşa, qeyri-adi istedad və biliyə malik olan cənab Heydər Əliyev ən çətin problemlərin özünəməxsus həlli yollarını tapdı. Onun rəhbərliyi ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin siyasi və iqtisadi vəziyyətinin sabitləşməsinə xidmət edən kompleks addımlar atıldı. Görülən tədbirlər nəticəsində artıq 1996-cı ildə iqtisadiyyatda tənəzzül meyllərinin qarşısı alındı. Bütün bunlar nəticəsində yaranmış xaosa, ümitsizliyə son qoyuldu, dinamik iqtisadi inkişafın və strateji yolun başlanğıcı müəyyənləşdirildi. Ölkənin ÜDM-in dinamikası və quruluşunda ardıcıl müsbət dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının 1993-2003-cü illəri əhatə edən yekunları onu göstərirdi ki, ölkədə bazar münasibətləri sisteminin əsasları ardıcılıqla qurulmuş, onun genişlənməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdi. Özəl sektorun iqtisadiyyatda rolu ildən-ilə artmaqda davam etmiş, artıq 2003-cü ildə ÜDM-in 73%-dən çoxu (sənayedə 62%-i, kənd təsərrüfatında 99,7%-i, ticarətdə 98,5%-i, pullu xidmətdə 71%-i, tikintidə 98%-i) onun payına düşmüşdü. 1996-2003-cü illərdə Azərbaycanda ÜDM-in artımı 1,9 dəfə, sənaye məhsulu istehsalının həcmi 25%, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, 1,6 dəfə, yük daşınması 2,6 dəfə artdı. İqtisadiyyatın həlledici sahələrində baş verən əsaslı yüksəliş nəticəsində əhalinin orta aylıq əmək haqqı 4,5 dəfə artdı.

Azərbaycanın sosial iqtisadi inkişafının son onillikdəki ən mühüm nəticələrindən biri xalqın rifah halının getdikcə yaxşılaşması idi.

1.3 İqtisadi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi

İslahatların ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirilməsi, mü-kəmməl qanunvericilik bazasının yaradılması, onun beynəlxalq tə-ləblərə uyğunlaşdırılması məqsədilə 1993-cü ildən etibarən iqtisa-di sahələri tənzimləyən 70-dən artıq qanun qəbul edilmiş, 100-dən çox fərman və sərəncam imzalanmış, 30-a yaxın dövlət proqramı təsdiq edilmişdir. Bu qanun və normativ-hüquqi aktlar dövlətin iq-tisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi sistemin liberal-laşdırılmasına, dövlət idarəçiliyində şəffaflığın, vətəndaşların so-sial və iqtisadi hüquqlarının daha dolğun təmin edilməsinə yönəl-mişdi.

Cəmiyyətin həyatında baş verən sürətli dəyişikliklərin dönməz xarakter aldığı müasir dövrdə bütövlükdə dövlətin fəaliyyəti çox cəhətdən idarəetmənin səviyyəsindən və keyfiyyətindən asılıdır. Bu prosesin bütün tərkib hissələrinin təkmilləşdirilməsi sürətlən-dirmə siyasətinin mühüm vasitəsidir.

Təsadüfi deyildi ki, Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın dövlət başçısı kimi fəaliyyətə başladığı ilk günlərdən bu məsələ onun diqqət mərkəzində olmuşdu. Ümummilli Lider 1994-cü ildə Azər-baycan hökumətinin iclasındakı çıxışında demişdi: "...prezident idarəetmə formasında ölkənin ali icra orqanı prezidentə tabedir və bu orqanın tərkibində birinci yeri Nazirlər Kabineti tutur. Buna gö-rə də biz çalışmalıyıq ki, Konstitusiyaya, dünya praktikasına uyğun olaraq bizim icra orqanları prezidentdən başlamış, ən aşağı pillə-lərə qədər - hər kəs öz səviyyəsində, öz pilləsində yüksək səmə-

rə ilə işləsin". Dövlətimizin başçısının qarşıya qoyduğu bu prinsipi məqsədlər ölkəmizdə dövlət quruculuğunun yaxşılaşdırılması, suveren Azərbaycan Respublikası hökumətinin strukturunun formalaşması və onun prioritetlərinin təyin edilməsi üzrə böyük proqrama çevrildi. Doğrudan da, müstəqillik illəri dövrünə xas olan, o dövrün mürəkkəbliklərindən irəli gələn spesifik məsələlərə baxmayaraq, idarəetmə orqanları daxili və xarici dəyişikliklərə uyğunlaşmış, Azərbaycanın yeni siyasi və iqtisadi sisteminin formalaşması kimi həqiqətən taleyüklü əhəmiyyətə malik olan böyük bir prosesin fəal iştirakçılarına çevrilə bilmişdi.

Lakin həyat bir yerdə dayanıb durmur. İnkişafın hər mərhələsinin öz vəzifələri, öz prioritetləri vardır. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev respublika hökumətinin təşkilati strukturunu dərinləndirərək bir məsələyə diqqət yetirmişdir ki, bəzi sahələrdə idarəetmə işinin səviyyəsi müasir dövrün artan tələblərinə uyğun gəlmir, bu işin keyfiyyəti isə islahatların dərinləşdirilməsi, milli iqtisadiyyatın bir sıra vacib məsələlər barədə inkişafı baxımından qənaətbəxş deyildir. Bəzi hallarda iqtisadi strukturların razılaşdırılmamış və əlaqələndirilməmiş fəaliyyəti ümumi inkişafa əngəl törədir. İnkişaf elementlərinə malik olan, lakin hələ də onları reallaşdırma bilməyən sənaye müəssisələri az deyildi.

1990-cı illərin əvvəllərində ölkənin ehtiyaclarının daxili maliyyə imkanları hesabına ödənilməsi mümkün olmadığına görə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Heydər Əliyevin beynəlxalq maliyyə

yə institutları ilə əməkdaşlıq münasibətlərini müəyyənləşdirən strategiya və taktikası iqtisadi problemlərin həllini təmin etdi. Bu siyasət bu gün də uğurla davam etdirilir. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB), Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Almaniyanın KFW İnkişaf Bankı, Ərəb Fondları (Küveyt Fondu, Abu-Dabi Fondu, Səudiyyə Fondu, OPEK Fondu), Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq maliyyə qurumlarından ayrılmış vəsaitlər hesabına ölkə iqtisadiyyatının infrastruktur, institusional quruculuq, sosial təminat və digər sahələrində kredit və qrant layihələri həyata keçirilir.

Bununla yanaşı, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla, o cümlədən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qurumları, Avropa İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə əlaqədar qurulmuş, bu münasibətlər üçün hüquqi baza yaradılmışdır. 1996-cı ildə Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi imzalandıqdan sonra ticarət-iqtisadi əlaqələr sürətlə artmaqdadır. Ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması ilə bağlı intensiv danışıqlar aparılır.

II FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANDA YENİ SƏNAYE SAHƏLƏRİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ ONUN İNKİŞAFI

*"Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər
çətirdirsə, onun saxlanması, daimi,
əbədi olması bundan da çətindir".*

HEYDƏR ƏLİYEV

2.1 Neft strategiyası – HEYDƏR ƏLİYEV dühasının bəhrəsidir

Dərin mənəvi, mədəni, elmi, iqtisadi potensiala, əlverişli coğ-
rafi-siyasi mövqeyə malik Azərbaycan həm də özünün zəngin təbii
sərvətləri ilə məşhurdur. Bu sərvətlər içərisində neft əsas yer tutur.
Azərbaycanın neft sənayesi özünün 150 illik tarixi ərzində böyük
inkişaf yolu keçmişdir. Lakin Azərbaycan xalqı yalnız XX əsrin
sonlarında müstəqillik qazandıqdan sonra bu sərvətlərdən tam bəh-
rələnmək imkanı qazanmışdır. Bu imkanı reallığa çevirən isə Hey-
dər Əliyev dühasıdır. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Hey-
dər Əliyevin müdriklik və uzaqqörənliklə, dərin inam və qətiyyət-

lə, məqsədyönlü və ardıcıl şəkildə həyata keçirdiyi qlobal, genişmiqyaslı və çoxsahəli iqtisadi siyasət nəticəsində bu gün Azərbaycan nefti onun əsl sahibi olan Azərbaycan xalqına xidmət edərək ölkəmizin siyasi müstəqilliyinin, iqtisadi tərəqqisinin, insanlarımızın şəxsi azadlığının, onların rifahının təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Müstəqillik tariximizin ilk illərində neft və qaz hasilatının artımına ölkənin qarşılaşdığı iqtisadi və sosial çətinliklərin aradan qaldırılmasının əsas vasitələrindən biri kimi baxılırdı. Belə bir şəraitdə maliyyə vəsaitinin məhdudluğu xarici şirkətlərin və investorların cəlb olunmasını strateji zərurətə çevirmişdi. Lakin Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə yanaşı, ölkəni bürümüş daxili ziddiyyətlər, sərbətsizlik, özbaşınalıq Qərbin neft şirkətlərini Azərbaycandan çəkindirirdi. Eyni zamanda aparılan danışıqlarda isə Azərbaycanın iqtisadi maraqları tam təmin olunmurdu.

İki əsrin qovşağında respublikamızın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsi, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin, beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana marağının artması ilk növbədə Heydər Əliyevin apardığı uğurlu dövlət siyasəti neft strategiyası ilə bağlıdır. Bu strategiyanın ən vacib nəticələrindən biri Azərbaycan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri vasitəsilə dünya bazarına çıxarılması məsələsinin həlli idi.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın gələcəyə istiqamətlənmiş neft strategiyasını işləyib hazırlayarkən neft hasil edən bəzi ölkələrin külli miqdarda neft hasil etməsinə baxmayaraq, nə üçün di-

lənçi vəziyyətində yaşaması, nəyə görə bu neftin başqalarından ötrü başağrısına çevrilməsi səbəblərini dərindən araşdırmışdı. Məlumdur ki, neft hasil edən ölkələrin əksəriyyətinin geriliyinin və zəif inkişaf etməsinin əsas səbəbləri - milli sərvətlər barəsində sərəncam verməyi bacarmamaq, bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına sistemli yanaşmanın yoxluğu, korrupsiyanın geniş miqyas alması, demokratik təsisatların inkişaf etməməsi və cəmiyyətdə konsensusun olmamasıdır.

Heydər Əliyev bütün bu amilləri nəzərə alaraq XX əsrin son onilliklərində dünyanın tanınmaz dərəcədə dəyişməsinə, dünya iqtisadi siyasətinin prinsiplərində və "oyun qaydalarında" köklü dəyişikliklərin baş verməsini obyektiv qiymətləndirdi. O, Azərbaycanın milli mənafeələrinin qorunmasını təmin edən tamamilə başqa yol, orijinal inkişaf modeli seçdi, günün kəskin aktual problemlərinin həlli ilə yanaşı, Azərbaycanın gələcəyini, gələcək nəsillərə qayğı məsələsini ön plana çəkdi.

Böyük uzaqqörənliklə hazırlanmış inkişafın Azərbaycan modeli xalqımızın milli mentalitetinə, onun zəngin tarixi ənənələrinə, respublikamızın unikal neft ehtiyatlarına və digər təbii sərvətlərinə, onun əlvərişli geosiyasi mövqeyinə, zəngin intellektual imkanlarına və kadr potensialına əsaslanırdı.

Azərbaycan dövləti ölkədə siyasi sabitliyin təmin edilməsi, cəmiyyətin demokratikləşməsi, bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi və qarşılıqlı sərfəli beynəlxalq əməkdaşlıq xəttini seçərək öz təbii ehtiyatlarından istifadə məsələsinə qətiyyətlə

və sistemli şəkildə yanaşdı, yeni iqtisadi sistemin formalaşması üçün əlverişli şərait yaratdı. Bu tədbirlər sayəsində Azərbaycanda iqtisadi və sosial tərəqqinin sürətinin neft hasil edən bir sıra başqa ölkələrlə müqayisədə xeyli yüksək olması təmin edildi, iqtisadiyyatın inkişafı üçün böyük perspektivlər açıldı.

1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması Azərbaycanın beynəlxalq arenaya çıxmasının reallığını təmin etdi. Onun qoyduğu bu ənənə səlafi - Respublika Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən də davam etdirilir, artıq neçə illərdir ki, respublikaya xarici investisiyaların cəlb edilməsi, əcnəbi investorların hüquq və mənafelərinin qanunvericilik yolu ilə müdafiəsi, qarşılıqlı sərfəli əməkdaşlığın təmin edilməsi üçün hərtərəfli iş aparılır. Müstəqillik yolu ilə inamla addımlayan Azərbaycan Respublikası dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü olub özünün suverenlik hüquqlarını tam şəkildə həyata keçirir. Bu gün Azərbaycan dövləti xalqımızın çoxəsrlik azadlıq ideyalarına, iradəsinə və istəyinə uyğun olaraq müstəqil siyasi, iqtisadi xətt yeritməkdə davam edir.

Azərbaycan neftinə maraq göstərən xarici neft şirkətləri ilə hələ 80- ci illərin axırlarından aparılan danışıqlar artıq 1993-cü ilin yazında başa çatmaq üzrə idi. Həmin dövrdə Azərbaycan elə bir müqavilənin imzalanmasına yaxınlaşmışdı ki, o nəinki xalqın mənafelərini nəzərə almır, həmçinin ölkənin qiymətli təbii sərvətini talan edərək iqtisadiyyata böyük ziyan vururdu.

Yalnız xalqın iradəsi, çağırışı və təkidi ilə 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın siyasi və iqtisadi hə-

yatında taleyüklü dəyişikliklərin başlanğıcını qoydu. Neft müqaviləsi üzrə müzakirələrə, danışıqlara faktiki olaraq yenidən başlandı və nəhayət, çətin danışıqlar prosesindən sonra Azərbaycanın maraqlarına tamamilə cavab verən müqavilə şərtləri əldə edildi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfi, hasilatı, emalı, nəqli məsələləri ilə bağlı 1993-cü ilin yayından 350-dən çox görüş, tədbir keçirmişdir. Bu dövrdə Prezident Heydər Əliyevin müxtəlif ölkələrin neft məsələləri ilə məşğul olan rəsmi dövlət xadimləri ilə 60-dan çox, xarici neft şirkətlərinin rəhbərləri ilə 200-dən çox görüşü olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövlətinin başçısı Heydər Əliyev istər Azərbaycanda, istərsə də xarici səfərləri zamanı keçirdiyi bütün görüşlərdə, iştirak etdiyi bütün tədbir və müsamirələrdə Azərbaycanın neft strategiyasını bəyan edir, Xəzər neftinin hasilatı və nəqli sahəsində ölkəmizdə görülən işlərdən, qarşıda duran vəzifələrdən geniş bəhs edir.

Müstəqil Azərbaycanın yeni neft epopeyası Heydər Əliyevin milli qürurundan, parlaq zəkasından doğan "Əsrin müqaviləsi" ilə başlanır. Həyatını Azərbaycanın istiqlalına, rifahına həsr etmiş prezident Heydər Əliyev deyir: "Əsrin müqaviləsi ilə qoyduğumuz təməl XXI əsrdə Azərbaycan xalqının inkişafı, firavan həyatı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin daha da möhkəmlənməsi üçün gözəl imkanlar yaradır və inanıram ki, XXI əsr müstəqil Azərbaycan dövləti üçün ən xoşbəxt dövr olacaqdır". Heydər Əliyevin neft strategiyasının məramı, məqsədi də elə budur.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda "Gülüstan" sarayında Dövlət Neft Şirkəti və dünyanın on iri ölkəsindən 11 iri neft şirkəti arasında sonradan "Əsrin müqaviləsi" adını almış ("Əsrin müqaviləsi" adını layihəyə ABŞ-ın eks prezidenti Bill Klinton vermişdir) Azəri, Çıraq və Günəşli yataqlarının birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişin imzalanması həyata keçirildi. Müqavilə 30 il müddətinə nəzərdə tutulmuşdur. Bu müqaviləyə əsasən kapital qoyuluşunun 80 faizini yaradılmış konsorsiuma daxil olan şirkətlər təmin etməlidir. Çıxarılan neftin 253 milyon tonu Azərbaycana çatacaqdır.

Əgər bu layihənin yaranmasına qısa tarixi ekskurs etsək, onda bu layihənin əsasının hələ 1994-cü ildə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" ilə qoyulduğunun şahidi olarıq. BTC boru kəmərinin tikintisi məsələsi 1994-cü ildə ARDNŞ ilə xarici konsorsium arasında bölgü haqqında imzalanmış müqaviləyə də daxil edilmişdi.

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması və onun gerçəkləşməsi müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən və Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib hazırlanmış neft strategiyasının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürüdür.

Azərbaycanın "Əsrin müqaviləsi"ndən başlanan yolu haqqında Heydər Əliyev deyir: "1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyanın da əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir".

Ötən dövrdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bilavasitə iştirakı ilə Bakıda, həmçinin dünyanın ən böyük paytaxtları - Vaşinqton, Moskva, London, Parisin möhtəşəm saraylarında xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə 21 neft sazişi imzalanmışdır. Bu gün həmin sazişlərin həyata keçirilməsində dünyanın 14 ölkəsinin 30 neft şirkəti iştirak edir. Bu sazişlərdə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə təxminən 60 milyard ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məbləğdən 20 milyarda yaxını artıq ölkəmizə investisiya şəklində qoyulmuşdur.

Hazırda Azərbaycanın bütün kateqoriyaları üzrə karbohidrogen ehtiyatları 4 milyard tondan çoxdur ki, bu da Azərbaycanı dünyanın ən iri neft regionları sırasına çıxarır.

İlk beynəlxalq neft sazişi iqtisadiyyatımızda dinamik inkişafın, köklü dəyişikliklərin əsasını qoymuşdur. Ötən dövrdə "Çıraq-1" dəniz platformasının tikintisi başa çatdırılmış, neft hasil edən ilk quyuyu qazılmışdır. 1997-ci il noyabrın 12-də daha bir hadisə baş vermiş - "Əsrin müqaviləsi" üzrə ilkin neft hasil olunmuş, platformadan Səngəçaldakı sahil terminalınadək və Neft daşlarındakı kompressor stansiyasınadək sualtı boru kəmərləri çəkilmişdir. Səngəçalda sahil terminalı tikilmiş, Bakı-Novorossiysk neft kəmərinə yenidənqurma işləri aparılmış və 1997-ci ilin oktyabr ayında bu neft kəməri istismara verilmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyinin rəmzinə çevrilmiş "Dədə Qorqud", "İstiqlal", "Qurtuluş" kimi nəhəng dəniz qazma qurğuları istifadəyə verilmişdir.

Yalnız prezident Heydər Əliyevin yüksək nüfuzu və müxtəlif ölkələrin dövlət və hökumət başçıları, siyasi, işguzar dairələrin nümayəndələri, neft şirkətlərinin rəhbərləri ilə mütəmadi danışıqları nəticəsində Azərbaycan neftinin Türkiyəyə nəql olunması barədə mühüm hökumətlərarası sazişlər imzalanmışdır.

Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının prezidenti "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas ixrac boru kəmərinin tikintisi və istismara verilməsi tədbirləri haqqında 29 dekabr 1999-cu il tarixli sərəncam imzalamış və BTC ƏİBK layihəsinin həyata keçirilməsi üzrə Komissiyanın təşkil olunmasını qərara almışdır. Komissiyaya BTC ƏİBK layihəsi ilə bağlı danışıqların aparılmasına və müvafiq sazişlərin hazırlanmasına, həmçinin onun maliyyələşməsinə, ARDNŞ və xarici neft şirkətlərinin nümayəndələrindən ibarət təşəbbüs qrupunun yaradılmasına, Beynəlxalq Boru Kəməri Şirkətinin təsis edilməsinə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış qurumlardan maliyyə məsləhətçisinin seçilməsinə və layihənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar müvafiq tədbirlərin icrasına aid səlahiyyətlər verilmişdir. 26 may 2000-ci il tarixində tranzit ərazisinə malik ölkələrin hökumətləri ilə sazişlər Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə tərəfindən ratifikasiya olundu. Hər üç ölkənin hökumətləri tərəfindən müvafiq sazişlərin imzalanması, onların bu ölkələrin qanunverici orqanları tərəfindən təsdiq olunması və bu sazişlərə qanun statusunun verilməsi 2000-ci ilin oktyabr ayında BTC layihəsinin sponsorlar qrupunun yaradılmasına imkan verdi.

2000-ci ilin 17-19 oktyabr tarixində həmin qrupun üzvləri – Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə hökumətləri dövlət zəmanəti haqqında tələb olunan müqavilə bağlamışlar. Bununla da Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafında yeni bir mərhələ başlandı.

2002-ci il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasının səkkizinci ildönümünün qeyd olunduğu gün Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri, eləcə də, ABŞ-ın energetika üzrə dövlət katibi (energetika naziri) tərəfindən Səngəçal terminalında BTC ƏİBK-nin tikintisinin təməl daşının qoyulması mərasimi təntənəli surətdə keçirildi.

Bununla da Azərbaycanın uzunmüddətli siyasi, iqtisadi mənafeələrinin təmin edilməsi, genişmiqyaslı beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi, eyni zamanda regionda sülhün, sabitliyin və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsi üçün Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən növbəti mühüm addım atılmışdır. Bu gün neft qaz sazişləri üzrə aparılan işlər artıq keyfiyyətə yeni, həlledici mərhələyə daxil olur. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının tammiqyaslı işlənməsinin birinci mərhələsinin başlanması, "Şahdəniz" kimi dünya miqyaslı qaz yatağının işlənməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin və "Şahdəniz" yatağından çıxan təbii qazın ixrac boru kəmərinin tikintisi və istismara verilməsi layihələri Heydər Əliyevin milli maraqlara söykənən neft strategiyasının yeni erasını açır.

Nəhayət, 25 may 2005-ci ildə Səngəçal terminalında Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə prezidenti Əhməd Necdət Səzər, Gürcüstan prezidenti Mixail Saakaşvili, Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayev, ABŞ-ın energetika naziri Samuel Bodman, Böyük Britaniyanın, Fransanın, Ukraynanın, Yaponiyanın, Norveçin və digər ölkələrin yüksək vəzifəli şəxslərinin iştirakı ilə Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin Azərbaycan hissəsi istifadəyə verildi. Bu 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə başlayan, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanmış Azərbaycanın yeni neft strategiyasının tətbiqi idi. Son 13 ildə ölkədə gedən proseslər, iqtisadi islahatlar, inkişaf onu göstərdi ki, Azərbaycan 1994-cü ildə düzgün seçim etmişdir. Çox böyük təzyiqlər olmasına baxmayaraq, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin neft strategiyası Azərbaycana böyük uğurlar gətirdi. Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sektorları inkişaf etməyə başladı. Sevindirici haldır ki, neft sazişləri çərçivəsində həyata keçirilən nəhəng layihələr üzrə bu gün təxminən 15 milyard ABŞ dolları həcmində işlər görülür. Azərbaycanda aparılmış iqtisadi islahatlar nəticəsində həm neft sektoru, həm də qeyri-neft sektoru uğurla inkişaf edir. Respublikamız son 10 ildə öz iqtisadi potensialını gücləndirərək, hər il təxminən 10 faiz səviyyəsində, sonrakı illərdə daha böyük iqtisadi artıma (2006-cı ildə 40%-ə yaxın) nail ola bildi.

Neftin satışından əldə olunan gəlirlərin səmərəli istifadə edilməsi də Ümummilli Liderimizi hər zaman düşündürmüşdür. Prezi-

dent Heydər Əliyevin qərarı ilə Azərbaycanda Neft Fondu yaradılmışdır. Fondun yaradılmasında məqsəd Azərbaycan iqtisadiyyatına neft layihələrindən gələcək böyük vəsaitləri səmərəli istifadə etmək, hər bir Azərbaycan vətəndaşının bu gözəl imkandan yararlanmasına və neft gəlirlərinin ədalətli bölünməsinə nail olmaqdır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev bu barədə deyir: "...Mənim məqsədim digər sektorlardan (iqtisadiyyatın) gəlir əldə etmək və ildən-ilə artacaq Neft Fondunu Azərbaycanın gələcək nəsilləri üçün saxlamaqdır".

Heydər Əliyevin dərinəndən düşünölmüş neft strategiyası nəticəsində Azərbaycan Xəzər dənizinin nəhəng enerji potensialını ilk mənimsəyən və regionun inkişafında keyfiyyətə yeni iqtisadi model formalaşdıran, Avropa və Asiya arasında siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində, Qafqaz nəqliyyat dəhlizinin inkişafında, İNOQEYT, TRASEKA və digər nəhəng layihələrin gerçəkləşməsində Xəzəryanı və Qafqaz regionunda mühüm rol oynayan bir dövlətə, dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin müəllifi olduđu neft strategiyası bu gün müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın öz milli sərvətinin sahibi olmasının rəmzidir, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına qovuşmasının, ölkəmizin 90-cı illərin əvvəlində başlanmış siyasi, iqtisadi və sosial böhranlardan çıxıb dirçəlməsinin rəmzidir, XXI əsrin astanasında yüksək inkişaf etmiş, möhkəm, demokratik Azərbaycan dövlətinin yaranmasının rəmzidir.

Respublikamızın müdrik rəhbəri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində hasilatın ilbəl yüksəlməsinə, yeni neft və qaz ixrac edən ölkə kimi tanınmasına, iqtisadiyyatın güclənməsinə, əhalinin maddi rifah halının xeyli yaxşılaşmasına və digər böyük müvəffəqiyyətlərə nail olmuşdur ki, bu da gələcəyə inamla baxmağa zəmin yaradır.

2.2. HEYDƏR ƏLİYEVİN sənaye siyasətində Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini müəyyən edən başlıca istiqamətlər

Heydər Əliyevin neft strategiyası Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasında və ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasında həlledici rol oynadı, digər sahələrin də inkişafına güclü təkan verdi. Neft-qaz sənayesi ilə bərabər, elektrotexnika, xüsusi maşınqayırma və konversiya, kənd təsərrüfatı maşınqayırması, avtomobilqayırma sahələrinin inkişafı üçün şərait yarandı.

Ölkənin həqiqi müstəqilliyini müəyyən edən əsas aspektlərdən biri də onun inkişaf etmiş sənayeyə və təbii ki, müvafiq sənaye siyasətinə malik olmasıdır. Sovetlər İttifaqı parçalanandan sonra sənayenin strukturu kəskin şəkildə dəyişmiş, onun başqa regionlarla əlaqədar olan bir sıra istehsal sahələri öz fəaliyyətlərini dayandırmışdı. Bununla bərabər, bu da bir inkaredilməz həqiqətdir ki, müstəqilliyin ilk illərində ağlasığmaz radikal tədbirlər nəticəsində ölkəmizin sənaye potensialına ciddi ziyan vuruldu ki, onun da nəticələri hələ də hiss edilir. İkinci dəfə hakimiyyətə qayıdan dahi şəx-

siyyət Heydər Əliyevin gərgin əməyi sayəsində nəinki bu sürətli böhranı dayandırmaq, hətta sabitliyi, bazar islahatlarına doğru sərt dönüşü də təmin etmək mümkün oldu. Sonrakı illərdə pozitiv meylləri möhkəmlətmək və inkişaf etdirmək, bütün sahələrdə müsbət dəyişikliklərin sürətlənməsini təmin etmək məsələsi də uğurla həll edildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin rəhbərlikdə olduğu Sovet İttifaqı dövründə Azərbaycanda strateji təyinətli məhsullar buraxılan müəssisələri özündə birləşdirən bütöv bir sənaye kompleksi yaradılmışdı. Bu kompleksin məhsulları nəinki SSRİ-də, hətta onun hüdudlarından kənar da yüksək qiymətləndirilirdi. Sovetlər dövləti parçalanandan sonra bütün bu güclü sənaye obyektləri böhranlı vəziyyətə düşdü, respublikadan kənardakı müəssisələr, xüsusən də hərbi xarakterli strukturlar həmin obyektlərə sifariş vermədilər.

İlham Əliyevin fərmanı ilə yeni yaradılan Müdafiə Sənayesi Nazirliyi Azərbaycanın müdafiə sənayesinin inkişafı üçün dövlət səviyyəsində çox dəqiq siyasətin formalaşmasına imkan verəcək, 15 ildən çoxdur elan edilməmiş müharibəyə cəlb olunmuş ölkəmizin müdafiə qabiliyyətinin artırılmasında milli iqtisadiyyatın rolunun güclənməsinə şərait yaradacaqdır.

Azərbaycan sənayesi məhsullarının istehsalı müstəqilliyin ilk illərində aşağı düşməyə başladı. Sənayedəki tənəzzül planlı sovet təsərrüfatçılıq sistemindən yeni bazar münasibətləri sisteminə keçidlə əlaqədar yaranan çətinliklərlə bağlı idi. Müəssisələr arasında

istehsal-təsərrüfat əlaqələrinin qırılması, əsas satış bazarlarının itirilməsi, istehsal fondlarının və maliyyə ehtiyatlarının mərkəzləşdirilmiş qaydada formalaşdırılması və bölüşdürülməsi mexanizmindən imtina edilməsi, qiymətlərin liberallaşdırılması, bir sözlə, sənaye müəssisələrində istehsalın bazar münasibətləri meyarları əsasında qurulmasına və idarə edilməsinə keçilməsi zərurəti sənayeni ağır tənəzzülə gətirib çıxarmışdı.

Sənaye istehsalının aşağı düşməsinə ləngitmək və tədricən aradan qaldırmaq üçün makroiqtisadi proseslərə təsir edə bilən tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Heydər Əliyev iqtisadi böhrandan çıxmağı, yeni iqtisadi mexanizmlər əsasında bazar münasibətlərinin dərinləşməsinə, bazar infrastrukturunun yaradılmasının sürətləndirilməsini strateji məqsəd kimi qarşıya qoydu. Lakin sənayeni dirçəltmək onun əsasını təşkil edən neft sənayesində dünya texnologiyalarına əsaslanan irimiqyaslı layihələri həyata keçirmədən mümkün deyildi. Əsas diqqət bazar münasibətlərinə söykənən təsərrüfatçılıq sisteminin yaradılmasına, sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsinə yönəldildi.

Sənayedə dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesi 1996-cı ildə kiçik özəlləşdirmədən başlandı və həmin ildə yalnız 18 müəssisə xüsusi mülkiyyətə verildi. Sonrakı illərdə özəlləşdirmə sürətləndi. Ölkədə sənaye müəssisələrinin investisiya resurslarına olan tələbatını ödəmək üçün müvafiq investisiya mühitinin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirildi.

Hökumət sərt pul və fiskal siyasət həyata keçirməyə başladı, qiymətlər və xarici ticarət liberallaşdırıldı, kütləvi özəlləşdirməyə başlamaq üçün ciddi hazırlıq işləri aparıldı, kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyi haqqında qanun qəbul olundu, kiçik biznes üçün vergi sistemi sadələşdirildi, özəl sektorun inkişafına mane olan bir sıra məhdudiyyətlər götürüldü, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin çox hissəsi ixtisara salındı.

Aparılan tədbirlər sənayenin inkişafında irəliləyişlərlə nəticələndi, bazar iqtisadiyyatının ən zəruri əsasları formalaşdı, bazar institutlarının təşəkkülü sürətləndi, əsas bazar mexanizmləri işləməyə başladı. Sənaye istehsalının ilbəil aşağı düşməsi 1997-ci ildə dayandırıldı və sonrakı illərdə sənaye yüksələn xətt üzrə inkişaf etdi. 1995-ci illə müqayisədə sənaye məhsulu istehsalı 2004-cü ildə 29,3%, o cümlədən, mədənçixarma sənayesində 65,3%, dəri məmulatları və ayaqqabı istehsalında 24,2%, kimya sənayesində 2,3 dəfə, digər qeyri-metal mineral maddələrin istehsalında 7,9 dəfə, metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalında 4,2 dəfə, nəqliyyat avadanlıqlarının istehsalında 4,4 dəfə, mebel istehsalında 62,6% və s. sahələrdə əhəmiyyətli dərəcədə çoxaldı, neft hasilatı 69,7%, dəmir filizi istehsalı 12,7 dəfə, alüminium oksidi 8,9 dəfə, ağ neft 8,8%, avtomobil benzini 7,7%, elektrik enerjisi 27,6%, sement 7,3 dəfə, əsas sənaye-istehsal fondları 2,6 dəfə artı, orta aylıq əmək haqqı 9,4 dəfə yüksələrək 935 min manata çatdı. 2005-ci ilin fevralında mərkəzi "Azəri" yatağından ilk neftin alınmasından sonra sənayenin ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyəti

daha da gücləndi. 2004-cü ildə ÜDM-in 37,8%-i, əsas fondların 51%-i, əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların 79,6%-i sənayenin payına düşdü.

Azərbaycanda yaradılan iqtisadi sabitlik və əlverişli iqtisadi şəraitdən məqsədyönlü istifadə edən yerli və xarici sərmayəçilər 1995-2004-cü illərdə sənaye sektoruna 63,3 trln. manat (13,6 mlrd. ABŞ dolları) və ya iqtisadiyyatın bütün sahələrinə qoyulan investisiyaların 75,4%-ni yönəldilər. Sərmayələr mövcud güclərin işlək vəziyyətdə saxlanmasına, yeni texnologiyaların, maşın və avadanlıqların alınmasına, obyektlərin inşasına və genişləndirilməsinə sərf edildi. Nəticədə sənayenin əsas fondlarının dəyəri 75,7 trln. manata çatdı və istehsal potensialı 3 dəfə artdı.

Sabitliyin bərqərar olunması, ardıcıl həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, məqsədyönlü "açıq qapı" siyasəti, ölkənin zəngin karbohidrogen ehtiyatları, zəruri normativ-hüquqi bazanın yaradılması Azərbaycana xarici kapital axınını şərtləndirdi. Müstəqillik dövrünün ilk illərində Azərbaycanda qeyri-sabitliyin hökm sürməsi xarici iş adamlarını ölkə iqtisadiyyatına kapital qoymaqdan çəkəndirdisə, sonrakı illərdə sahibkarlığın dinamik inkişafını təmin etmək məqsədilə əlverişli mühit yaradılması istiqamətində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində sənayenin müxtəlif sahələrinə investisiya yönəldən sahibkarların sayı sürətlə artdı. Bunun nəticəsi olaraq, 2004-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların 92,7%-i və ya 16,9 trln. manatı sənayenin istehsal potensialının inkişafına yönəldildi. Sənayedə əsas kapitalla yönəldilmiş in-

vestisiyaların ümumi həcmində neft və qaz sənayesinin payı 96,8% təşkil etdi və bu vəsait hasilat sənayesi sahələrində mövcud güclərin işlək vəziyyətdə saxlanmasına, yeni obyektlərin inşası və genişləndirilməsinə sərf edildi. İl ərzində sənayedə 12,5 min yeni daimi iş yerləri yaradıldı ki, bu da ölkə üzrə yeni iş yerlərinin 15%-ni təşkil etdi. Mədənçixarma sənayesində 419, emal sənayesində 11137, elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi bölməsində 966 nəfərlik yeni iş yerləri açıldı.

2004-cü ilin sonunadək ölkədə 814, o cümlədən sənaye sahəsində 195 xarici və müştərək müəssisə fəaliyyət göstərir, onlarda 54 min nəfər, o cümlədən, sənaye müəssisələrində 19,7 min nəfər işləyirdi. 2000-2004-cü illərdə işə salınmış 64 yeni xarici və müştərək sənaye müəssisəsinin əksəriyyəti Türkiyə, İran, Rusiya, İngiltərə, ABŞ, Almaniya, Fransa, İsveçrə, Çin, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (BƏƏ) və başqa ölkələrin şirkətləri tərəfindən yaradılmışdı.

Qabaqcıl istehsal texnologiyalarından istifadə etmə səviyyəsi də artır. Əgər 2001-ci ildə 111 qabaqcıl istehsal texnologiyasından istifadə edilmişdirsə, 2004-cü ildə bu göstərici 131-dək yüksəlmişdir. Texnologiyaların tətbiqi müddəti azalır, onların təxminən yarısı 5 il ərzində, beşdə biri 8 il, qalan hissəsi isə 10 ildən sonra artıq müddətdə tətbiq olunmuşdur.

Son illər sənayenin bir çox sahələrində yeni məhsul və xidmət növlərinin, habelə onların istehsalı metodlarının tədqiqi və işlənilib hazırlanması, habelə yeni texnologiyaların alınması innovasiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri olmuşdur. 2004-cü ildən başlayaraq

innovasiya xərclərinin maliyyə mənbələrinin strukturunda dəyişikliklər baş verir. 2002-ci ildə bütün innovasiya xərclərinin 76,5%-i xarici investisiyalar təşkil edirdisə, 2004-cü ildə bu göstərici dəfələrlə azalaraq 3,9%-ə enmiş, yerli müəssisələrin öz vəsaitləri hesabına qoyduqları investisiyalar 2002-ci ildəki 23,5%-dən 2004-cü ildə 74,8%-ə qədər yüksəlmişdir.

İqtisadi islahatlar və özəlləşdirmə müəssisələrə müəyyən sərbəstlik verərək, əsas vasitələrin yeniləşdirilməsi, onlardan istifadənin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradır. Bu proses əsas fondların yeniləşmə sürətinin artmasında müşahidə olunur. Əsas fondların yeniləşmə əmsalı 1995-ci ildə 1,061, 2000-ci ildə 1,048, 2004-cü ildə isə 1,192 təşkil edirdi. Yeniləşmə prosesi xam neft və təbii qaz hasilatı (25,9%), neft məhsullarının istehsalı (12,8%), rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı (7,3%), elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi (7,0%) müəssisələrində yüksək sürətlə getmişdir.

Ölkədə minik avtomobillərinin, televizorların, kassa aparatlarının, mikrokalkulyatorların, telefon aparatlarının, məişət elektrik cihazlarının (qəhvəüydən, ətçəkən, şirəsıxan), plastikdən qapı və pəncərə bloklarının, neftin nəqli üçün xüsusi boruların və digər məhsulların istehsalı mənimşənilmişdir. Əvvəllər xarici ölkələrdən idxal olunan malların böyük qisminin ölkədə istehsalına başlanmışdır. "Bakı yağ və qida sənaye" ASC (bitki yağları), "Coca-Cola Bouters LTD" (əlkoqolsuz içkilər), "SUN-Tea Azərbaycan" (qablaşdırılmış çay), "Bakı-Kastel" MMC (pivə), "European Tobacco Baku" (papiros və siqaretlər), "DAD", "Bərəkət" (süd məhsulları),

"Azər-Pen BM", "Türk-Baycan" (plastikdən qapı və pəncərə), "EUPEK Pire Coatings Azerbaijan" (neftin nəqli üçün xüsusi borular) və digər müəssisələrin dünya standartlarına cavab verən məhsulları daxili bazarı zənginləşdirdi, bu məhsullar üzrə idxaldan asılılıq xeyli azaldı.

1996-2004-cü illərdə sənayenin strukturunda faydalı qazıntılar hasilatı sahəsinin payının 36,4%, kimya sənayesinin 65,8%, əsasən, tikinti materialları istehsalının cəmləşdiyi digər qeyri-metal mineral maddələr sahəsinin 5 dəfə, metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatları istehsalının 5 dəfə, nəqliyyat vasitələri və avadanlıqları istehsalı sahəsi payının 2,5 dəfə artması, qida məhsulları istehsalının xüsusi çəkisinin 20,3%, toxuculuq və tikiş sənayesinin 5,4 dəfə, neft məhsulları istehsalı sahəsinin 35,1%, maşın və avadanlıq istehsalının 3 dəfə, elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqlar istehsalı sahəsi payının 25% azalması ilə müşayiət olunmuşdur.

Sənaye sahələrinin mülkiyyət formalarının quruluşunda əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Özəlləşdirilmiş dövlət müəssisələrinin, habelə yeni yaradılan qeyri-dövlət müəssisələrinin, konsorsiumların tədricən genişlənən fəaliyyəti nəticəsində dövlət mülkiyyətində olan sənaye müəssisələrinin məhsulunun xüsusi çəkisi getdikcə aşağı düşmüşdür.

Ölkədə azad sahibkarlıq mühitinin formalaşması yeni təsərrüfatçılıq formalarının yaranmasına təkan vermişdir. Bunlardan biri olan fərdi sahibkarlıqda çalışanların sayı 2004-cü ildə 6 mindən çox olmuş və ölkədə istehsal olunan qəndin 54%-ni, dondurmanın 77%-ni, taxta pəncərələrin 80%-ni, taxta taranın, demək olar ki, hamısını fiziki şəxslər istehsal etmişdir.

80-ci illərdə – Heydər Əliyevin rəhbərliyi illərində respublikanın energetika sistemində mövcud olan 38 müəssisə, o cümlədən 20-dən çox elektrik stansiyası müasir avadanlıqla, avtomatlaşdırma və mühafizə vasitələri, dispetçer idarəetmə qurğuları ilə təchiz edilmişdir. Respublikada istehlak olunan yanacaqın dördüdə bir hissəsi elektrik və istilik enerjisi istehsalı üçün istifadə edilir. Respublikada elektrik enerjisinin 60-65%-ni istehsal edən "Azərbaycan" DRES, həmçinin onun ardınca istismara verilən Şəmkir SES ölkənin sosial-iqtisadi həyatında böyük rol oynayır.

Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahəsinə elektrik enerjisinin istehsalı, nəqli, bölüşdürülməsi və satışı, qazın istehsalı, bölüşdürülməsi və satışı, buxar və isti su ilə təchizat, habelə suyun yığılması, təmizlənməsi və paylanması işini həyata keçirən 340 müəssisə daxildir. 2004-cü ildə ölkədə istehsal edilən sənaye məhsulunun 8,9%-i, əsas fondların 11,1%-i, işləyənlərin hər beş nəfərindən biri bu sahənin payına düşürdü.

Son illərdə xarici investisiyaların cəlb edilməsi sayəsində Yenikənd SES tikilib istismara verilmiş, Bakı İES-in yenidən qurulması üzrə işlər başa çatdırılmışdır. Sumqayıt EÖX-300 kompleksi üçün güclü buxar generatoru, "Şimal" DRES-də 400 MVt gücündə 1-ci blok işə salınmışdır. 1993-cü ildən başlayaraq elektroenergetikanın inkişafına xeyli sərmayə qoyulmuşdur: 1999-cu ildə 488,2 mlrd. man., 2000-ci ildə 434,0 mlrd. man., 2002-ci ildə 727,3 mlrd. man., 2003-cü ildə 191,1 mlrd. man.

Azərbaycan sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri tamamilə, dəmir yolunun isə 60%-i elektricləşdirilmişdir. Bütün idarə və təşkilatlarda, mənzillərdə elektrik enerjisindən istifadə olunur.

2.5 Metallurğiya sənayesinin dirçəlişi

Müasir dövrdə metallurğiya sənayesi və metal məmulatlar istehsalı emal sənayesinin mühüm sahələrindən biridir. Sahəyə çuqun və poladtökmə, polad borular, gil-torpaq (alüminium-oksidi), alüminium qapı, pəncərə blokları və s. məhsulların istehsalı ilə məşğul olan 13,1 min nəfərin və ya bütün sənayedə çalışanların hər on üç nəfərindən birinin çalışdığı 103 müəssisə daxildir.

1997-2000-ci illərdə sahənin 14 müəssisəsi səhmdar cəmiyyətinə çevrilmişdir. Fəaliyyət göstərən müəssisələrin 68%-i özəl bölməyə məxsusdur. Sahədə çalışanların 71%-i və istehsal olunan məhsulun 78%-i "Sumqayıtəlvənmetal" İB, "Azərboru" ASC, Gəncə gil-torpaq kombinatı, Heydər Əliyev adına Bakı dərin özüllər zavodu, "Baku Steel Company" zavodu kimi iri müəssisələrin payına düşür. Sənayenin bu sahəsində 2001-ci ildən istehsalın yüksək inkişaf tempi müşahidə olunur. Belə ki, 2004-cü ildə müəssisələr tərəfindən 1229 mlrd. manatlıq və ya 2003-cü illə müqayisədə 78%, 1995-ci illə müqayisədə isə 4,1 dəfə çox məhsul istehsal edilmiş, son 4 ildəki ortaillik nisbi artım 76% təşkil etmişdir. Bu artım sürəti sənayedə ən yüksək göstəricilərdən biridir. Sahənin məhsulları bir çox ölkələrə, o cümlədən, Rusiya, Türkiyə, İran, İsveçrə, Hindistan, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Gürcüstan, Türkmənistan və di-

gər ölkələrə ixrac olunur. 2004-cü ildə bu ölkələrə 231,8 min t. alüminium-oksidi (gil-torpaq), 10,2 min t. qara metaldan çubuqlar və armaturlar, 73,1 min t. qara metaldan künclüklər və şvellerlər, 31,1 min t. emal olunmamış alüminium, 69 min t polad yarımfabrikatlar ixrac olunmuşdur. İxracın ümumi dəyəri 138 mln. ABŞ dollarından çox olmuşdur.

Sahənin sürətlə inkişaf etməsində bu sahəyə qoyulan xarici sərmayələr mühüm rol oynayır. 2000-2004-cü illərdə sahəyə yatırılan sərmayələrin həcmi dörd dəfə artmışdır. Əsas fondların həcmi də artaraq 1946 mlrd. manata çatmışdır.

2001-ci ildə yaradılmış və əsasən, armatur istehsal edən "Baku Steel Company" müəssisəsinin layihələşdirilməsi, avadanlıqlarının alınması və quraşdırılması, atmosfer tullantılarına nəzarət Almaniyanın "Badische Stahl engineering GmbH", Fransanın "Leces environment", İtaliyanın "Tekoayer" şirkətləri və MDB məkanında polad istehsalı ilə məşğul olan müasir Moldova metallurjiya zavodu tərəfindən həyata keçirilmişdir. Layihə gücü ildə 350 min t. olan "Baku Steel Company" nin istehsal gücü 2005-ci ildə 300 min t. olmuşdur. Şirkət müasir poladəritmə və fasiləsiz poladtökmə texnologiyasına malikdir, standartlara uyğun karbonlu və legirli poladdan armatur yaymaları və pəstahlar istehsal edir. Neft hasilatı istisna olmaqla, sənayedə ən yüksək orta aylıq əmək haqqını (dövlət bölməsində 849 min manat, özəl bölmədə 1,5 mln. manat) bu sahədə çalışan işçilər alır (2004). Müəssisədə 2000 nəfərdən artıq işçi çalışır (2005). "Baku Steel Company"nin məhsulları İrana, Qazaxıstana,

Gürcüstana, Rusiyaya, Türkmənistana və bir sıra xarici ölkələrə də satılır.

Metallurgiya, xüsusilə əlvan metallurgiya sahəsini dirçəltmək üçün "Azərbaycan Alüminiumu" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti (ASC) Hollandiyanın "Fondel Metal Participations B. V." şirkətinə 25 il müddətinə idarəetməyə verilmişdir. İnvestisiya qoyuluşlarının artırılması sayəsində ilkin alüminium istehsalının 110 min t-a çatdırılması, o cümlədən, Gəncədə 50 min t. ilkin alüminium istehsal edən zavodun tikilməsi nəzərdə tutulur.

2.6 Maşınqayırma və metal emalı sənayesinin yenidən qurulması

Maşınqayırma və metal emalı sənayesi müəssisələrində ümumi təyinatlı polad, çuqun və əlvan metallardan tökmələr, plastik kütlədən məmulatlar və istehsal tullantıları əsasında geniş çeşiddə xalq istehlakı malları da istehsal edilir. Maşınqayırma zavodlarının respublika ərazisində yerləşdirilməsinin genişləndirilməsi sahəsində də xeyli iş görülmüş, Naxçıvan, Gəncə, Əli Bayramlı, Mingəçevir, Quba, Salyan şəhərlərində maşınqayırma müəssisələri yaradılmışdır. Maşınqayırma və metal emalı məhsullarının təqribən 1/5-i SSRİ-də ilk dəfə istehsal edilən məhsullar idi. Maşınqayırma məhsulları dünyanın 50-dən çox ölkəsinə ixrac edilirdi.

1999-2004-cü illərdə bu sahəyə yönəldilən 27,5 mlrd. manat vəsaitin hamısı daxili sərmayələrdir. 2000-2004-cü illərdə sahəyə

yönəldilmiş 39,1 mlrd. manat sərmayənin (92%-i xarici) 34,9 mlrd. manatı 2004-cü ilin payına düşür.

Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqlar istehsalı sahəsində əsasən kassa aparatlarının, elektrik mühərriklərinin, güc transformatorlarının, maye-ısraf ölçənlərinin, elektrik cərəyanı naqillərinin istehsalı və s. ilə məşğul olan, 4,6 min nəfərin çalışdığı 69 müəssisə fəaliyyət göstərir. Onların 48%-i özəl müəssisələrdir.

Nəqliyyat vasitələri və avadanlıqları istehsalı sahəsi neft-mədən avtoçənlərinin, yüklərin daşınması üçün sair qoşqular və yarım-qoşquların, avtomobillərin və s. istehsalı ilə məşğul olan, 8,9 min nəfərin çalışdığı 39 müəssisəni əhatə edir.

Fəaliyyət göstərən müəssisələrin əksəriyyəti (25) özəl bölməyə aiddir. 2004-cü ildə sahəyə əvvəlki illərdə olduğundan 1,8 trln. manat artıq vəsait yönəldilmişdir. Sahənin əsas istehsal fondlarının həcmi 649 mlrd. manata çatmış, onların strukturunda maşın və avadanlıqların və nəqliyyat vasitələrinin payı 1997-ci ildəki 28%-dən 2004-cü ildə 61%-ə qədər yüksəlmişdir.

2.7 Tikinti materialları, meşə, sellüloz-kağız və ağac emalı sənayesinin inkişafı

Tikinti materialları, meşə, sellüloz-kağız və ağac emalı sənayesində əsaslı dəyişikliklər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra baş vermişdir. 1993-cü ildə Tovuz dəmir-beton zavodu, Qəbələ dəmir-beton məmulatları və kərpic zavodları, 1994-cü ildə Şəmkir kərpic zavodu, Gəncə şüşə zavodu və s. kimi tikintini lazı-

mi tikinti materialları ilə təmin edən, yüksək dərəcədə mexanikləşdirilmiş və avtomatlaşdırılmış müəssisələr tikilib istifadəyə verilmişdir.

Digər qeyri-metal mineral maddələr istehsalı sahəsində sement, yığma dəmir-beton konstruksiyalar, hörmə üçün hazır beton qarışığı və s. materialların istehsalı ilə məşğul olan 201 müəssisə fəaliyyət göstərir. 1995-ci ilə nisbətən istehsalın səviyyəsi 7,9 dəfə, fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı isə son illərdə 62% artmışdır (2004).

2003-cü ildə 1995-ci ilə müqayisədə sement istehsalı 5 dəfə, sanitariya-keramika məmulatları 2,4 dəfə artmışdır. 2003-cü ildə 1012 min t sement, 3,8 min t gips, 824 min t inşaat üçün divar daşı, 49 min kub metr tikinti kərpic, 5327 min kvadrat metr şifer, 284 min kvadrat metr pəncərə şüşəsi, 13,4 min ədəd sanitariya-keramika məmulatları istehsal edilmişdir. Ölkənin bir sıra tikinti materiallarına tələbatı idxalın hesabına təmin edilir.

"Qaradağ-sement" ASC, Dəmir-beton məmulatları zavodu, "Bakı şifer və keramika" ASC, "Spark" Azərbaycan-Türkiyə BM, "Monolit-beton" MMC, "Bakı dəmir-beton" ASC sahənin aparıcı müəssisələridir.

1999-2004-cü illərdə bu sahəyə qoyulmuş 178 mlrd. manat vəsaitin 18,4%-i xarici sərmayələr olmuşdur. 2004-cü ildə sutkada 1000 şərti kərpic istehsal gücünə malik "Siyəzən kərpic zavodu" QSC fəaliyyətə başlamış və həmin ildə ölkədə kərpic istehsalının beşdə biri bu müəssisənin payına düşmüşdür.

2.8 Yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafı

Bu gün fəaliyyətdə olan yüngül sənaye müəssisələrinin əsası Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illərdə qoyulmuşdur. Yüngül sənaye respublikanın ümumi sənaye məhsulunun 20,7%-ni verir. Yüngül sənaye məhsulları istehsalının inkişafı xammal istehsalının artımı ilə təmin olunur. Bu sahənin məhsul istehsalına görə xüsusi çəkisi 2003-cü ildə 8,6% olmuşdur.

Yüngül sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 1997-ci ildə "Xalq üçün mallar" Dövlət Konserni və "Azərmebelsənaye" Dövlət Konserni ləğv edildi, onların müəssisələri özəlləşdirilməklə yüngül sənayedə qeyri-dövlət bölməsinin payı 60%-ə çatdırıldı.

Toxuculuq və tikiş sənayesində 192 müəssisə və 110 sahibkar fəaliyyət göstərir (2004). Bu sahədə 148 mlrd. manatlıq və ya əvvəlki ilə nisbətən 4% çox məhsul istehsal edilmişdir. 2000-2004-cü illərdə toxuculuq və tikiş sənayesinin inkişafına yerli iş adamları 21,7 mlrd. manat, o cümlədən 2004-cü ildə 18,1 mlrd. manat sərmayə yönəltmişlər.

Qida məhsulları istehsalı sahəsi sənayenin ən iri sahələrindən biridir, ət və ət məhsullarının istehsalı, balıq və balıq məhsullarının, meyvə və tərəvəzlərin emalı və konservləşdirilməsi, bitki və heyvan yağlarının, süd məhsullarının, heyvanlar üçün yem, dəyirman-
ding sənayesi məhsullarının, içki və s. qida məhsullarının, habelə tütün məmulatlarının istehsalı ilə məşğul olan 647 müəssisəni, 2 mindən çox sahibkarın fəaliyyətini əhatə edir. Ölkədə fəaliyyət

göstərən sənaye müəssisələrinin 27%-i, sahibkarların hər üç nəfərindən biri, məşğul olan işçilərin hər on nəfərindən biri burada cəmləşmişdir.

1998-2004-cü illərdə sahəyə yönəldilmiş 1,02 trln. manat vəsaitin 56,4%-i xarici sərmayə olmuşdur.

Yeyinti sənayesi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi nəticəsində Azərbaycanda bir çox ərzaq məhsulları üzrə daxili tələbat tam ödənilir və bir sıra ərzaq məhsulları ixrac edilir.

III FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEVİN RƏHBƏRLİYİ İLƏ AZƏRBAYCANDA APARILAN AQRAR İSLAHATLAR VƏ ONUN SOSIAL-İQTİSADI NƏTİCƏLƏRİ

"Müstəqillik yolu qədər çətin yol yoxdur".

HEYDƏR ƏLİYEV

3.1 Aqrar islahatlar və kənd təsərrüfatının inkışafında əsaslı nəticələr

70-80-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının böyük uğurlarının təməlinə onun inkışafının başlıca şərtlərinin düzgün qiymətləndirilib istifadə edilməsi dururdu. Nəticədə, respublikanın bu və ya digər zonasının kənd təsərrüfatının məhz bu şəraitə daha çox uyğun gələn sahələrinin açıq-aydın ifadə olunan dərin ixtisaslaşması həyata keçirildi. Bundan başqa, kənd təsərrüfatının böyük nailiyyətlərində Azərbaycan şəraitində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən suvarılan torpaqların sahəsinin artırılmasının da böyük rolu oldu. Respublikada mühüm əhəmiyyətə malik çoxlu su təsərrüfatı qurğuları yaradıldı və kanallar çəkildi.

Bu hesaba suvarılan əkin sahələri təqribən 30 faizə qədər artdı, böyük sahələrdə əkinlərin suvarma şəraiti xeyli yaxşılaşdı.

Bu dövr istehsalın intensivləşdirilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində baş verən köklü təkmilləşmə kənd təsərrüfatının inkişafında mühüm rol oynadı. Kənd təsərrüfatında aparılan köklü islahatlar həyata keçirilən zəruri yeniləşmə onun inkişafının heç zaman görünməmiş tərəqqisini təmin etdi. Respublikanın kənd təsərrüfatında 1981-1985-ci illərdə ümumi məhsulun həcmi 1966-1970-ci illərin orta səviyyəsinə nisbətən 2,6 dəfə artdı. Əlamətdardır ki, həmin dövr kənd təsərrüfatında baş verən bu böyük dönüş yararlı torpaq sahələrinin demək olar ki, sabit qalması şəraitində, onlardan daha səmərəli istifadə edilməsi əsasında baş verirdi. Bunu ondan görmək olar ki, 1981-1985-ci illərdə hər min hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi hesabı ilə 623 min rubl həcmində məhsul istehsal edilmişdi ki, bu da 1966-1970-ci illərin orta göstəricisindən (224 min rubl) 2,6 dəfə çox idi.

Azərbaycanın qarşıdakı yeni yüksək iqtisadi tərəqqisində onun aqrar bölməsinin böyük imkanlarından səmərəli istifadə edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Təcrübə göstərir ki, bitkiçiliyin respublikanın təbii imkanlarına daha çox uyğun gələn sahələrinin ayrı-ayrı ərazi hissələrində üstün inkişafının düzgün müəyyən edilməsi şəraitində kənd təsərrüfatının yüksək məhsulvermə qabiliyyəti çox böyükdür. Əsrimizin 70-80-ci illərində kənd təsərrüfatının bu istiqamətdə elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsi həqiqətən onun böyük imkanlarını əyani şəkildə üzə çıxarmışdı.

Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyində olmadığı qısa müddətdə Azərbaycanın təbii-iqtisadi şəraitində xeyli sərfəli və onun iqtisadi inkişafının mühüm strateji istiqamətlərindən olan pambıqçılığın, üzümçülüyn, tütünçülüyn, çayçılığın, baramaçılığın və digər mühüm kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafına göstərilən biganə münasibət öz mənfi təsirini göstərdi. Bu cəhətdən üzümçülük sahəsində yaranmış vəziyyət daha acınacaqlı idi. Çünki göstərilən bir sıra digər sahələrin bərpası tezliklə və nisbətən daha az vəsait sərfilə mümkündürsə, üzümçülük çoxlu vəsait tələb edir və bar verməsi üçün müəyyən qədər vaxt tələb olunur. Keçmiş Sovet rəhbərlərinin erməni məsləhətçilərinin fitnə-fəsadlı hiyləsi ilə Azərbaycanda üzümçülüyn inkişafına vurulan ağır zərbələr nəticəsində onsuz da onun sahəsi xeyli, yəni 1985-ci ildəki 268 min hektardan 1990-cı ildə 181 min hektara qədər azalmışdı. Sonralar da üzümçülük-şərabçılıq istehsal kompleksinin müstəqil Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının təşəkkülündə mühüm əhəmiyyətini dərk etməyənlərin təqsiri üzündən üzüm bağlarının sahəsi 1998-ci ildə 67 min hektara enmişdi. Buna bənzər vəziyyət çayçılıq, zeytunçuluq və başqa sahələrdə də müşahidə edilirdi.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı ilk illərdə ölkədə yaranmış qeyri-sabitlik, Dağlıq Qarabağ müharibəsi, keçmiş müttəfiq respublikalar arasında əlaqələrin qırılması, idarəetmə orqanlarında rəhbər işçilərin səriştəsizliyi kənd təsərrüfatındakı böhranı daha da dərinləşdirdi. Banklararası köçürmə əməliyyatlarının mümkünsüzlüyü, kənd təsərrüfatı məhsulları haqqının müəssisələ-

rə vaxtında ödənilməməsi, kənd təsərrüfatına sərmayə qoyuluşunun azalması, kreditlərin məhdudlaşdırılması, yüksək kredit faizlərinin müəyyənləşdirilməsi və inflyasiyanın sürətlənməsi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında maddi marağı azaldır, inzibati idarəetmə metodları şəxsi təşəbbüsün qarşısını alırdı.

Bazar münasibətləri şəraitində dövlət miqyasında aqrar islahatların həyata keçirilməsinin tələb olunan bütün zəruri zəmininin yaradılmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatının və müvafiq emal sənayesinin böyük imkanlarından nəinki respublika iqtisadiyyatının dirçəldilməsi məqsədləri üçün hələ kifayət qədər istifadə olunmamış, hətta onun aparıcı sahələrinin tənəzzülünün də qarşısı alınmamışdı.

Kənd təsərrüfatı imkanlarının istifadəsində, bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinin inkişafında Azərbaycanda vaxtilə təşəkkül tapmış çox səmərəli nisbətlər pozulmuşdu. Azərbaycanın kənd təsərrüfatının ciddi dəyişikliyə məruz qalmış quruluşu bunu aydın şəkildə büruzə verirdi. Belə ki, 1990-cı ilin ortalarına olan məlumatlara görə Azərbaycanda istehsal olunan ümumi kənd təsərrüfatı məhsullarının 59 faizi bitkiçiliyin payına düşürdü ki, bu da nə ölkənin təbii iqtisadi imkanlarının xüsusiyyət və tələblərinə, nə də dünyada təbii şəraiti xeyli oxşar olan inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində yaranmış kənd təsərrüfatının quruluş yönümünə uyğun gəlmirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, 70-80-ci illərdə kənd təsərrüfatında məhsuldar qüvvələrin yüksəlişinin kompleks amillərinin həlledici tələblərinə uyğun olaraq onun artımı üçün ən səmərəli istiqamətləri müəyyən edildi. O dövrlər kənd təsərrüfatının dünyada yayılma

publikasının Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı" (1999) kənd təsərrüfatının gələcək inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. 2004-2008-ci illəri əhatə edən "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi Dövlət Proqramı" təsdiq edildi. Aqrar sahədə səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılmasını, aqrar bölmənin müasir texnika ilə təchizatı və kreditləşməsinin çevik şəkildə tənzimlənməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında" və "Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" sərəncamları (2004) imzalandı.

Ölkədə həyata keçirilən ardıcıl və məqsədyönlü kompleks tədbirlər nəticəsində 1996-cı ildən başlayaraq kənd təsərrüfatının makroiqtisadi göstəricilərinin artımı müşahidə olundu.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş aqrar islahatların ilkin nəticələri belədir:

– aqrar sahənin bazar iqtisadi münasibətlərinə uyğun qanunvericilik bazası yaradılmışdır. İstehsalın stimullaşdırılması və daxili bazarın qorunması istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş və proses ardıcıl davam etdirilir;

– aqrar bölmədə bazar iqtisadiyyatına keçilməsi, yeni mülkiyyətçilər yaradılması və sahibkarlığın formalaşdırılması müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir;

– ölkənin kənd təsərrüfatı məhsullarının 99 faizi özəl bölmədə istehsal olunur;

– əvvəlki illərdən fərqli olaraq bazarın əsasında istehsalın yeni strukturu formalaşmağa başlanmışdır;

– iqtisadi böhranın qarşısı alınmış, 1996-cı ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında geriləmə dayandırılmış və istehsal yüksək sürətlə inkişafa başlamışdır;

– xarici təcrübədən bəhrələnmək və beynəlxalq təşkilatların təcrübəsindən faydalanmaqla mülkiyyətçilər yeni əmək və istehsal verdişləri, biliklər əldə edərək iş texnologiyasını təkmilləşdirmək sahəsində təcrübə toplamış, onların yeniliklərə meylləri artmışdır;

– aqrar islahatın həyata keçirilməsi nəticəsində 1990-cı illə müqayisədə hazırda taxıl istehsalı 2,4 dəfə, kartof 4,4 dəfə, tərəvəz 1,3 dəfə, meyvə istehsalı 1,6 dəfə artmışdır;

– 2003-cü ilin sonuna qaramalın sayı 2 milyon 217 min baş, qoyun-keçilərin sayı 7 milyon 667 min baş olmuşdur. 1995-ci ilə nisbətən 2003-cü ildə ət, süd, yumurta, un istehsalı xeyli çoxalmışdır. İnəklərin naxırda xüsusi çəkisi 48 faiz, bir çox rayonda isə 50-55 faiz təşkil etmişdir.

Son illərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələrində yaranmış struktur dəyişikliyi həmin bitkilər üzrə istehsal göstəricilərində öz əksini tapdı. 2003-cü ildə 2057,8 min t. taxıl, 769,0 min t. kartof, 1046,3 min t. tərəvəz istehsal olundu. Əkin sahələrinin azalmasına uyğun olaraq, üzüm istehsalı 18,4 dəfə, pambıq 5,5 dəfə, tütün 11,3 dəfə, çay 34,1 dəfə azaldı.

Bu dövrdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 6,7%-i dövlət kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, 1,3%-i kəndli (fermer) tə-

sərrüfatlarının, 3%-i kollektiv təsərrüfatların, 0,9%-i icarə və kiçik müəssisələrin, 0,3%-i istehsal kooperativlərinin payına düşdü (2003). Əvvəlki illərdə olduğu kimi, yenə də taxıl, kartof, tərəvəz, meyvə və üzüm istehsalının böyük əksəriyyəti əhalinin həyətiani təsərrüfatlarında istehsal olunur.

Kəndlərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi aqrar sektorda istehsalçıların və məhsul istehsalı həcmnin artması ilə nəticələndi.

2003-cü ildə respublikanın aqrar bölməsində 2143 müəssisə, o cümlədən, 1839 özəl müəssisə, 304 digər dövlət, 2607 kəndli (fermer) təsərrüfatı fəaliyyət göstərirdi.

Aqrar islahatlar nəticəsində 241 emal sənayesi müəssisəsi, o cümlədən, 16 çay, 8 tütün fabriki, 22 pambıqtəmizləmə, 108 üzümün ilkin emalı, 17 şərab, 47 konserv zavodu; süd, yeyinti, çörək məmulatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin hamısı dövlət mülkiyyətindən çıxarılaraq, özəlləşdirildi və ya səhmdar cəmiyyətlərinə çevrildi. Respublikada 50-yə yaxın ət və süd emalı sexi və kombinatı, meyvə və tərəvəz konservləri istehsal edən 63 zavod, çayın ilkin emalı üzrə 14 və çay qablaşdırılması üzrə 2 emal müəssisəsi və 823 un dəyirmanı fəaliyyət göstərirdi (2003).

2000-2005-ci illərdə Azərbaycanda əhalinin kartof, tərəvəz və bostan məhsulları, meyvə və giləmeyvə, taxıl məhsulları üzrə istehlak tələbi tam, süd və süd məhsulları üzrə 85%, yumurta üzrə 67,5% ödənilmişdir.

Maddi-texniki bazanın vəziyyəti investisiya həcmindən asılıdır. Kənd təsərrüfatına kapital qoyuluşu iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən, 1991-ci ildə 15%, 1995-ci ildə 19%, 2000-2001-ci illərdə 0,7%, 2002-ci ildə 0,8%, 2003-cü ildə 0,9% (175,6 mlrd. manat) təşkil etmişdir.

1995-ci ildən başlayaraq aqrar islahatların həyata keçirilməsi, xüsusilə sovxoz və kolxozların ləğv olunması, onlara məxsus torpağın, mal-qaranın və əmlakın paylanması, məhsulun qiymətlərinin sərbəstləşdirilməsi kimi tədbirlər aqrar bölmənin sosial və sahə strukturlarına ciddi təsir göstərmiş, kənd təsərrüfatında ciddi struktur dəyişiklikləri baş vermiş, yeni sahələr yaranmış, məzmunca fərqli münasibətlər formalaşmışdır.

Aqrar islahatların birinci mərhələsində 2239 kolxoz, sovxoz və təsərrüfatlararası müəssisə ləğv edildi, onlara məxsus əmək və torpaq kənd əhalisinə paylandı. Torpaq islahatı nəticəsində əhaliyə 1392 min ha (hər ailəyə orta hesabla 1,6 ha) torpaq sahəsi, 1889 mlrd. manatlıq əmlak verildi. MDB məkanında analoqu olmayan torpaq islahatı nəticəsində Azərbaycan kəndlisi torpağın həqiqi sahibinə çevrildi, 90-cı illərin əvəllərindəki böhranlı vəziyyət aradan qaldırıldı.

Aqrar islahatların 2-ci mərhələsində özəlləşdirilmiş torpaqlarda səmərəli təsərrüfatçılıq və sahibkarlığı stimullaşdırmaq məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının əvvəlki vergi borcları silinmiş, onlara müddətli vergi tətilləri verilmişdir. "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara müddətli vergi güzəştlərinin veril-

miz Heydər Əliyevin fərmanı ilə ölkəmizdə Kənd Təsərrüfatında Özəl Bölmənin İnkişafına Yardım Agentliyi yaradıldı. Bundan məqsəd əsasən beynəlxalq layihələrin icrasını həyata keçirmək idi. Hazırda agentliyimiz beynəlxalq təcrübəni öyrənərək Dünya Bankı və Kənd Təsərrüfatının İnkişafı üzrə Beynəlxalq Fondla (İFAD) birgə layihələr əsasında bu təcrübəni Azərbaycanda tətbiq etməklə ölkədə aparılan islahatlara dəstək verir.

Kənd Təsərrüfatında Özəl Bölmənin İnkişafına Yardım Agentliyi aqrar sahədə aparılan islahatlara və kənd təsərrüfatının inkişafına dəstək verən 3 layihənin icrasını və yeni iki layihənin hazırlanması və müvafiq idarəetmə orqanları ilə razılaşdırılması işlərini uğurla həyata keçirir.

"Təsərrüfatların özəlləşdirilməsi" adlanan birinci layihənin icrasına 1997-ci ildə başlanılmış və o, artıq müvəffəqiyyətlə yekunlaşdırılmışdır. Adı çəkilən layihənin ümumi dəyəri 28,82 milyon ABŞ dolları təşkil edir ki, bunun da 51 faizi Dünya Bankının, 32,27 faizi Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatının İnkişafı Fondunun, 7,54 faizi Azərbaycan hökumətinin, 9,19 faizi isə layihənin əhatə etdiyi təsərrüfatların payına düşür. Bu layihənin birinci mərhələsinin icrası üçün 33,65 milyon ABŞ dolları ayrılmışdır ki, bunun da 30 milyon dolları Dünya Bankının, 1,34 milyon dolları Azərbaycan hökumətinin və 2,31 milyon dolları icraçı agentliyin payına düşür.

Layihə daşınmaz əmlakın qeydiyyatı, kənd kreditləri, kənd təsərrüfatı strategiyası, informasiya və məsləhət xidməti (baytarlıq xidməti və müsabiqəli qrantlar subkomponentləri daxil olmaqla) kimi idarəetmə komponentlərindən ibarətdir. Artıq Naxçıvan Muxtar

Respublikasının bütün rayonlarını əhatə edən regional məsləhət mərkəzi, Gəncə, Şəki, Masallı və Beyləqan regional məsləhət mərkəzləri təşkil edilmiş və onların səmərəli fəaliyyəti təmin edilmişdir. Layihə çərçivəsində respublikanın 10 regionunda baytarlıq və torpaq qeydiyyatı xidmətləri də fəaliyyət göstərir.

Layihənin mühüm tərkib hissələrindən biri müsabiqəli qrantlar və elmi sistemin islahatı yarımkomponentidir. Bundan məqsəd isə mütərəqqi texnologiyaların özəl bölməyə sürətlə ötürülməsini təmin etməklə fermer təsərrüfatlarının gəlirlərinin artırılması, milli kənd təsərrüfatı tədqiqatları və yayım sisteminin modernləşdirilməsi və onun səmərəliliyinin artırılmasıdır. Bütünlükdə isə müsabiqəli qrantlar proqramı çərçivəsində 43 layihə maliyyələşdirilir.

Layihə Azərbaycanın bir-birindən fərqlənən dağlıq zonalarından seçilmiş Qəbələ, Şahbuz, Gədəbəy, Lerik, Quba rayonlarında həyata keçiriləcək. Kənd və məntəqələrin seçimi, dəniz səviyyəsindən 500 metrədən yuxarı olmaqla aparılmışdır. Proqramın birinci mərhələsi birgə inkişaf, gəlir yaradılması, (bitkiçiliyin, heyvandarlığın, marketinq və emala yardım), ətraf mühitin yaxşılaşdırılması, proqramın idarə edilməsi kimi dörd əsas komponentlərdən ibarətdir. Bu mərhələnin dəyəri 10 milyon dollardır. Onun da 8,7 milyon dolları İFAD-ın, 1,3 milyon dolları isə Azərbaycan hökumətinin payına düşür. Kənd təsərrüfatının inkişafı və kreditləşməsi layihəsinin icrasına 240 nəfər respublika vətəndaşı işə cəlb edilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) " hazırda uğurla

həyata keçirilir. Ölkəmizin qarşıdakı illər üçün əsas fəaliyyət proqramı olan bu mühüm dövlət sənədinin icrası ilə əlaqədar Kənd Təsərrüfatında Özəl Bölmənin İnkişafına Yardım Agentliyində konkret tədbirlər planı müəyyənləşdirilib. Dövlət Proqramının müvafiq bəndinə uyğun olaraq agentlik tərəfindən Kənd Təsərrüfatının inkişafı üzrə Beynəlxalq Fondun və Dünya Bankının maliyyəsi ilə "Azərbaycan Respublikası şimal-şərq inkişaf" və "Kənd investisiyası" layihələri həyata keçiriləcək. Bunun da nəticəsində müvafiq olaraq 28 və 90 yeni iş yeri açılacaq. Bundan əlavə, Dövlət Proqramının kənd ərazilərində icmaların (ictimai birliklərin) səfərbərliyinin, gücləndirilməsini və onlara informasiya və məsləhət xidmətlərinin ötürülməsini təmin etməklə bağlı qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək məqsədilə agentlik "Kənd investisiyası" layihəsini həyata keçirəcək. Dünya bankının maliyyələşdirəcəyi həmin layihə çərçivəsində tətbiq ediləcək mikrolayihələrdə iştirak edəcək mövsümi işlərə 295 nəfər cəlb olunacaq. Bununla yanaşı sözügedən layihənin reallaşdırılmasında qeyri-hökumət və digər yerli təşkilatların 30 nəfər əməkdaşının iştirakı ilə təmin ediləcək. Tədbirlər planına əsasən İFAD-ın maliyyəsi ilə "Dağ və yüksək dağlıq ərazilərin inkişaf etdirilməsi" layihəsinin həyata keçirilməsi 78 nəfərin işlə təminatına şərait yaradacaq. Gələn il agentlik "Kənd təsərrüfatının inkişafı və kreditləşdirilməsi" layihəsini də həyata keçirəcək. Dünya bankının maliyyələşdirəcəyi həmin layihə ölkənin 29 rayonundakı 21 kredit ittifaqı üzrə 63 yeni iş yerinin açılmasına imkan verəcəkdir.

Son illərdə ölkənin aqrar sahəsində baş verən müsbət dəyişikliklər Ümummilli Liderimiz möhtərəm Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən yaradıcılıqla davam etdirilən iqtisadi islahatların və onun tərkib hissəsi olan aqrar islahatların düzgünlüyünü bir daha sübut edir.

IV FƏSİL

İQTİSADİYYATIN MÜASİR MADDİ-TEXNİKİ BAZASININ VƏ İNFRASTRUKTURUNUN YARADILMASI

4.1 İqtisadiyyatın maddi-texniki bazasının yaradılması və yeni istehsal güclərinin inşası

2003-cü ildə ÜDM-də tikintinin sahəsinin xüsusi çəkisi 11,2%-dən artıq olmuşdur. Bu sahədə 52,5 min nəfər və ya iqtisadiyyatda məşğul olanların 1,4%-i çalışır. 2004-cü ilin əvvəlinə əsas hissəsi özəl sektora mənsub olan 4581 tikinti təşkilatı fəaliyyət göstərirdi.

2003-cü ildə 10915,5 mlrd. manat dəyərində əsas fondlar, o cümlədən, sənayedə 8245,6 mlrd. manat və ya bütün əsas fondların 75,5%-i, ümumi sahəsi 1339 min kvadrat metr olan yaşayış evləri, 15,5 min şagird yeri olan ümumtəhsil məktəbləri tikilib istifadəyə verilmişdir.

Neft strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi nəticəsində 1996-cı ildən başlayaraq tikinti işlərinin miqyası sürətlə genişləndi. 2003-cü ildə 4497,5 mlrd. manat dəyərində tikinti işləri yerinə yetirilmişdir.

Əsaslı tikintinin idarəetmə sistemi bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq, yenidən qurulmuş, yeni təşkilati-hüquqi forma-

lar və iqtisadi mexanizmlər yaradılmışdır. Tikinti işlərinin tədricən təmərküzləşməsi prosesi gedir, iri birliklər və şirkətlər inşaat bazarının və inşaat materialları ehtiyatlarının əsas hissəsinə nəzarət edir, səhmdar və digər təsərrüfat cəmiyyətləri formasında fəaliyyət göstərir, böyük investisiya layihələrini yerinə yetirmək üçün xüsusi inşaat şirkətləri, konsorsiumlar yaradılır. Kiçik inşaat müəssisələri təsis edilir, regional kommersiya investisiya bankları, kredit-hesablama mərkəzləri, agentliklər, vasitəçi-məsləhətçi mərkəzləri, kommersiya informasiya mərkəzləri formalaşdırılır.

1996-2003-cü illərdə ölkənin iqtisadi və sosial həyatında mühüm əhəmiyyəti olan "Qurtuluş" qazma qurğusu, Mingəçevir və Yenikənd SES-lərində yeni turbinlər, Bakı istilik mərkəzində yeni qaz-turbin qurğusu, Səngəçal terminalı, "Coca-Cola" və "Pepsi-Cola" istehsalı zavodları, Binə hava limanında beynəlxalq aerovağzal kompleksi, Sumqayıt etilen-polietilen zavodunda buxar generator kompleksi, "European Tobacco Baku" ASC-nin sexi (illik gücü 2,6 mlrd. ədəd siqaret), ildə 70 min t. inşaat metal prokatı istehsal edən "Baku Steel Company" zavodu, Bakıda yuyucu toz zavodu (istehsal gücü 12 min t.), Bakı fındıq emalı zavodu, Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Quba və digər şəhərlərdə Olimpiya idman kompleksləri, müasir mehmanxana kompleksləri, ofis binaları, iş mərkəzləri, bərk örtülü avtomobil yolları və s. obyektlər tikilib istifadəyə verilmiş, Qaradağ sement və Xırdalan pivə zavodları yenidən qurulmuşdur.

Tikinti-quraşdırma işlərinin maya dəyərinin 55-65%-ni tikinti materiallarına və konstruksiyalarına çəkilən xərclər təşkil edir. Tikintinin material resurslarına olan tələbatının təqribən 80%-i sənə-

yenin tikinti materialları, metallurgiya, ağac emalı və sellüoz-kağız sahələri təmin edir.

4.2 Nəqliyyat şəbəkəsinin təşəkkülü

Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat sahəsi güclü potensiala malikdir. Bu potensialın əksəriyyəti Heydər Əliyevin bilavasitə respublikada hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə formalaşmışdır. Onun tərkibinə 2,12 min km. dəmir yolu, 25,0 min km. şosse yolları, 4,2 min km. magistral boru kəməri, 30 km. metropoliten yolları, 53,7 km. trolleybus xətləri daxildir. Respublika ərazisində 100-dən çox dəmir yolu stansiyaları, avtovağzallar, dəniz portları və aeroportlar mövcuddur. Dəniz yolu və rabitə sahələrində təqribən 170 min nəfər fəhlə və qulluqçu çalışır (2004).

1999-cu ildən Azərbaycan dəmir yolunun texniki-iqtisadi göstəricilərində müsbət irəliləmələr dövrü başlamışdır. Neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar müvafiq sistem-vaqonların sayı artmışdır. Azərbaycan dəmir yolunun bir sıra stansiyalarında müasir kompüter parkları yaradılmışdır. Respublikanın dəmir yolu stansiyalarında yenidənqurma işləri aparılır.

Son illərdə ölkə ərazisində 14 körpü əsaslı təmir edilmiş, bir neçə iri yüksək mexanikləşdirilmiş avtobaza və müasir avtomobil vağzalları tikilib istifadəyə verilmişdir. Respublika ərazisində İpək Yolunun inşası sürətlə aparılır.

2004-cü ildə respublikanın yük dövriyyəsinin 29,1%-i su (dəniz və çay) nəqliyyatının payına düşmüş və 1990-cı ilə nisbətən 13,4%

Mənzil-kommunal təsərrüfatı sahələrində aparılan islahatlar nəticəsində elektrik enerjisinin istifadəsinə görə ödənişlərin və göstərilən xidmətlərin səviyyəsi artmış, şəbəkələrin maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi məqsədilə investisiyalar qoyulmuş, yeni transformatorlar, elektrik xətləri, müasir avadanlıqlar, məişət sayğacları quraşdırılmışdır.

Bakı şəhərinin və onun ətrafında su təchizatı sistemlərində yenidənqurma işləri həyata keçirilmişdir. Kür və Ceyranbatan baş su təmizləyici qurğuları bərpa edilmiş, yüksək məhsuldarlıqlı regional nasos stansiyaları kompleksləri yenidən qurulmuş, məhəllədaxili nasos stansiyaları təmir olunmuş, böyük diametrlı magistral və şəhər supaylayıcı borular təzələnmişdir.

"2004-2007-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının Dövlət İnvestisiya Proqramı"nda Hövsan su təmizləmə stansiyasının, Gəncə və Şəki şəhərlərinin su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin, kiçik şəhərlərdə su təchizatı və kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması nəzərdə tutulmuşdur.

Əhalinin mənzil təminatının yaxşılaşdırılması, elektrik enerjisi, qaz, su, kanalizasiya və istiliklə təmin olunması yönündə bir sıra əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Elektrik paylayıcı şəbəkələrin restrukturizasiyası başa çatdırılmış, səhmdar cəmiyyətləri yaradılmış və onlar özəl şirkətlərə uzunmüddətli idarəetməyə verilmişdir. Kommunal islahatların ən mühüm istiqamətlərindən biri kommunal xidmət müəssisələrinin rentabelli fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış tariflərin müəyyənləşdirilməsidir. Bu sahələrdə islahatların davam etdirilməsi istiqamətində

"Enerji və su sektoruna maliyyə intizamının gücləndirilməsi proqramları" na əsasən enerji və su təminatı müəssisələrində müvafiq tədbirlər həyata keçirilmiş, tənzimləyici normativ-hüquqi baza yaradılmışdır. Kommunal xidmətləri sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsini təmin etmək məqsədilə beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə birlikdə bir çox layihələr həyata keçirilmişdir.

4.5 Milli ticarət sisteminin təşəkkülü

SSRİ-nin süqutu ilə ticarətdə də təklif və istehlakçı tələbi arasında tarazlıq pozuldu və dərin tənəzzül baş verdi. Getdikcə dərinləşən böhranın qarşısını almaq üçün "şok terapiyası" nın tətbiqi zərurətə çevrildi. İslahatlar kompleksi ticarətdə, əsasən, müəssisələrin özəlləşdirilməsi və qiymətlərin əmələgəlməsi mexanizminin sərbəstləşdirilməsi formasında təzahür etdi.

1991-1995-ci illərdə ticarət və ictimai iaşə sferasında fəaliyyətin liberallaşması həyata keçirildi. Dövlət Plan Komitəsi və Ticarət Nazirliyi ləğv edildi, Dövlət Maddi-Texniki Təchizat Komitəsi "Azərkontrakt" MMC-yə çevrildi. Tədavül sferasında dövlət tənzimlənməsi dayandırıldı, həm ölkədaxili iqtisadi subyektlər, həm də keçmiş müttəfiq respublikaların müvafiq strukturları arasında təsərrüfat əlaqələri qırıldı, əks inteqrasiya prosesləri sürətləndi. Tezliklə natural formada mal mübadiləsi (barter) geniş vüsət aldı.

1995-ci ildən başlayaraq ölkənin tədavül sferasında qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərin bazar prinsipləri əsasında formalaşdırılmasından sonra ölkənin ticarət sistemində mühüm dəyişikliklər baş

verdi. Ticarətdə vasitəçilik əməliyyatlarının kəskin şəkildə artmasına baxmayaraq, ölkədaxili və xarici kontragentlərlə təsərrüfat əlaqəsi bərpa edildi, həm real sferasında integrativ bağlılıq getdikcə möhkəmləndi, iqtisadi subyektlərin bazar fəaliyyətində yeni yanaşmalar tətbiq olunmağa başladı.

Azərbaycan milli ticarət sisteminin formalaşması prosesinin əsas amilləri bazar münasibətlərinə keçid istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, bazar prinsiplərinin qərarlaşdırılması, özəlləşdirmə və dövlətsizləşdirmə, ticarət müəssisəsi və təşkilatlarının sərbəst fəaliyyətinin təminatı; istehlak bazarı infrastrukturunun yaranmasına və inkişafına yönəlmiş dövlət tədbirləri sisteminin tətbiqi və normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, müasir şəraitə uyğunlaşdırılması; iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, ticarət müəssisələrinin genişləndirilməsi, iri ticarət şirkətləri və ticarət evlərinin yaradılması, təsərrüfat əlaqələrinin bərpası; maldaşınması prosesinin infrastruktur təminatının gücləndirilməsi, yükdaşıma nəqliyyat vasitələrinin, nəqliyyat xidmətləri göstərən müəssisələrin sayının artırılması və inkişafı; natural mal mübadiləsi (barter) əməliyyatlarının kəskin şəkildə azaldılması, kassa-hesablaşma xidmətinin bərpası, birjaların yaradılması, "istehsal-ticarət" qarşılıqlı əlaqələrində marketinqin rolunun yüksəlməsidir.

Daxili ticarət sisteminin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri milli istehsalçısını dəstəkləməklə daxili bazarın səmərəli qorunmasından; sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırıl-

ması və qorunub saxlanılmasından; daxili ticarət və xidmət investisiyaların cəlb edilməsindən; istehlakçı hüququnun səmərəli müdafiəsindən; maldaşınması prosesinin institusional təminatının gücləndirilməsindən və s. əməli tədbirlərin həyata keçirilməsindən; logistika xidmətinin inkişaf etdirilməsindən; ticarət prosesinin texnoloji təminatından; vergi qoyma, lisenziya, kvotaların tətbiqində sahəvi xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasından və s.-dən ibarətdir.

V FƏSİL

REGIONAL SİYASƏT VƏ SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAF STRATEGİYASI

5.1 Müasir regional siyasətin başlıca istiqamətləri

Ölkənin regional inkişaf siyasəti "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)" adlı sənəddə əksini tapmışdır. Proqramda ayrı-ayrı rayonlarda iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirən amillər, bununla bağlı dövlət siyasətinin və dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Dövlət Proqramının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının rayonlarında mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına və bununla da bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olmaqdır. Bunun üçün aşağıdakılar nəzərdə tutulur: Müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək və yeni istehsal müəssisələri yaratmaq; regionların əmək və təbii resurslarından istifadənin səmərəsini artırmaq; regionların inkişafı

üçün zəruri infrastrukturun yaradılmasını və inkişafını təmin etmək; regionlarda fermerlərə və digər kənd təsərrüfatı işçilərinə kömək məqsədilə müxtəlif servis mərkəzləri yaratmaq, texnika ilə təminatı yaxşılaşdırmaq və digər zəruri tədbirləri həyata keçirmək; sərmayəçilərin regionlara cəlb edilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmasını təmin etmək; yeni iş yerləri yaradılmasını stimullaşdırmaq.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi" (2003) və "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)" (2004) haqqında fərmanları ölkənin iqtisadi inkişafının əsas məqsəd və istiqamətlərini əks etdirir.

5.2. Sahibkarlığın inkişafının Heydər Əliyev modeli

Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş və onun rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilmiş sahibkarlığın inkişafı strategiyasının aşağıdakı mühüm məqamları nəinki ölkəmizin inkişafında müstəsna rol oynamış, hətta bir model olaraq keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadi inkişafı baxımından nümunə kimi qəbul edilə bilər:

Sahibkarlığın inkişafına yönəldilmiş tədbirlərin sistemliliyinin təmini. Sahibkarlığın inkişafı problemlərinin bir-biri ilə əlaqədar olması, onların həllinin müəyyən bir sistemin daxilində reallaşmasını zəruri edir. Belə ki, müəyyən bir istiqamətdə sahibkarların

problemlərinin həllinə nail olmaqla ölkədə işgüzar fəaliyyətin əl-verişli mühitini təmin etmək mümkün deyil. Dünya iqtisadi təcrübəsi göstərir ki, sahibkarlığın zəruri iqtisadi mühitinin formalaşmasına yönəldilmiş tədbirlərin xüsusi sistem çərçivəsində reallaşması məqsədəuyğundur. Bu, qarşıya qoyulmuş strateji məqsədə çatmağı təmin edir.

Bu baxımdan, ölkəmizdə vəziyyəti qənaətbəxş hesab etmək olar. Belə ki, sahibkarlığın inkişafı üzrə qəbul edilmiş Dövlət Proqramları bu sahənin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin sistemliliyini təmin etmiş, bu tədbirləri vahid strategiyanın həyata keçirilməsinə yönəltmişdir. Sahibkarlığın dövlət müdafiəsinin bu və ya digər variantının seçilməsi ölkənin inkişaf səviyyəsi, hazırkı sosial-iqtisadi şərait, inkişafın müasir mərhələsində qarşıya qoyulmuş vəzifələr və digər amillərin təsiri ilə şərtlənir. Bu amillərin təsiri nəzərə alınaraq, ölkəmizdə sahibkarlığın müdafiəsi və inkişafının dövlət sistemi daxilində əlaqələndirilmiş, Azərbaycan modeli yaradılmışdır.

Ölkəmizdə dövlət-sahibkar münasibətlərini tənzimləyən əsas prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir. Dövlətin uzunmüddətli iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətləri və prinsipləri əsasında sahibkarlığın inkişafı keyfiyyətə yeni təsərrüfatçılıq münasibətləri sisteminin formalaşmasına əsaslanır. Göstərilən prinsiplər dövlətin sahibkarlığın inkişafında üzərinə götürdüyü öhdəlikləri və sahibkarın cəmiyyətə münasibətdə məsuliyyətinin əsas müddəalarını formalaşdırmışdır. Bu meyarlar dövlətin xüsusi mülkiyyətin və şəxsiyyət azadlığının toxunulmazlığının əsas dəyərlərə çevrilməsinə

şərait yaradan sosial-iqtisadi mühitin yaradılmasına təminatı, eyni zamanda sahibkarın dövlətə münasibətdə özünün sosial və hüquqi məsuliyyətini dərk edərək onlardan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur.

Dövlət-sahibkar münasibətlərinin institutionallaşdırılması. Ölkədə sahibkarlığın davamlı inkişafının təmin edilməsi bu məqsədlə dövlətlə sahibkarlar arasında tərəfdaşlığın institutional təşkilini zərurətə çevirmişdir. Sahibkarlar artıq mövcud problemlərinin həllində iştirak edirlər. Bu baxımdan yaradılmış mexanizmlər (Sahibkarlar Şurası, Investisiyaların Təşviqi və Məsləhət Fondu və s.) dövlət-sahibkar münasibətlərinin sivil müstəvidə inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması və onun dövlət, ictimai təşkilatlarla qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi Azərbaycan cəmiyyətinin və dövlətinin mühüm addımı kimi qiymətləndirilməlidir. Sahibkarlar Şurasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı və bu sahəyə dövlət qayğısının istiqamətləri barədə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etməkdən ibarətdir. İctimai əsaslarla fəaliyyət göstərən Şuranın tərkibində yerli və xarici sahibkarlar, sahibkarların ictimai birliklərinin nümayəndələri geniş təmsil olunmuşlar.

Sahibkarlar Şurası bir sıra Müstəqil Dövlət Birliyi ölkələrində də mövcud bu tip strukturlardan bir sıra pozitiv xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bu, istər onun yaradılması, istərsə də fəaliyyəti mexanizmlərini əhatə edir. Sahibkarlar Şurasının Azərbaycan Respub-

likası Prezidentinin yanında yaradılması sahibkarlığa dövlət himayəsinin ən yüksək səviyyədə daha bir təsdiqi kimi qiymətləndirilərək, dövlət-sahibkar münasibətlərinin daha yüksək səviyyəsinin əldə edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şuranın tərkibinə istər yerli, istərsə də xarici sahibkarların, onların ictimai itti-faqlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının daxil edilməsi bu münasibətlərin tam spektrinin əhatə olunmasını təmin etmişdir.

Nəinki ölkəmizdə dövlət-sahibkar tərəfdaşlığı institutlarından statusuna görə analoqu olmayan, hətta Müstəqil Dövlətlər Birliyi miqyasında mövcud bu tip strukturlardan müəyyən dərəcədə fərqlənən Sahibkarlar Şurası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iqtisadi islahatlar kursunun həyata keçirilməsində onun etibarlı dayağına çevriləcəyinə əminlik yaradır.

Heydər Əliyevin sahibkarlığın inkişafı modelinin mühüm səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri həmin model çərçivəsində davamlı inkişaf üçün əsaslı zəminin formalaşmasıdır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin hakimiyyəti dövründə də bu strateji xətt ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının 2002-2005-ci illər üzrə qəbul edilmiş Dövlət Proqramı çərçivəsində tədbirlərin davam etdirilməsi ilə yanaşı, bu sahədə inkişafın hazırkı dövrün tələbləri baxımından sürətləndirilməsi üzrə dövlət siyasəti həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş strateji xətt ardıcıl olaraq davam etdirilməkdə-

dir. Hazırda ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının 2004-2005-ci illər üzrə qəbul edilmiş Dövlət Proqramı çərçivəsində tədbirlərin davam etdirilməsi ilə yanaşı, bu sahədə inkişafın hazırkı dövrün tələbləri baxımından sürətləndirilməsi üzrə dövlət siyasəti həyata keçirilir.

Ölkə iqtisadiyyatının davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi, regionların inkişafının sürətləndirilməsi ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsinin prioritet vəzifələrindəndir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ötən müddət ərzində imzaladığı mühüm sənədlər, məhz, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmişdir. "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" və "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında" Prezident Fərmanları ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafının təmin edilməsi üzrə kompleks vəzifələr müəyyən etmiş və onlar uğurla həyata keçirilməkdədir.

Ötən bir il regionlarda infrastruktur təminatının artırılması, maliyyə təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial sahələrin inkişafı, məşğulluq probleminin həllində əhəmiyyətli dönüş və son nəticədə əhalinin rifah halının yüksəldilməsi ilə xarakterizə edilə bilər. Proqram çərçivəsində müəyyənləşdirilmiş makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı siyasət tədbirləri uğurla həyata keçirilmiş, bu da iqtisadi regionlar səviyyəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əlverişli mühit formalaşdırmışdır.

Təqdirəlayiq haldır ki, Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası nəticəsində bu uğurun əldə edilməsində özəl sektor əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu isə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması ilə şərtlənmişdir. Ötən ildə sahibkarlığın inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin aparıcı xəttini təşkil etmişdir. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş strateji xətt Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. Qəbul edilmiş mühüm strateji sənədlərdə müəyyən edilmiş istiqamətlərin reallaşdırılması məqsədilə ölkədə sahibkarlığın inkişafı və müdafiəsinin formalaşmış dövlət sistemi çərçivəsində tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Hazırda bu sahədəki siyasət sahibkarlığa dövlət himayəsinə istiqamətlənmiş, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təsisatların yaradılması və onların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Bu təsisatlar arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin təmini isə sahibkarlığa dövlət himayəsinin sistem şəklində həyata keçirilməsini, eyni zamanda sahibkarlara göstərilən xidmətlərin davamlılığını və səmərəsinin yüksəldilməsini təmin etmiş olacaqdır. Sahibkarlığa dövlət himayəsinin institusionalaşması ilə səciyyələnən belə yanaşma davamlı inkişaf tələblərindən irəli gəlir.

Bu strateji xəttin reallaşdırılması istiqamətində ötən il xüsusilə əlamətdar olmuşdur. Sahibkarlığa dövlət maliyyə köməkliyini müvəkkil kredit təşkilatları ilə əməkdaşlıqda həyata keçirən Sa-

hibkarlığa Kömək Milli Fondunun səmərəli fəaliyyəti təmin edilmiş, bu mənbə kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatının ödənilməsinin mühüm real mənbəyi kimi çıxış etmişdir. Sahibkarların alternativ maliyyə təminatı mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi üzrə lizinq mexanizminin hüquqi bazası təkmilləşdirilmiş, bu mexanizmin tətbiqinin stimullaşdırılması üzrə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sahibkarlığın bazar infrastrukturunun yaradılması sahəsində respublikada ilk sənaye şəhərciyinin yaradılması üzrə işlər davam etdirilməkdədir. BMT-nin Sənaye İnkişafı Təşkilatı ilə birgə sənaye şəhərciyinin ilkin texniki-iqtisadi əsaslandırılması həyata keçirilmişdir. Layihə üçün konkret ərazi müəyyən edilmiş, bu barədə Nazirlər Kabinetinin qərarı qəbul edilmişdir. Ölkənin sənaye potensialının reallaşması, ölkə iqtisadiyyatının ixrac qabiliyyətinin artırılması, ətraf rayonlarda məşğulluğun təmini baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu layihənin reallaşdırılması üzrə işlər davam etdirilməkdədir. Sahibkarlar sənaye şəhərciyi ərazisində fəaliyyətinin vahid infrastruktur, müəyyən güzəştlər, inteqrasiya və əlaqələrin genişləndirilməsi, sistemli xidmətlər, yüksək imic və digər üstünlüklərindən faydalana biləcəklər. Sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafına xidmət edən Bakı Biznes Mərkəzinin yaradılması təmin edilmişdir. Aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsinin həyata keçirilməsi məqsədilə aqroservislərin yaradılması üzrə tədbirlər həyata keçirilməkdədir. "Aqrolizinq" SC-nin yaradılması bu istiqamətdə əhəmiyyətli dönüş olacaqdır.

məsləhət təminatının gücləndirilməsinə, yeni iqtisadi şəraitdə iş təcrübəsinin mənimsənilməsi və artırılmasına istiqamətlənmiş kompleks tədbirlərin reallaşdırılması da sahibkarlıq sektorunun inkişafının mühüm istiqaməti olaraq qalmaqdadır. Bu tələbatı ödəmək məqsədilə sahibkarlar üçün məsləhət xidməti, informasiya təminatı, marketinq xidməti, təlim və digər xidmətləri sistemli və daimi qaydada həyata keçirəcək regional şəbəkəyə malik Biznes Tədris Mərkəzinin Bakı şəhərində yaradılması təmin edilmişdir.

Ölkəmizdə və xaricdə keçirilmiş çoxsaylı tədbirlərdə Azərbaycan iş adamlarının iştirakı təmin edilmiş və bu görüşlərdə sahibkarlar işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atmışlar.

Bütün bu sistemli tədbirlər nəticəsində sahibkarlıq sektorunun regional strukturunda da pozitiv dəyişikliklər müşahidə edilməkdədir. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin təqribən 50%-i, fiziki şəxslərin isə üçdə birindən çoxu regionlarda fəaliyyət göstərir ki, bu da əvvəlki illərə nisbətən müsbət dəyişiklik hesab edilə bilər.

Sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş tədbirlərin sistemliyi, tənzimlənməsinin liberallaşdırılması, dövlət-sahibkar münasibətlərinin institutionallaşdırılması sahibkarlığın inkişafı strategiyasının səciyyəvi xüsusiyyətidir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə dövlət proqramları bu siyasəti iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirmişdir.

Sahibkarlara dövlət maliyyə köməyi sisteminin formalaşdırılması, sahibkarlıq infrastrukturunun yaradılması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Sahibkarlar üçün vergi yükü azaldılmış,

mənfəət və əlavə dəyər vergisi dərəcələri, məcburi sığorta haqqı aşağı salınmış, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bir qisminə vahid vergi tətbiq edilməsinə başlanmışdır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin yerli və xarici iş adamları ilə 2002-ci ilin aprel-may aylarında keçirilmiş görüşlərinin nəticəsi olaraq qəbul edilmiş bir sıra mühüm fərman və sərəncamlar ölkədə sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı (2002) ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)" ölkədə sahibkarlığın inkişafına böyük təkan vermişdir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının əvvəlki Dövlət Proqramları, əsasən, ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun təşəkkülü ilə əlaqədar tədbirləri əhatə edirdisə, hazırkı Dövlət Proqramı artıq təşəkkül tapmış bu sektorda struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinə və çeşidli inkişaf mexanizmlərinin yaradılmasına istiqamətləndirilmişdir. Bu strateji xətt Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Dövlət Proqramında ölkədə sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, regionlarda sahibkarlığın maliyyə təminatının artırılması, rayonlardakı mövcud potensial haqqında məlumat bazasının yaradılması, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, sahibkarlığın təşviqinə yönəldilmiş optimal dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi, dövlət-sahibkar münasibət-

lərinin inkişafı, sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlara texniki yardımın genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi siyasəti: XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ictimai-siyasi sabitsizlik və Ermənistanla müharibə vəziyyəti mövcud olduğuna görə Azərbaycanda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinə digər MDB ölkələrinə nisbətən gec başlandı.

Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi üçün normativ-hüquqi baza yaradıldı, onun məqsədləri, istiqamətləri və prinsipləri "Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı"nda öz əksini tapdı. Bu mühüm sənəddə müəyyən edilmiş məqsədlər özü-özünü tənzimləyən bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq yenidən qurulması, iqtisadiyyata daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, əhalinin həyat səviyyəsi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından ibarət idi.

"Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin 2-ci Dövlət Proqramı"nın (2000, avqust) əsas məqsədləri artıq inkişafda olan milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və rəqabət mühitinin formalaşdırılması əsasında onun səmərəliliyini yüksəltmək, bazar münasibətlərinin daşıyıcıları olan özəl mülkiyyətçilər təbəqəsini genişləndirmək və gücləndirmək, iqtisadiyyata investisiyalar, o cümlədən xarici investisiyalar cəlb etmək, əhalinin geniş hissəsinin özəlləşdirmə prosesində iştirakını təmin etmək olmuşdur.

Həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsində 31 mindən çox kiçik müəssisə və obyekt özəlləşdirilmiş, 1500-dən çox səhmdar cəmiyyəti yaradılmış, mülkiyyətçilərin sayı 300 mini keçmiş, səhmdarların sayı isə 100 minə çatmışdır (2005).

VI FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ SOSIAL SİYASƏTİN ƏSAS PERSPEKTİVLƏRİ

6.1 Aparılan sosial siyasətin ilkin nəticələri

Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının başlıca məqsədi vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluğun azaldılmasıdır. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində artıq 1996-cı ildə sosial göstəricilərin dinamikasında müsbət meyllər özünü göstərməyə başladı, sosialyönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi imkanları, xüsusilə də müasir dövrün tələblərinə cavab verən çevik və işlək mexanizmlərin, əmək hüquqlarının qorunmasını təmin edən ədalətli, hüquqi, iqtisadi və sosial təminat sisteminin yaradılması imkanları xeyli genişləndi. Büdcədən maliyyələşdirilən sahələrdə çalışan işçilərin, o cümlədən, hərbi qulluqçuların vəzifə maaşları, səhiyyə, mədəniyyət, sosial təminat, elmi-tədqiqat və təhsil müəssisələrində, Elmlər Akademiyasında, bir sıra mədəniyyət müəssisələrində və digər büdcə təşkilatlarında çalışanların əmək haqları bir neçə dəfə artırıldı. Vahid tarif dərəcəsi ilə əmək haqqı alanların, əsasən, elm, təhsil, mədəniyyət, sosial müdafiə sahəsində işləyənlərin aşağı

ğ1 təbəqələrinə şamil olunan minimum əmək haqqının m bl ğ1 8 dəfə artırıldı.

 halinin pul gəlirlərində əmək gəlirlərinin payı artaraq 40% təşkil etdi, istehlak xərclərində qeyri-ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi isə artdı.

Son illər ərzində aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsinin güc- l ndirilm si məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10- dan çox fərman və sərəncamı, Nazirlər Kabinetinin bir neçə qərarı- nın tətbiqi nəticəsində v  əmək haqlarının artımı hesabına pensiya v  müavinətlərin orta aylıq m bl ğ1 1995-2004-c  illər ərzində 7,3 dəfə artaraq 126 min manata çatmış, orta aylıq əmək haqqının artım sürəti 3,3 dəfə olmuşdu.

Pensiyaların minimum m bl ğ1, ailə başçısını itir nl rin, şəhid ailələrinin, 20 Yanvar  lill rinin v  Azərbaycanın ərazi b t vl y - n n müdafiəsi zamanı əlil olanların pensiyalarına hesablanan aylıq müavinətləri də bir neçə dəfə artırıldı, elm, təhsil, mədəniyyət, in- c ş n t, iqtisadiyyat və dövlət idarəçiliyi sahələrində böyük xid- m tl ri olan şəxslərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə onlara fərdi təqaüdlər təyin edildi.

Pensiyaların müntəzəm şəkildə ödənilməsi, onların məbləğinin artırılması, pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi və fərdi uçot sis- temin  keçilməsi məqsədilə pensiya sistemində islahatlar davam et- dirilir. Fərdi uçot sisteminə keçidlə bağlı xüsusi proqram həyata ke-  irilir.

 lk d  sığorta-pensiya sistemi ilə dövlət sosial yardım sistem- lərinin bir-birindən ayrılması nəticəsində pensiya sistemi sırf sığor-

ta münasibətləri əsasında fəaliyyət göstərəcəkdir. Dövlət tərəfindən ödənilən müavinət və digər yardımların həyata keçirilməsi isə ünvanlı dövlət sosial yardım sistemi ilə tənzimlənəcəkdir. Ünvanlı dövlət sosial yardım sisteminin qurulması hər hansı müavinət növləri üzrə ayrı-ayrı əhali qruplarının təminatını deyil, ailələrin gəlirləri və yaşayış minimumu arasındakı fərqə görə sosial yardıma ehtiyacı əhalinin sosial müdafiəsini nəzərdə tutur. Bu sistemin tətbiqi vəsaitlərin sosial yardım şəklində öz ünvanına çatdırılmasına və ayrı-ayrı imtiyazlı qrupların deyil, əhalinin bütün yoxsul təbəqəsinin sosial müdafiəsinə imkan verəcəkdir.

Əhalinin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan təbəqələrinin - əlillərin, ahılların, uşaqların sosial müdafiəsi sahəsində də mühüm tədbirlər görülmüş, "Ahıllara sosial xidmət haqqında" Qanun qəbul edilmişdir.

Qaçqın və məcburi köçkünlərin maddi vəziyyətini və yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə 7 qanun, ölkə prezidentinin 18 fərman və sərəncamı, Nazirlər Kabinetinin 49 qərar və sərəncamı qəbul olunmuşdur.

Əhaliyə göstərilən təhsil və səhiyyə xidmətlərinin həcminin, keyfiyyətinin və ünvanlığının artırılması istiqamətində də əhəmiyyətli işlər görülmüş, xüsusi dövlət proqramları təsdiq edilmiş, əsaslı islahatlara başlanılmışdır.

Sosial səhədə mövcud problemlərin kompleks şəkildə həlli məqsədilə qəbul edilmiş "2003-2005-ci illərdə yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq, əha-

sək olmuşdur. Eyni zamanda, bizdə yeni iş yerləri yaradılmasının sürəti xeyli aşağı olmuş və nəticədə əmək resurslarının artımı ilə məşğulluğun artımı arasında çox böyük qeyri-mütənasiblik yaranmışdır. Ötən əsrin 70-ci illərində iqtisadi həyatın fəallaşdırılması, sənayenin strukturunda baş vermiş ciddi pozitiv dəyişikliklər, əmək tutumlu mütərəqqi sahələrin yüksək sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində məşğuliyyətin strukturu əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmış, işsizlərin sayı nisbətən azalmışdı. Lakin keçmiş Sovet İttifaqının dağılması ərəfəsində və ondan sonrakı dövrdə, xüsusən dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində istehsalın həcmnin kəskin şəkildə azalması ilə əlaqədar, əvvəllər yüz minlərlə insanın məşğul olduğu sahələrdə məşğulluq problemi yenidən kəskinləşmişdir. Respublika iqtisadiyyatının sağlamlaşdırılması, ölkəyə xarici investisiyalar cəlb edilməsi, kiçik və orta biznesin, xidmətlər sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün 1994-cü ildən sonra görülmüş tədbirlər bütövlükdə əhalinin məşğul hissəsinin sayını bir qədər artırmağa imkan verir. Son illərdə bu iş yeni vüsət aldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkədə yaranmış demografik şəraiti, əhalinin məşğulluğunun vəziyyətini dərinlən təhlil edərək bu qənaətə gəlirdi ki, işsizliyə qarşı mübarizə üçün daha təsirli tədbirlər görmək vaxtı yetişmişdir. Bu məqsədlə dövlətimizin başçısı ilk baxışda kifayət qədər ambisiyalı təsir bağışlaya biləcək bir proqramla - yaxın illərdə 600 min yeni iş yeri yaradılması proqramı ilə çıxış etdi. Lakin bu vəd böyük uğurla həyata keçirilməkdədir. Cəmi 2 il yarım ərzində 400 mindən artıq yeni iş yeri açılmış və vətəndaşlar işlə təmin olunmuşlar.

6.3 Qadın məşğulluğu sahəsində dövlət siyasəti

Qadın məsələsi – bütün dövrlərdə ictimai həyatın iqtisadi, siyasi, hüquqi və etika cəhətlərini özündə birləşdirən mürəkkəb sosial problemi olmuşdur. Qadın məsələsinin ən mühüm və həlledici tərəfi onun iqtisadi cəhətdən azad olmasıdır. Bu baxımdan qadın şəxsiyyətinin inkişafında və onların iqtisadi azadlıqlarının az-çox təmin edilməsində keçmiş SSRİ dövründə qadınlar üçün yaradılmış şəraitin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu məsələyə Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətdə olduğu vaxtlarda böyük diqqət yetirilmiş, qadınların respublikanın ictimai-siyasi həyatında daha fəal iştirakı təmin olunmuş, ictimai həyatın bütün sahələrində qadınlara kişilərlə bərabər hüquq verilmişdir.

Təsadüf deyildi ki, SSRİ-nin dağılması ərəfəsində respublika iqtisadiyyatında məşğul olanların 43 faizini, o cümlədən sənayedə işləyənlərin 47, kənd və meşə təsərrüfatında işləyənlərin 48, ticarət və ictimai iaşədə işləyənlərin 45, sahiyyə, idman və sosial müdafiə dairəsində işləyənlərin 72, təhsil, mədəniyyət və incəsənətdə işləyənlərin 59, elm və elmə xidmət sahəsində işləyənlərin 47, kreditləşmə və sığortada 49, dövlət idarəetmə orqanlarında isə 32 faizini qadınlar təşkil etmişdi.

Ölkəmizdə qadın azadlığının həyata keçirilməsi, onların ictimai istehsala cəlb edilməsi, qadın əməyinin tətbiqi xarakterinin dəyişilməsi, onların iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, bərabər əmək üçün bərabər haqq verilməsi, ana və uşaqların əməyinin mühafizəsi, qadın-

ların təhsil və mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi sahəsində son illərdə, xüsusən Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbərliyi dövründə böyük işlər görülmüşdür.

Qadınların əmək bazarında geniş iştirakı onların azadlığının əsas iqtisadi mənbəyini təşkil edərək onların sosial və pensiya təminatı, habelə səhiyyə xidmətlərindən istifadə etmək hüquqlarının təmin olunması, ictimai vəziyyətinin və şəxsiyyətlərinin inkişafı üçün geniş imkan və şərait yaradır.

Məlum olduğu kimi keçmiş SSRİ məkanında mövcud olan bütün dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da son dövrlərdə Gender probleminə kifayət qədər diqqət yetirilmədiyindən bir çox sahələrdə qadınların mənafeyinə etinasızlıq göstərilməkdə idi. Təsadüfi deyildi ki, MDB dövlətləri arasında ilk dəfə bu problemin dövlət səviyyəsində həlli üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 6 mart 2000-ci il tarixdə "Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında" fərman imzalamışdı. Bundan əvvəl isə Azərbaycan Respublikası 1999-cu il iyunun 30-da Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Qadınlara münasibətdə ayrıseçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında" konvensiyasına qoşularaq öz üzərinə müvafiq öhdəliklər götürmüşdü.

Həmin fərmanda qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyini, xüsusilə onların ölkənin dövlət idarəçiliyi sistemində lazımi səviyyədə təmsil olunması məqsədilə bütün dövlət qurumlarında fəaliyyət növü nəzərə alınmaqla rəhbərlik səviyyəsində kişilərlə bərabər təmsil olunması, ölkədə gedən iqtisadi islahatlar çərçivəsində həya-

ta keçirilən işlərdə Gender siyasəti tələblərini rəhbər tutmaqla onlar üçün kişilərlə bərabər imkanların yaradılması, qaçqın və məcburi köçkün qadınların məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə onların münasib işlə təmin edilməsi proqramının işlənib hazırlanması, qadınların hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qanunlarında müvafiq dəyişikliklər və əlavələr edilməsi məqsədilə mövcud qanunvericiliyin təhlil edilib təkliflər edilməsi və sair tələblər irəli sürülmüşdür.

Bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması, ölkəmizin müxtəlif sahələrində aparılan islahatlar, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında vətəndaşların fəaliyyətinin artırılması yolunda görülən işlər qadınların cəmiyyətdəki rolunun artırılmasını tələb edir.

Hazırda qadınlar respublikamızda iqtisadiyyatın, mədəniyyətin, incəsənətin, səhiyyənin və sair sahələrin inkişafında, habelə milli və ümumi daxili məhsulun istehsalında və ölkə əhalisinin təkrar istehsalı prosesində mühüm rol oynayırlar.

Qadınların istehsalatdakı məşğulluğu ictimai tərəqqinin səviyyəsi ilə bağlıdır və bütün dünya ölkələrində qadınların məşğulluğu gün-gündən artmaqda davam edir. Onların iqtisadiyyatda iştirak sürəti kişilərin iştirak sürətini ötüb keçir. Bu, ictimai tərəqqinin obyektiv inkişaf meylidir. Bu proses qadınların əmək fəallığında yeni hərəkət-tərzi, vəziyyəti yaradır və öz növbəsində qadınların həyat tərzi və şəraitinə müsbət təsir göstərir.

Azərbaycanda son onillikdə mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil əmək bazarında məşğul olan qadınların sayı xeyli çoxalmışdır. Bu, onların öz hüquqlarını daha dərinləndirərək və ona riayət

olunmasını tələb edərək, getdikcə daha çox öz istəklərinə müvafiq olan iş əldə etmələri nəticəsində mümkün olmuşdur. Onlar eyni zamanda iş tapmaq və işdə irəli çəkilməyə, habelə maaşlarının artırılması və iş şəraitinin yaxşılaşdırılmasına indi daha asan nail olurlar.

Hazırda iş qüvvəsi tərkibində qadınların sayı və xüsusi çəkisi ləng də olsa çoxalmaqdadır; cəmiyyətdə və ev təsərrüfatlarında haqqı ödənilməyən işlərdə vəzifələrin münasib şəkildə azalmasına baxmayaraq, qadınlar demək olar ki, hər yerdə ev təsərrüfatlarından başqa evdən kənar əməklə də məşğuldurlar. Bəzi regionlarda qadınların sahibkarlıq sahəsində fəallığı və xüsusilə qeyri-mütəşəkkil sektorda onların müstəqil fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi də müşahidə olunmaqdadır.

ları, habelə dövlət büdcəsi ilə büdcədənkənar dövlət fondlarının, yerli büdcələrin qarşılıqlı əlaqələrinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirildi.

Dövlətin büdcə siyasəti ilk növbədə büdcənin gəlir hissəsində öz əksini tapır. Büdcə gəlirlərinin 80%-i (1990-cı ilə qədər 35-40%-i, 1996-2002-ci illərdə 90%-i) vergi daxilolmalarının hesabına formalaşır.

Büdcə gəlirlərinin ÜDM-ə nisbətinin ən yüksək həddi 1996 və 2004-cü ildə 18,2%, büdcə xərcləri üzrə müvafiq göstərici 1995-ci ildə 20,1% təşkil etmişdir. 1995-ci illə müqayisədə 2004-cü ilin büdcə gəlirləri 4,8 dəfə, büdcə xərcləri isə 3,5 dəfə artmışdır.

Büdcə daxilolmalarının böyük əksəriyyəti (71-92%) vergi daxilolmalarının payına düşür. 1995-2003-cü illərdə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları 2,08 trln. manatdan 3,5 trln. manatadək artmışdır.

İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinə büdcədən yönəldilən xərclərin mütləq məbləği 1995-2004-cü illərdə 4,6 dəfə, dövlət büdcəsi xərclərində payı isə 12,3%-dən 12,8%-ə qədər artmışdır. İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinə büdcədən yönəldilən xərclərin payı 2000-ci ildən başlayaraq hər il artmaqdadır. Sosial-mədəni xərclər büdcənin əksər hissəsini təşkil edir. Bu xərclərin payı 2004-cü ildə 42,7% təşkil etmişdir. 1995-2004-cü illərdə sosial-mədəni tədbirlərə xərclərin payı 35,3%-dən 42,7%-dək artmışdır.

2000-2004-cü illərdə adambaşına büdcə xərcləri 496,0 min manatdan 1200,0 min manata və ya 2,4 dəfə, sosial yönümlü xərclər son 5 ildə 2,7 dəfə və ya 3,4 trln. manat artmışdır.

7.2 Vergi siyasətinin əsas məqsədi istehsalçıları dəstəkləməkdir

Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatların, o cümlədən bu islahatların ayrılmaz tərkib hissəsi olan vergi siyasətində köklü dəyişikliklər dövrünün mühüm bir zaman kəsiyi Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, vergi siyasətinin əsas məqsədi büdcə gəlirlərini təmin etməklə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının inkişafını sürətləndirmək, əlverişli investisiya mühiti yaratmaq və sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətindəki xidmətləri xüsusi vurğulanmalıdır.

Tarixə nəzər salsaq, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın vergi sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması yönündə əsasını qoyduğu siyasət kursunu şərti olaraq üç mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ, 1993-1998-ci illəri əhatə edirdi və həmin dövrdə yeridilən iqtisadi siyasətin əsas məqsədi ölkənin iqtisadi xaosdan çıxarılmasına, makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına, milli istehsalın artımına nail olmaqdan ibarət idi.

O zaman respublikada həyata keçirilən irimiqyaslı islahatlar proqramının tərkib hissəsi kimi vergilər sahəsində də köklü dəyişikliklər aparılmışdı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 iyun 1996-cı il tarixli "İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə" və 7 yanvar 1997-ci il tarixli "Dövlət nəzarə-

ti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında" fərmanları ilə nəzərət orqanlarının, o cümlədən vergi orqanlarının qarşısında çox mühüm vəzifələr qoyulmuşdu. Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına xidmət edən səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılması zərurəti ilə əlaqədar Ümummilli Liderimiz bu sahədə ciddi və təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün müvafiq dövlət orqanlarına tapşırıqlar vermişdi.

Həmin tapşırıqlar əsasında formalaşdırılması nəzərdə tutulan vergi sistemi vergi ödəyiciləri və cəmiyyətin hüquq və mənafelərinin qorunmasına, milli istehsalçıların məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, qanunsuz sahibkarlıq fəaliyyətinin qarşısının alınmasına, sosial ədalət və obyektivlik prinsiplərinə əməl olunmasına, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və müdafiə qüdrətinin təmin olunmasına xidmət etməli idi.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yürüdülmən vergi siyasəti kursunun ikinci mərhələsi 1999-2003-cü illəri əhatə edir. 1999-cu ildən başlayaraq vergi xidmətinin kompleks islahatlarının müfəssəl strateji planı və bu islahatların həyata keçirilməsinin optimal müddətləri işlənib hazırlanmışdı. Bu plan dünya standartlarına cavab verən yeni qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi, vergi inzibatçılığının müasirləşdirilməsi, vergilərin dövlət büdcəsinə tam və vaxtında səfərbər edilməsi sahəsində ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu.

Müasir vergi sisteminin formalaşdırılması sahəsində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin digər mühüm qərarı Vergilər Nazirliyinin

yaradılması ilə bağlı olmuşdu. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2000-ci il tarixli Fərmanına əsasən Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinin bazasında dövlətin vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsinə vergilər və digər daxilolmaların vaxtında və tam yığılmasını təmin edən və vergitutma sahəsində dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı – Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi yaradıldı.

Vergi sahəsində əldə edilmiş ən böyük uğurlar sırasına, ilk növbədə, 2001-ci ildə Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi və təkmil qanunvericilik bazasının yaradılması daxildir. Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi islahatların genişləndirilməsi üçün təkan rolunu oynadı. Bu dövrə qədər vergi siyasəti faktiki olaraq vergitutma sahəsində qəbul edilmiş bir sıra qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənirdi ki, onların da çoxu ölkədə aparılan iqtisadi islahatların tələblərinə cavab vermir, bir-birilə ziddiyyət təşkil edir, sahibkarlığın inkişafına maneçilik törədir, investisiya mühitinin cəlbediciliyini təmin etmirdi.

Vergi ödəyicilərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi, vergi ödəməkdən yayınma imkanlarının məhdudlaşdırılması, tədiyəçilərə vergi ödəyicilərinin eyniləşdirmə nömrələrinin (VÖEN) verilməsinə başlanması vergi intizamını möhkəmləndirdi, vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarında vahid metodoloji prinsiplər əsasında qeydiyyatını təmin etdi. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını dəstəkləmək, regionları inkişaf etdirmək və işgüzar fəallığı artırmaq məqsədilə vergi dərəcələri əhəmiyyətli dərəcədə azaldıldı; müəssisə və

rinin tənzimlənməsi, korporativ kağızlar bazarını genişləndirmək və investisiya axınını gücləndirmək məqsədilə, onların dövlət tərəfindən nizamlanması yolunda vacib addımlardan biri olmuşdu. Bundan sonra Azərbaycanda sivil qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə 2000-ci ildə Bakı Fond Birjası (BVB) yaradılmışdır. BVB-nin tərkibinə Azərbaycanın ən iri maliyyə və investisiya institutları, həmçinin bir neçə iri xarici banklar və investisiya şirkətləri daxildir.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq, dövlətin qiymətli kağızlar bazarında siyasəti aşağıdakıları nəzərdə tutur: Azərbaycan Respublikasında mütəşəkkil qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması; ölkənin daxili maliyyə ehtiyatlarının iqtisadiyyatın real sektoruna investisiya olunması üçün şəraitin yaradılması; xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması; qiymətli kağızlar bazarında maliyyə sabitliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; Azərbaycanın qiymətli kağızlar bazarının dünya kapital bazarına inteqrasiyası üçün şəraitin yaradılması.

Qiymətli kağızların buraxılışı və qeydiyyatı proseduralarının sadələşdirilməsi, investörlərin maraqlarının daha təminatlı qorunması, qiymətli kağızların emitentlərinə dair informasiyanın açıqlığı, xarici və daxili investisiyaların real sektora cəlb edilməsi üçün, qiymətli kağızların yeni növlərini tənzimləyən bir sıra hüquqi-normativ sənədlərin hazırlanması zəruridir. Qiymətli kağızların ayrı-ayrı növlərinin tədavülə buraxılması (fond bazarına daxil olması) və normal fəaliyyəti ölkənin iqtisadi inkişafına aşağıdakı istiqamətlərdə müsbət təsir göstərəcəkdir: Dövlətin maliyyə siyasətinin həyata

keçirilməsində hökumətin "açıq bazar əməliyyatı"ndan daha səmərəli istifadə etmək imkanlarının qazanılması; müəssisələrin və təsərrüfat qurumlarının debitor-kreditor borclarının ləğv edilməsi və ya azaldılması; özəlləşdirmə prosesinin səmərəliliyinin artırılması; əhalidə olan sərbəst pul vəsaitlərinin təsərrüfat subyektlərinin səmərəli fəaliyyəti üçün cəlb olunaraq istifadə edilməsi; xarici investisiyaların cəlb edilməsi; beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə tədiyyə balansı strukturunun daha da optimallaşdırılması.

7.6 Qiymət-tarif siyasətinin təkmilləşdirilməsi

Qiymət-tarif siyasətini tənzimləyən hüquqi-normativ baza təkmilləşdirilmiş, yeni sənədlər qəbul olunmuşdur.

Ölkədə istehsalı həvəsləndirmək, yerli istehsal mallarının daxili bazarda rəqabətə davamlılığını artırmaq məqsədilə gömrük rüsumlarının tətbiqinin çevik mexanizminin yaradılmasını, tarif və qiymətlərin, iqtisadi inkişaf tələblərinə uyğun olaraq, dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təmin etmək üçün Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə Tarif (qiymət) Şurası yaradılmışdır (2002).

Tənzimlənən qiymətlər haqqında qanun dövlətin iqtisadi siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinə, onun iqtisadi maraqlarının vaxtında və tam təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradaraq, iqtisadiyyatda tənzimlənən qiymətlərin (tariflərin) formalaşmasına, onların iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasına və düzgün tətbiq olunmasına, bütün əlaqədar təsərrüfat subyektlərinin, habelə dövlət və qeyri-dövlət orqanlarının məsuliyyətini, eyni zamanda, həm dövlət, həm də təsərrüfat subyektlərinin bu sahəyə nəzarət və tələbkarlığını ar-

tırır. Qanun dövlətin, həmçinin məhsul istehsal edən, iş görən və xidmət göstərən təsərrüfat subyektlərinin tənzimlənən qiymətlərin (tariflərin) düzgün formalaşmasında və tətbiq olunmasında hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətlərini, dövlət tənzimlənməsinə aid edilən sahələri, qiymətləri, dövlət tənzimlənməsinin aparılması prinsiplərini və üsullarını, həmçinin tənzimlənən və tənzimlənməyən (sərbəst) qiymət sahəsində dövlət siyasətini dəqiq müəyyənləşdirir.

VIII FƏSİL

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DÜNYA İQTİSADİYYATINA İNTEQRASIYASI

*"Heç bir ölkə, ən böyük bir ölkə də yalnız
öz çərçivəsində iqtisadiyyatını lazımı
səviyyədə inkişaf etdirə bilməz".*

HEYDƏR ƏLİYEV

8.1 Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası siyasəti

Xarici iqtisadi siyasətin başlıca məqsədi dünya iqtisadi sistemində layiqli yer tutmaqdan, beynəlxalq təşkilatlarla və xarici ölkələrlə qarşılıqlı fayda prinsipi əsasında səmərəli əməkdaşlıq münasibətləri qurmaqdan ibarətdir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşması, Azərbaycan SSR-in xarici iqtisadi əlaqələri bütünlüklə ittifaq dövləti tərəfindən inzibati-amirlik sistemi çərçivəsində həyata keçirilirdi. Xarici iqtisadi fəaliyyət tam şəkildə mərkəzi hakimiyyətin inhisarında və ciddi surətdə həyata keçirilən makroplanlaşdırmanın əhatə dairəsində idi. Müstəqil Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri 1992-ci ildən for-

malaşmağa başlamışdır. İlk dövrədə tətbiq edilən xarici iqtisadi siyasətdə idxalın məhdudlaşdırılması və ona nəzarətin təşkili deyil, ixracatın idarə edilməsi meylə üstünlük təşkil edirdi. Həmin dövrdə paralel işlədilən rublun və Milli valyutanın – manatın məzənnəsi süni surətdə aşağı salınmışdı ki, bu da ixracın ucuzlaşdırılması və idxalın bahalaşması ilə nəticələnmişdi. Dövlət orqanları bu yolla qiymətlərin paritetinə nail olmağı nəzərdə tuturdu. 1995-ci ilə qədər Vahid Valyuta Fondu fəaliyyət göstərirdi. Dövlət xarici ticarət əməliyyatlarında başlıca, yaxud dolayısı ilə nəzarət etdiyi iqtisadi subyektlər vasitəsilə hakim mövqelərini qoruyub saxlayırdı. İqtisadi konyukturanın pisləşməsi kapitalın ölkədən "qaçmasına" gətirib çıxartmışdı və s.

Ölkədə xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması və bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulmasına 1995-ci ildə başlanmışdır.

Bir sıra regional və global layihələrin həyata keçirilməsində müstəqil Azərbaycan dövlətinin rolunu artırmağa əlverişli şərait yarada biləcək ən mühüm layihələrdən biri möhtəşəm Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasıdır. Bu nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin etibarlı qarantı, Şərqi ölkələri və Avropa Birliyi ilə əməkdaşlığın daha da dərinləşməsi, inteqrasiya proseslərinin güclənməsi üçün təsirli amil olacaqdır.

Ölkə ərazisindəki beynəlxalq və tranzit dəhliz və yolların, ölkənin regionlararası, şəhər və rayondaxili yol-nəqliyyat infrastrukturunun bərabərpaylı inkişafı, eləcə də milli nəqliyyat-yol sisteminin dünya kommunikasiya məkanına sürətli inteqrasiyası nəqliyyat siyasətinin əsas məqsədidir.

Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat sisteminin gücləndirilməsi üçün TRASEKA, Şimal-Cənub, İNOGEYT proqram layihələri reallaşdırılmış, Avropa İttifaqının bir sıra strukturlarının iştirakı və dəstəyi ilə Bakıda keçirilmiş (1998), dünyanın 32 dövlətindən nümayəndələrin iştirak etdiyi "Böyük İpək Yolu" nun bərpasına həsr olunmuş beynəlxalq konfransda Avropa və Asiyanın 12 dövləti tərəfindən Avropa-Qafqaz-Asiya TRASEKA dəhlizinin inkişafına dair beynəlxalq nəqliyyat haqqında əsas çoxtərəfli saziş imzalandı.

Azərbaycan Respublikası Şimali Avropa-Rusiya-Xəzər dənizi - Azərbaycan-İran-İran körfəzi-Hindistan marşrutunu əhatə edən "Şimal-Cənub" beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi üzrə sazişə də qoşulmuş, 10 iştirakçı dövlətdən biri olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında rabitə sahəsinin inkişafına yönəldilən investisiyaların ümumi həcmi təqribən. 500 mln. ABŞ dolları təşkil edir (70%-i xarici investisiyalardır). Yeni yaradılmış müəssisələrdən "Azercell Telekom MMM" BM və "Bakcell" şirkətləri Mobil telefon operatorları, "AzEvroTel", "Katel" və "Utel" isə yerli telefon rabitə müəssisələri kimi xidmət göstərir.

Azərbaycan ərazisində uzunluğu 1161 km olan Trans-Asiya-Avropa fiber-optik kabel magistralı çəkilmiş, ölkənin digər bölgələri daxili resurslar hesabına ona qoşulmuş və optik xətt şimal sərhədinə qədər çatdırılmışdır.

İqtisadiyyatın ümumi inkişaf meylinə uyğun olaraq, nəqliyyat sahəsində xeyli irəliləmə baş verir. TRASEKA layihəsi çərçivəsində Avropa-Qafqaz-Asiya iqtisadi əməkdaşlığının genişləndirilməsi də bu sahənin inkişafına ciddi təsir göstərir. Xəzər Dəniz Donan-

ması bir neçə müasir irihəcmli tankerlərlə genişləndirilmiş, dəmir yol nəqliyyatının çox istiqamətlərdə fəaliyyəti bərpa edilmiş, yük daşınmasında əhəmiyyətli yer tutan avtomobil magistrallarının yenidən qurulmasına başlanılmışdır.

Xarici iqtisadi ticarət əlaqələrində köklü dəyişikliklər baş vermiş, Azərbaycan dünyanın 120-dən artıq ölkəsi ilə iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri qurmuşdur.

Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan, Ukrayna, Rumıniya, Bolqarıstan və Türkiyənin ticarət və nəqliyyat nazirlərinin iştirakı ilə Brüsseldə keçirilən (1993) konfransda irəli sürülmüş Qərb və Şərq arasında nəqliyyat dəhlizinin inkişafını məqsəd kimi nəzərdə tutan və Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirən TRASEKA Programına Azərbaycan da qoşulmuş və TRASEKA-nın Daimi Katibliyinin baş ofisi Bakıda açılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının digər MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri də mühüm əhəmiyyətə malikdir və hazırda bu ölkələrdə qarşılıqlı marağa əsaslanan əməkdaşlıq inkişaf etdirilir.

Xarici iqtisadi siyasətin ən mühüm istiqamətlərindən biri də ikitərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsidir. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətdə əməkdaşlıq etdiyi tərəflərin sayı 120-ni keçmişdir, xarici ticarət dövriyyəsi, ixrac və idxal əməliyyatlarının həcmi isə ildən-ilə sürətlə artır. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət kvotası 71,7%-dir (2003).

Tədiyə balansının əksər maddələrinin dinamikası 1997-2003-cü illərdə qeyri-sabit olmuş, 1999-cu ildən cari əməliyyatlar üzrə kəsinin azalması, birbaşa xarici investisiyaların və rəsmi valyuta eh-

tiyatlarının artımı hesabına müsbət dəyişikliklər yaratmağa başlamışdır.

1994-2003-cü illərdə ticarət balansında yalnız 2000, 2001 və 2002-ci illərdə müsbət saldo olmuşdur. Xidmət balansında isə ümumiyyətlə, müsbət saldo olmamış, bütün dövr ərzində xidmətlərin idxalı ixracını üstələmişdir.

1992-95-ci illərdə Milli valyutanın – manatın devalvasiyası böyük sürətlə getmiş və 1994-cü ildə onun təqribən 35,5 dəfə ucuzlaşması baş vermişdi. Yalnız 1997-ci ildən sonra qismən dirçəliş baş vermiş və əvvəlki dövrlərdə müşahidə edilən kəskin disproporsiyalar aradan qaldırılmışdı. Sistemli islahatların həyata keçirilməsi nəticəsində sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsi, makroiqtisadi və makromaliyyə sabitləşməsi Milli valyutanın revalvasiyasına rəvac vermişdi.

Ölkənin ümumi ixracatında mineral xammalın xüsusi çəkisi 86,0%-ə çatmışdır (2003). Ölkə idxalının əmtəə strukturunda əsas yeri sənaye malları, maşın və avadanlıqlar, eləcə də mineral yanacaq tutur. Hər üç qrupun ümumi idxalda xüsusi çəkisi 73,7%-dir.

1999-2003-cü illərdə yeyinti mallarının ümumi idxalda xüsusi çəkisi 17,7%-dən 9,9%-ə qədər azalmış, həmin mal qrupun idxalı mütləq həcmdə 41,6% artaraq 259,5 mln. dollar təşkil etmişdi. Ərzaq mallarının idxalının fiziki həcmi 7 mal qrupu üzrə, o cümlədən, quş əti 10,9%, yumurta 17,8 dəfə, düyü 3,4%, buğda unu 17,6 dəfə, marqarin 85,2% azalmış, 7 mal qrupu üzrə isə – kərə yağı 19,6%, kartof 2 dəfə, çay 36,2%, buğda 54,4%, şəkər 2,2 dəfə və s. artmışdır.

8.2 Xarici investisiyalar və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələr

1997-2003-cü illərdə xarici investisiya qoyuluşları böyük sürətlə artmış və hazırda ümumi həcmi 14 mlrd. dollara çatmışdır (2005). Ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilən investisiyalarda əsas yeri birbaşa xarici investisiyalar tutur (70%). Portfel investisiyalarının xüsusi çəkisi çox cüzdür. Bu da ölkədə qiymətli kağızlar bazarının zəif inkişafı ilə birbaşa əlaqəlidir. Xarici investisiyaların yönəldiyi əsas sahə neft sektorudur.

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanın regional və beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri sürətlə inkişaf edir. Onların sırasında əsas yeri BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatları tutur. Xüsusən Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Dünya Bankı (DB) ilə qarşılıqlı əlaqələr yüksək səviyyədədir. Ölkədə struktur islahatlarının aparılmasında, makroiqtisadi sabitliyin formalaşdırılması və qorunub saxlanılmasında, eləcə də sosial-iqtisadi sferada bir sıra problemlərin həll edilməsində beynəlxalq qurumların böyük rolu olmuşdur. DB-nin güzəşt şərtlərlə verdiyi kreditlərin aqrar sahənin inkişafına əhəmiyyətli köməyi var.

8.3 Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (ARDNF) Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyi şəraitində əsas milli sərvəti olan neft və qaz hasilatından əldə olunan gəlirləri ümumxalq mə-

nafeyi və gələcək nəsillər üçün istifadə etmək naminə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli Fərmanı ilə yaradılmış və 29.12.2000-ci ildə onun Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir. ARDNF vəsaitlərinin yerləşdirilməsi Qaydalarının təsdiqindən sonra (iyul 2001-ci il) fəaliyyətə başlamışdır.

ARDNF-nin valyuta vəsaitlərinin idarə olunmasına aid fəaliyyəti ölkə Prezidentinin Fərmanı (16.09.2001) ilə təsdiqlənmiş "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalar"-la; büdcəsinin tərtib və icra prosesi "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının tərtibi və icrası Qaydaları" ilə tənzimlənir.

ARDNF-nin vəsaiti ən mühüm ümummilliy problemlərin həllinə və strateji infrastruktur obyektlərinin inşa və rekonstruksiyasına istifadə oluna bilər. "Büdcə Sistemi Haqqında" Qanuna görə Fondun xərcləri icmal dövlət büdcəsinin tərkib hissəsidir və hər il Parlamentdə təsdiq edilir.

Ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq olunmuş (27.09.2004) "Neft və qaz gəlirlərinin istifadə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya"da vəsaitlərin, iqtisadiyatın qeyri-neft sektorunda, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında, infrastruktur sahələrinin genişmiqyaslı inkişafında, yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsində, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsində və digər istiqamətlərdə istifadə olunması nəzərdə tutulur.

ARDNF-nin vəsaiti hesabına, əsasən iki mühüm layihə: 1) Ermənistan Respublikasının etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcbu-

ri köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli; 2) Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi icra edilir. ARDNF-dən indiyədək, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş fərman və sərəncamlara uyğun olaraq, 1-ci layihənin həyata keçirilməsi üçün 367 mlrd. manat (75 mln. ABŞ dolları) həcmində vəsait ayrılmış, 2-ci layihənin yerinə yetirilməsindən ötrü 907 mlrd. manat (184,9 mln. ABŞ dolları) məbləğində vəsait ödənməmiş, ölkənin mühüm sosial və iqtisadi tərəqqi ehtiyaclarını təmin etmək üçün 1 trln. 150 mlrd. manat (234 mln. ABŞ dolları) həcmində vəsaiti Dövlət Büdcəsinə transfert edilmişdir. Bütün ödəniş və gəlirlərin ARDNF-də toplanmış ümumi məbləği 1 mlrd. ABŞ dollarına ekvivalent olan vəsait səviyyəsindədir (01.01.2005).

ƏLAVƏLƏR

1. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANA RƏHBƏRLİK ETDİYİ İLLƏRDƏ İSTİFADƏYƏ VERİLƏN ƏN MÜHÜM OBYEKT LƏRİN SİYAHISI

(1969-2003-cü illər)

Energetika sənayesi

«Araz» su-elektrik qovşağı	1970	Naxçıvan MR
Zeyxur hidro-elektrik stansiyası	1973	Xaçmaz
Sərsəng hidro-elektrik stansiyası	1976	Ağdərə
Azərbaycan dövlət rayon elektrik stansiyası	1981	Mingəçevir
Hidro-elektrik stansiyası	1982	Şəmkir
35 kv və ondan yuxarı gücü olan elektrik ötürücü xətlərin çəkilməsi	1997	Bakı
35 kv və ondan yuxarı gücü olan aşağı gərginlikli transformator yarımstansiyaları	1997	Bakı
Yüksək gərginlikli kabel xətti	1997	Bakı
10 kv gərginlikli hava elektrik ötürücü xətlərinin çəkilişi	1997	Bakı
35 kv və ondan yuxarı gücü olan aşağı gərginlikli transformator yarımstansiyaları	1998	Bakı
Generator	1999	Mingəçevir
35 kv və ondan yuxarı gücü olan elektrik ötürücü xətlərin çəkilməsi	1999	Goranboy, Bərdə,
35 kv və ondan yuxarı gücü olan aşağı gərginlikli transformatorlar	1999	Naxçıvan MR
Yenikənd su-elektrik stansiyası, turbinlər	1999	Bakı
35 kv və ondan yuxarı gücü olan elektrik ötürücü xətlərin çəkilməsi	2000	Yenikənd, Gəncə
Bakı istilik mərkəzində yeni qaz-turbin qurğusu	2000	Bakı
Buxar istehsalı qurğusu	2000	Bakı
10 kv gərginlikdə elektrik xətti	2000	Abşeron
İmişli-Parsabad elektrik ötürücü xəttinin çəkilişi	2000	İmişli
Yenikənd su-elektrik stansiyası	2000	Şəmkir
220/110/10 kv yüksək gərginlikli transformator yarımstansiyası	2001	Sumqayıt

Yarımstansiyanın bərpa edilməsi	2001	Sumqayıt
35 kvt və ondan yüksək gücü olan elektrik keçirici xəttinin çəkilməsi	2001	Ölkənin bölgələrində
Etilen-polietilen zavodu nəzdində «Buxar Generator Kompleksi»	2001	Sumqayıt
İmişli-Parsabad elektrik ötürücü xəttinin çəkilişi	2001	İmişli
Elektrik ötürücü xəttinin çəkilməsi	2002	bölgələrdə
Şimal DRES-də buxarqaz turbinli elektrik stansiyası	2002	Bakı
Yenikənd SES-də turbin	2003	Şəmkir
Mingəçevir SES-də generator	2003	Mingəçevir
İstilik Elektrik Mərkəzi-1	2003	Bakı

Maşınqayırma sənayesi

Poladtökmə zavodu	1969	Bakı
Kompressorlar zavodu	1971	Sumqayıt
Tikinti və yol təmiri maşınları zavodu	1971	Mingəçevir
«Azon» zavodu	1973	Bakı
«Neftkimyacihaz» təcrübə zavodunun xüsusi konstruktör bürosu	1973	Bakı
Elektron hesablama maşınları zavodu	1974	Bakı
Məişət kondisionerləri zavodu	1975	Bakı
Tramvay-trolleybus vaqonlarının təmiri zavodu	1979	Bakı
Bakı radio quraşdırma zavodu	1980	Bakı
Əli Bayramlı cihazqayırma zavodu	1980	Əli Bayramlı
Pambıqtəmizləmə, sənaye üçün mərkəzləşdirilmiş texniki avadanlığın təmiri bazası	1980	Gəncə
Boru kəməri hissələrinin hazırlanması və quraşdırılması zavodu	1982	Bakı

Metallurgiya

Melxiordan qab-qacaq və məmulat istehsalı üzrə zavod	1973	Bakı
Əlvən metalların emalı zavodu	1978	Gəncə
«Bakı Stel Komponi» zavodu	2001	Bakı

Neft sənayesi

«Azərdəniznefttikinti» trestinin boru betonlaşdırma zavodu	1975	Bakı
Yeni Neftayıma zavodu, katalitik krekinq	1993	Bakı
Sənqəçal terminalı, xam nefti qəbul etmək, saxlamaq və hazırlamaq üçün rezervuar	1997	Bakı
Neft məhsulları kəməri	1998	Bakı, Böyük şor
«Qurtuluş» qazma qurğusu	2000	Bakı
«Azərneftyağ» zavodunda bitum istehsalı qurğusu	2000	Bakı
«Günəşli» neft yatağında neft istismarı qurğusu	2001	Bakı
Böyük-Şor neft bazasında rezervuardan zavoda emal üçün neft kəmərinin çəkilişi	2001	Bakı
Qaz kəmərləri	2002	Bölgələrdə
Boru betonlaşdırma zavodu	2003	Bakı

Kimya sənayesi

Rezin-texniki məmulatı zavodu	1970	Mingəçevir
Plastik kütlə emalı zavodu	1972	Salyan
«Sintezkauçuk» İstehsalat Birliyi, etilen	1993	Sumqayıt
«Sintezkauçuk» İstehsalat Birliyi, propilen	1993	Sumqayıt
Azot-oksigen istehsalı	2002	Bakı
Etilen-polietilen zavodu, bitum istehsalı qurğusu	2002	Sumqayıt

Tikinti materialları sənayesi

Qırma-çəşidləşdirici zavodu	1969	Şəmkir
Dəmir-beton təzyiqli borular zavodu	1969	Şəmkir
Birləşmiş istehsal bazası	1969	Sabirabad
İripanelli evlərin tikintisi zavodu	1971	Bakı
Kərgöz Daş karxanası	1972	Qaradağ, Bakı
Dəmir-beton məmulatları zavodu	1973	Naxçıvan MR
Dulus boruları zavodu	1973	Əli Bayramlı
Əhəng zavodu	1975	Qaradağ, Bakı
9 №-li dəmir-beton məmulatları zavodu	1975	Xırdalan, Bakı
Kərpic zavodu	1975	Qax

Ağac emalı zavodu	1976	Ələt Bakı
Üzüm şpalerləri üçün dəmir-beton dirəklərin istehsal müəssisəsi	1977	Duvanlı Bakı
İripanelli evlərin tikintisi zavodu	1978	Bakı
Dəmir-beton dirəklərin istehsalı zavodu	1978	Ağdam
İripaneli evtikmə zavodu	1978	Mingəvir
Keramzit çınqıl zavodu	1979	Masallı
Şüşə tarası zavodu	1979	Naxçıvan MR
Şaxtaxtı travertin blokları karxanası	1982	Naxçıvan MR
İripanelli evtikmə zavodu	1982	Masallı
Dəmir-beton məmulatları zavodu	1993	Tovuz
Dəmir-beton məmulatları zavodu	1993	Qəbələ
Kərpic zavodu	1993	Qəbələ
Dəmir-beton məmulatları zavodu	1993	Zaqatala
Kərpic zavodu	1994	Şəmkir
Şüşə zavodu	1994	Gəncə

Yeyinti sənayesi

Çörək zavodu	1969	Sumqayıt
Çörək zavodu	1969	Mingəçevir
«XXII partiya qurultayı» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1969	Ağdərə
Süd zavodu	1969	Ağdərə
«Şirvan Buketi» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab emalı zavodu	1969	Sumqayıt
Pendir-yağ zavodu	1969	Şamaxı
Pivə zavodu	1970	Bərdə
Pivə zavodu	1969	Xaçmaz
Pendir istehsalı zavodu	1970	Naxçıvan MR
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1970	Ağcabədi
Pivəbişirmə zavodu	1970	Qusar
«Xaqani» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1970	Bakı
«Sabir» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1970	Şamaxı
«Şəki» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1970	Şamaxı
«Revolyusiya» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1970	Şəki

«Gəncə» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1970	Xaçmaz
«M.B.Qasimov» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1971	Xanlar
İlkin şərab zavodu	1971	Tovuz
«Mil» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1971	Ağcabədi
«Bakı fəhləsi» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1971	Beyləqan
«Qəbələ» ilkin şərab zavodu	1971	Cəlilabad
3 №-li üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1971	Tovuz
Pendir zavodu	1971	Ağdərə
Pendir zavodu	1971	Laçın
Pendir zavodu	1971	Gədəbəy
Karamel fabriki	1971	İmişli
Pendir zavodu	1972	Sumqayıt
Dəniz balıq limanının konserv zavodu	1972	Füzuli
Qarışıq yem zavodu	1972	Hövsan qəsəbəsi
Konserv zavodu	1972	Bakı
«Sədərək» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1973	Xaçmaz
«Ordubad» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1973	Naxçıvan MR
Tütün-fermentləşdirmə zavodu Bulka-maya zavodu	1973	Naxçıvan MR
Qənnadı fabriki	1973	Zaqatala
Ət kombinatı	1973	Bakı
Süd zavodu	1973	Gəncə
Konserv zavodu	1973	Gəncə
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1973	Xaçmaz
Üyütmə kombinatı	1973	Ağdam
«1 May» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1973 1973	Mərzə, Şamaxı Gəncə
«Qəbələ» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1974	Cəlilabad
«S.Vurğun» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1974	Tovuz
«Leninavan» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1974	Qazax
«Səfərəliyev» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1974	Ağdərə

«Engels» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1974	Xanlar
«Naxçıvan MR-in 40 illiyi» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1974	Tovuz
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1974	Şərur
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1974	Naxçıvan MR
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1974	Ağdam
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1974	Zərdab
Konserv zavodu	1975	Balakən
Yeyinti kombinatı	1975	Ağcabədi
Qarışıq yem zavodu	1975	Lənkəran
«Əli Bayramov» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1975	Şəki
	1975	Giləzi, Abşeron
«Pravda» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1976	Ağdam
«M.Hüseyn» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1976	Ağsu
Tütün fermentləşdirmə zavodu	1976	Qazax
«İstisu» zavodu	1976	Şəki
Üyütmə kombinatı	1976	Kəlbəcər
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1976	Salyan
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1977	Cəlilabad
Çörək zavodu	1977	Şəmkir
«Naxçıvan» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1977	Şəki
«Qırmızı Oktyabr» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1977	Naxçıvan MR
«Primorski» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1977	Füzuli
«Klara Setkin» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1977	Dəvəçi
«ÜİLKGİ-nin 50 illiyi» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1977	Şəmkir
Çay fabriki	1977	Beyləqan
Ət emalı zavodu	1977	Astara
«Lenin» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1977	Xırdalan, Bakı
«Bakı fəhləsi» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1977	Tovuz
«Martuni» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1978	Füzuli

Çörəkbişirmə müəssisəsi	1978	Xocavənd
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1978	Tərtər
Bakı süd emalı kombinatı	1978	Beyləqan
Şossekənarı süd zavodu	1978	Xırdalan Bakı
Pivə zavodu	1978	Masallı
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1979	Zaqatala
«Kalinin» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1979	Oğuz
«Leninqrad» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1979	Zəngilan
Şampan şərəbləri zavodu	1979	Qazax
Pendir zavodu	1979	Bakı
Pendir zavodu	1979	Şəki
İstehlak tara zavodu	1979	Şərur Naxçıvan MR
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1979	Bakı
Dəyirman kombinatı	1979	Qax
Çörək zavodu	1979	Naxçıvan MR
«Lenin» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1980	Göyçay
Pendir zavodu	1980	Füzuli
Dəyirman kombinatı	1980	Şamaxı
Şossekənarı süd zavodu	1980	Dərnəgül Bakı
Çörək zavodu	1981	Biləsuvar
«R.Axundov» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1981	Gəncə
«Kuybişev» adına üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1981	Füzuli
3 №-li çay fabriki	1981	İsmayılı
Tütün fermentləşdirmə zavodu	1981	Lənkəran
Konserv zavodu	1982	Qəbələ
Pendir zavodu	1982	Sabirabad
«Kürdəmir» üzümçülük sovxozunda ilkin şərab zavodu	1982	İsmayılı
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1982	Kürdəmir
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1982	Tovuz
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1982	Xocavənd
Çörəkbişirmə müəssisəsi	1982	Şərur Naxçıvan MR
Çörək-kökə bişirmə müəssisəsi	1982	Ucar
Çörək-kökə bişirən müəssisə	1993	Ağcabədi
Çörək-kökə bişirən müəssisə	1993	İsmayılı
Süd zavodu	1993	Lənkəran

Çörəkbişirmə müəssisəsi	1993	Dəvəçi
Çörək-kökə bişirən müəssisə	1993	Sabirabad
Süd zavodu	1993	Xaçmaz
Konserv zavodu	1993	Beyləqan
Çörək-kökə bişirən müəssisə	1993	Beyləqan
Süd zavodu	1993	Ağcabədi
Konserv zavodu	1993	Beyləqan
Çörək-kökə bişirən müəssisə	1993	Beyləqan
Ət kombinatı	1993	Xaçmaz
Konserv zavodu	1994	Zaqatal
Ət kombinatı	1994	Lerik
Taxıl məhsulları kombinatı	1994	Zaqatala
Qarışıq yem zavodu	1995	Dəvəçi
Çörək və çörək məmulatları müəssisələri	1995	Xaçmaz
«Coca-cola» zavodu	1995	Xaçmaz
Dondurma istehsalı	1996	Bakı
Fındıq emalı zavodu	1996	Bakı
Çörək və çörək məmulatları müəssisələri	1996	Bakı
Süd və süd məhsulları istehsalı	1999	Bakı, Abşeron
Xırdalan pivə zavodunun yenidən qurulması	1999	Bakı
«Pepsi-cola» istehsalı	1999	Bakı
Araq emalı sexi	1999	Bakı
«Evropa Tobacco Bakı» ATSC-də yeni sex	2000	Bakı
Çörək məmulatları istehsal edən zavod	2001	Bakı

Yüngül sənaye

Süni gön-dəri zavodu	1970	Əli Bayramlı
Çini qablar zavodu	1970	Gəncə
Ayaqqabı fabriki	1971	Xankəndi
Metis-fumitur zavodu	1971	Ağdam
I №-li tikiş fabriki	1973	Bakı
Ayaqqabının alt və üst hissələrinin emalı, biçilməsi, doğranması üzrə korpus	1973	Bakı
Üst trikotaj fabriki	1974	Sumqayıt
Dulus qab və məmulatları zavodu	1975	Göyçay
Sinklənmiş qab istehsalı kombinatı	1975	Ağdaş
Xovlu iplik fabriki	1976	Sumqayıt
Yunun ilkin emalı fabriki	1978	Yevlax
Xalça toxuculuq fabriki	1980	Bərdə
Xalça toxuculuq fabriki	1980	Ağdam

Ayaqqabı fabriki	1980	Bakı
Xəz məmulatları fabriki	1981	Xırdalan Bakı
Alt paltarı trikotaj fabriki	1981	Naxçıvan MR
Xalça toxuculuğu emalatxanası	1981	Zaqatala
Pambıqtəmizləmə zavodu	1982	Bərdə
Xalça toxuculuq fabriki	1982	Şəki
Xalça toxuculuq fabriki	1982	Qazax
İplik əyirici fabriki	1994	Gəncə
Pambıq mahlıcı fabriki	1994	Göyçay
Corab fabriki	1995	Zığ qəsəbəsi

Poliqrafiya sənayesi

Karton tarası fabriki	1970	Bakı
Mətbəə	1973	Bakı
Mətbəə	1976	Naxçıvan MR
Mətbəə	1979	Gəncə
Mətbəə	1979	Tovuz
Rayon mətbəəsi	1981	Masallı
Çoxlaylı çap lövhələri zavodu	1993	Bakı

Nəqliyyat

Kür çayı üzərində körpü tikintisi	1994	Salyan
Tərtər çayı üzərində körpü tikintisi	1994	Bərdə
Xaçın çayı üzərində körpü tikintisi	1994	Bərdə
Bakı aeroportunda uçuş-enmə zolağı	1995	Bakı-Binə
Avtovağzal	1995	Əli-Bayramlı
Dübəndi-Bakı neft kəmərinin çəkilişi	1996	Bakı-Gəncə
Qaraçuxur və Suraxanı neftini ötürən neft kəmərinin tikintisi	1996	Bakı
Körpü	1996	Şəki
Səngəçal terminalı	1997	Bakı
Bərk örtüklü avtomobil yolları	1997	Naxçıvan MR
Körpülər	1997	Şəki, Zaqatala, Qax
Neft məhsulları kəməri	1998	Böyük Şor, Bakı
Avtomobil yolları	1998	Naxçıvan MR
Körpülər	1998	Naxçıvan MR
Binə hava limanında Beynəlxalq Aerovağzal kompleksi	1999	Bakı
Təyyarə üçün sükan yolu	1999	Bakı

Avtomobil yolları	1999	Bakı
Körpülər	1999	Naxçıvan MR
Avtomobil yollarının bərpası	2000	Naxçıvan MR
Körpülərin bərpası	2000	Naxçıvan MR
Körpülərin tikintisi	2000	Naxçıvan MR
Soyuducu	2001	Bakı
Böyük Şor neft bazasında rezervuardan zavoda emal üçün neft kəmərinin çəkilişi	2001	Bakı
Yeni avtomobil yolları	2001	Naxçıvan MR
Yeni körpülərin tikintisi	2001	Naxçıvan MR
Dəmir yolu vağzal	2002	Mingəçevir
Avtomobil yolları	2002	Naxçıvan MR
Körpü	2002	Naxçıvan MR
H.Aslanov adına metro stansiyası	2003	Bakı
Avtomobil yolları	2003	Naxçıvan MR
Körpülər	2003	Göyçay

Ticarət və xidmət müəssisələri

Yanacaq doldurma məntəqələri	1996	Bakı
Yanacaq doldurma məntəqələri	1996	Sumqayıt
«Lukoil» yanacaq doldurma məntəqələri	1996	Bakı
Ticarət mərkəzi	1999	Bakı
Ticarət tədris mərkəzi	1999	Naxçıvan MR
«Mark Drayv» restoranı	2002	Bakı

Kənd təsərrüfatı

Giləzi yumurta təyinətli quşçuluq fabriki	1973	Giləzi, Abşeron
Yumurta təyinətli quşçuluq fabriki	1974	Naxçıvan MR
Yumurtalıq istiqamətində quşçuluq fabriki	1993	Neftçala
Yumurtalıq istiqamətində quşçuluq fabriki	1993	Abşeron
Ətlik istiqamətində quşçuluq fabriki	1993	Biləsuvar
Yumurtalıq istiqamətində quşçuluq fabriki	1993	Biləsuvar
Ətlik istiqamətli quşçuluq fabriki	1993	Abşeron

Maliyyə

Beynəlxalq bankın inzibati binası	1996	Bakı
Milli bankın inzibati binası	1998	Bakı
Səhmdar Kommersiya Əmanət Bankının inzibati binası	1998	Bakı

Mədəniyyət

Musiqili Komediya Teatrının binası	1998	Bakı
«Cənnət Bağı» istirahət kompleksi	2002	Quba

Rabitə

Kabel-rele xətti	1993	Bakı-Əlibayramlı
Radio-rele xətti	1993	Bakı-Əlibayramlı
Avtomat telefon stansiyaları	1994	Gəncə
Avtomat telefon stansiyaları	1995	Bakı, Respublikanın digər r-nda
Radio-televiziya ötürücü stansiyası	1996	Naftalan
Qülləli radio-televiziya ötürücü stansiyası	1996	Bakı
Şəhər avtomat telefon stansiyaları	1996	Bakı, Gəncə, Sumqayıt və s.
Kabel rabitə xətti	1996	Zərdab-Ağcabədi
Avtomat telefon stansiyaları	1998	Bakı, Gəncə, Quba
Kabel rabitə xətti	1998	Naxçıvan MR
Avtomat telefon stansiyaları	1999	Şəki
Kabel rabitə xətti-cəmi	1999	Bakı
Avtomat telefon stansiyaları	2000	Bakı, Mingəçevir, Yevlax, Lənkəran, Masallı
Kabel rabitə xətti	2000	Abşeron, Şamaxı
Kabel rabitə xətti	2001	Ölkənin bölgələrində
Avtomat telefon stansiyaları	2001	Bakı, Gəncə, Şəki, Bərdə, Zaqatala, Abşeron, Mingəçevir, Qusar, Lənkəran Balakən
Avtomat telefon stansiyası	2002	Bölgələrdə
Fiber-optik kabel maqistral xətti	2002	Xaldan, Mingəçevir, Şəki, Qax
Avtomat telefon stansiyası	2003	Ölkənin bölgələrində
Fiber-optik kabel maqistral xətti	2003	Ölkənin bölgələrində

İnzibati binalar

Beynəlxalq Bankın inzibati binası	1996	Bakı
«İSR Plaza» iş mərkəzi	1998	Bakı
Milli Bankın inzibati binası	1998	Bakı
Səhmdar Kommersiya Əmanət Bankının inzibati binası	1998	Bakı
Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyətindəki Səfirliyinin inzibati binası	2002	Ankara

Mehmanxana

«PARK HYATT» mehmanxanası	1999	Bakı
---------------------------	------	------

Təhsil

Naxçıvan Dövlət Universitetinin tədris korpusu	1999	Naxçıvan MR
Naxçıvan Dövlət Universitetinin Tibb tədris korpusu	2000	Naxçıvan MR

Səhiyyə

Mərkəzi klinik xəstəxananın yenidən qurulması	2000	Bakı
---	------	------

İdman

Milli Olimpiya Komitəsinin inzibati binası	2001	Bakı
Olimpiya Kompleksində 1000 yerlik idman zalı	2001	Bakı
Olimpiya İdman Kompleksi	2002	Gəncə
Olimpiya İdman Kompleksi	2002	Naxçıvan MR
Olimpiya İdman Kompleksi	2002	Şəki, Gəncə

2. HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN PREZİDENTİ OLAN DÖVR ÜÇÜN İQTİSADI İNKİŞAFIN ƏSAS GÖSTƏRİCİLƏRİ (1993-2003-cü illər)

I. ƏSAS MAKROİQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏR

1.1. Əsas sosial-iqtisadi göstəricilər

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Əhalinin sayı (ilin sonuna), min nəfər	7549,6	7726,2	8081,0	8202,5	108,7
İqtisadiyyatda məşğul olanların orta illik sayı, min nəfər	3714,6	3613,0	3704,5	3726,5	100,3
O cümlədən qeyri-dövlət müəssisələrində	1411,6	1585,8	2426,3	2524,5	1,8 d.
Əhalinin pul gəlirləri, mird.manat	135,5	6702,7	17556,8	21169,9	156,2 d.
Adambaşına düşən pul gəlirləri, min manat	18,4	886,0	2214,4	2629,2	143.1 d.
Əhalinin pul xərcləri, mird.manat	96,9	6378,9	17347,2	20965,0	216.1 d.
İqtisadiyyatda məşğul olan işçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	2184,7	62467,4	221606,0	315219,0	144.3 d.
Balans dəyəri ilə iqtisadiyyatda əsas fondlar (ilin sonuna), mlrd.manat	155,9	6097,5	90698,4	116127,3	745 d.
Ümumi daxili məhsul: cəmi, mlrd.manat	157,1	10669,0	23598,5	29602,0	120.8
Adambaşına, min manat	21,3	1410,3	2975,4	3676,5	111.0
Son milli istehlak mlrd.manat	150,5	10363,5	18768,8	21739,7	
Ümumi yığım, mlrd.manat	34,2	2536,6	4877,1	9700.8	283.6
Sənaye məhsulları, mlrd.manat	123,0	8856,0	18197,9	19742.1	68.2
Kənd təsərrüfatı məhsulları, mlrd.manat	52,3	3566,9	5306,2	6355.7	118.2
O cümlədən: bitkiçilik məhsulları	28,1	2090,5	3090,6	3890.5	117.0
Heyvandarlıq məhsulları	24,2	1476,4	2215,6	2465.2	120.1
Əsas kapitala qoyulan investisiyalar, mlrd.manat	29,0	1139,9	4839,1	10351.6	12.4 d.
Əsas fondların istifadəyə verilməsi, mlrd.manat	13,1	378,2	3334,3	1632.4	
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması (boru kəmərləri istisna olmaqla, mln.ton)	56,0	28,8	65,1	82.6	147.4
Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi, mln.ton-km	13672	8331	15948	20213.5	147.8

Satışın bütün kanallarında pərakəndə əmtəə dövriyyəsi, cəmi, mlrd.manat	92,4	5293,4	10599,4	13442.3	186.9
Xidmətin bütün kanalları üzrə əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər, mlrd.manat	9,0	837,3	2385,9	2659.0	62.8
Dövlət büdcəsinin gəlirləri:					
mlrd.manat	53,6	1584,7	3573,2	4551.2	85 d.
Ümumi daxili məhsuldan faizlə	34,1	14,9	15,1	15.4	
Dövlət büdcəsinin xərcləri:					
mlrd.manat	64,8	2141,9	3819,8	4658,6	72d.
Ümumi daxili məhsuldan faizlə	41,2	20,1	16,2	15,7	
Dövlət büdcəsinin kəsiri					
mlrd.manat	-11,2	-557,2	-246,6	-107.4	...
Ümumi daxili məhsuldan faizlə	7,1	5,2	1,0	0.4	
İqtisadiyyatda mənfəət, mlrd.manat	53,2	2552,0	2699,7	3202.2	60 d.
Məcmu pul kütləsi (ilin sonuna), mlrd.manat	65,4	957,6	1629,1	2032.1	31 d.
O cümlədən:					
Dövriyyədə nəqd pul	47,2	602,4	1349,8	1668.7	35 d.
Nəqdsiz pul kütləsi	18,2	355,2	279,3	363.4	20 d.
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, manat	1826	17314	71984	88493	48.5 d.
Kredit qoyuluşları (ilin sonuna), mlrd.manat	79,8	1449,0	2321,8	2592.9	32.5 d.
o cümlədən:					
Qısamüddətli	75,5	1264,8	1672,0	1861.8	25 d.
Uzunmüddətli	4,3	184,2	649,8	731.1	170 d.
Xarici ticarət dövriyyəsi, mln.ABŞ dolları	1353,5	1304,8	2917,3	3833.1	283.2
O cümlədən:					
ixrac	724,7	637,21	1745,2	2167.5	299.1
idxal	628,8	667,6	1172,1	1665.6	264.9
Malların və xidmətlərin istehlak qiymətlərinin toplu indeksi:					
Əvvəlki ilə nisbətən	1229,1	511,8	101,8	102.8	108.2 d
Əvvəlki ilin dekabrına nisbətən	1392,5	184,6	102,2	103.3	36.8 d.
Sənaye məhsulunun topdansaş qiymət indeksi (orta hesabla ildə, əvvəlki ilə nisbətən, dəfə)	11,4	5,6	127,4%	97.7%	171.8 d

1.2. İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

	1995	2000	2002	2002-ci il 1995-ci ilə nisbətən, dəfə
İnvestisiya qoyuluşları bütün mənbələr üzrə (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla)				
Mlrd.manat	2403,4	6448,9	13442,7	5,6
Mln.dollar	544,0	1441,4	2766,2	5,1
Xarici investisiyalar				
Mlrd.manat	1657,0	4147,5	10859,9	6,6
Mlyn.dollar	375,1	927,0	2234,9	6,0
Daxili investisiyalar				
Mlrd.manat	746,4	2301,4	2582,8	3,5
Mlyn.dollar	168,9	514,4	531,3	3,1

1.3. Xarici investisiyalar (mlyn. ABŞ dolları)

	1995	2000	2002	2002-ci il 1995-ci ilə nisbətən, %-lə (dəfə)
Cəmi xarici investisiya	375,1	927,0	2234,9	6,0 d.
O cümlədən:				
Maliyyə kreditləri	220,4	262,9	223,0	101,2
Neft sənayesinə	139,8	546,1	1693,0	12,0 d.
Birgə müəssisələr və xarici firmalar	14,9	118,0	318,9	21,4 d.
Ondan:				
Türkiyə	6,8	31,6	55,6	8,2 d.
ABŞ	2,1	11,2	41,4	20,0 d.
İran	0,9	2,9	2,7	3,0 d.
Almaniya	1,2	1,7	1,7	141,7
Rusiya	0,7	-	0,7	100,0
Böyük Britaniya	0,7	6,8	108,1	154,0 d.
BƏƏ	0,7	2,8	0,2	28,6
İsveçrə	1,2	-	-	-
İtaliya	0,1	-	16,1	161 d.
Fransa	-	39,3	25,6	-
Yaponiya	-	16,4	23,7	-
Norveç	-	-	31,6	-
Sair ölkələr	0,5	5,3	11,4	22,8 d.

1.4. Ümumi Daxili Məhsul, faktiki qiymətlərlə (milyard manatla)

	1993	1995	2000	2002
Ümumi daxili məhsul	157.1	10669.0	23590.5	29602.0
Məhsul istehsalı	93.4	6008.1	13789.4	17700.5
Ondan:				
Sənaye	39.0	2910.1	8494.7	10320.2
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik	43.0	2701.0	3755.1	4195.3
Tikinti	11.4	397.0	1539.6	3185.0
Xidmətlərin istehsalı	56.0	3834.9	8345.1	9597.4
Ondan:				
Nəqliyyat	10.4	1748.0	2266,4	2311.9
Rabitə	2.3	104.0	569,1	591.2
Ticarət və xidmət	8.0	633.0	1574,9	2354.3
Sosial, qeyri-formal və digər xidmətlər	35.3	1349.9	3934,4	4340.0
Xalis vergilər	7.7	826.0	1456,0	2304.0

1.5. İqtisadiyyatın sahələrinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi (faizlə)

	1993	1995	2000	2002
Ümumi daxili məhsul	100.0	100.0	100.0	100.0
Məhsul istehsalı	59.5	56.3	58.4	59.8
Ondan:				
Sənaye	24.8	27.3	36.0	34.9
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik	27.4	25.3	15.9	14.2
Tikinti	7.3	3.7	6.5	10.8
Xidmətlərin istehsalı	35.6	35.9	35.4	32.4
Ondan:	6.6	16.4	9.6	7.8
Nəqliyyat	1.5	1.0	2.4	2.0
Rabitə	5.1	5.9	6.7	7.9
Ticarət və xidmət	22.4	12.6	16.7	14.7
Sosial, qeyri-formal və digər xidmətlər	4.9	7.8	6.2	7.8
Xalis vergilər	100.0	100.0	100.0	100.0

1.6. Ümumi Daxili Məhsulda qeyri-dövlət bölməsinin payı (faizlə)

	1995	2000	2002
Ümumi daxili məhsulda qeyri-dövlət bölməsinin payı, faizlə	30.3	70.8	73.0
O cümlədən:			
Sənaye	5.5	48.4	53.7
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik	61.5	99.0	99.3
Tikinti	79.0	63.5	84.0
Ticarət və xidmət	82.4	98.3	98.5
Nəqliyyat	4.6	62.6	64.3
Rabitə	10.0	57.8	66.5
Sosial, qeyri-formal və digər xidmətlər	24.1	78.8	41.0

Digər qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı	5,1	167,4	115,5	239,5
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	8,2	80,3	58,1	225,4
Maşın və avadanlıqların istehsalı	11,0	209,7	169,9	212,6
Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqların istehsalı	2,3	44,2	53,8	38,6
Nəqliyyat vasitələri və avadanlıqlarının istehsalı	0,8	29,5	288,7	326,7
Sənayenin digər sahələri	2,1	16,9	34,5	32,9
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	14,4	1864,7	2305,9	1880,7

**2.3. Sahələr üzrə sənaye istehsalının strukturu
(ümumi yekuna görə, faizlə)**

	1993	1995	2000	2002
Bütün sənaye	100	100	100	100
Mədənçixarma sənayesi	7,6	19,8	53,5	58,1
Emal sənayesi	80,7	59,1	31,3	30,5
Ondan:				
İçki və tütün də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsalı	20,6	10,8	3,2	4,6
Toxuculuq və tikmə sənayesi	14,6	9,3	1,1	0,8
Dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı	0,8	0,2	0,1	0,1
Oduncaqların emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	0,9	0,1	0,1	0,1
Sellüloz-kağız istehsalı; nəşriyyat işi	0,2	0,1	0,2	0,5
Koks və neft məhsullarının istehsalı	11,6	26,8	18,4	14,3
Kimya sənayesi	6,8	5,1	3,4	3,5
Rezin və plastmass məmulatların istehsalı	1,1	0,5	0,1	0,2
Digər qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı	4,1	1,9	0,8	1,3
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	6,7	0,9	0,4	1,4
Maşın və avadanlıqların istehsalı	9,0	2,4	1,1	1,3
Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqların istehsalı	1,9	0,5	0,3	0,2
Nəqliyyat vasitələri və avadanlıqlarının istehsalı	0,7	0,3	1,9	2,0
Sənayenin digər sahələri	1,7	0,2	0,2	0,2
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	11,7	21,1	15,2	11,4

2.4. Sənaye istehsalının mülkiyyət formalarına görə strukturu (faizlə)

	1997	2000	2001	2002
Bütün sənaye	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	74,9	51,6	48,8	46,3
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	25,1	48,4	51,2	53,7
Mədəncixarma sənayesi	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	97,2	39,2	44,3	41,6
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	2,8	60,8	55,7	58,4
Emal sənayesi	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	61,4	50,3	41,9	44,3
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	38,6	49,7	58,1	55,7
O cümlədən:				
İçki və tütün də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	9,0	4,9	0,7	4,7
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	91,0	95,1	99,3	95,3
Toxuculuq və tikmə sənayesi	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	92,3	43,6	22,2	45,7
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	7,7	56,4	77,8	54,3
Dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	77,2	0,8	0,4	54,6
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	22,8	99,2	99,6	45,4
Oduncaqların emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	34,7	9,4	2,1	3,1
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	65,3	90,6	97,9	96,9
Sellüloz-kağız istehsalı; nəşriyyat işi	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	75,4	38,2	32,6	35,9
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	24,6	61,8	67,4	64,1
Koks və neft məhsullarının istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	99,3	99,9	99,9	99,6
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	0,7	0,1	0,1	0,4
Kimya sənayesi	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	94,2	82,6	83,3	82,5
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	5,8	17,4	16,7	17,5
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	97,8	56,8	14,7	26,3
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	2,2	43,2	85,3	73,7
Digər qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	89,7	76,4	17,9	14,6
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	10,3	23,6	82,1	85,4
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	75,0	83,3	53,9	32,7

Qeyri-dövlət mülkiyyəti	25,0	16,7	46,1	67,3
Maşın və avadanlıqların istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	95,0	94,4	96,3	98,6
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	5,0	5,6	3,7	1,4
Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqların istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	75,3	73,3	69,1	80,3
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	24,7	26,7	30,9	19,7
Nəqliyyat vasitələri və avadanlıqlarının istehsalı	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	50,4	27,0	46,2	25,2
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	49,6	73,0	53,8	74,8
Sənayenin digər sahələri	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	27,1	7,2	6,2	18,2
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	72,9	92,8	93,8	81,8
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	100	100	100	100
Dövlət mülkiyyəti	99,99	99,8	99,0	79,4
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	0,01	0,2	1,0	20,6

**2.5. Sahələr üzrə sənaye istehsalının indeksləri
(əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)**

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Bütün sənaye	80,3	78,6	106,9	103,6	68,2
Mədənçixarma sənayesi	89,9	93,2	101,1	102,5	132,3
Emal sənayesi	88,6	75,9	115,3	105,5	48,5
Ondan:					
İçki və tütün də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsalı	110,8	71,1	111,0	99,3	43,2
Toxuculuq və tikmə sənayesi	96,7	82,0	127,5	108,6	8,4
Dəri, dəridən məmulatlar və ayaq-qabı istehsalı	116,5	51,5	2,5 d.	177,3	80,7
Oduncaqların emalı və ağac məmulatlarının istehsalı	91,1	51,3	194,5	124,5	5,3
Sillüloz-kağız istehsalı; nəşriyyat işi	93,8	87,2	107,0	96,1	54,8
Koks və neft məhsullarının istehsalı	94,8	89,1	111,4	101,0	59,2
Kimya sənayesi	72,4	73,8	143,4	139,9	76,8
Rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı	106,6	107,0	76,7	86,9	4,9
Digər qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı	78,4	56,2	128,3	139,9	151,7
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	67,6	58,0	94,2	142,9	17,9
Maşın və avadanlıqların istehsalı	86,4	63,6	132,4	74,2	19,0

Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqların istehsalı	85,5	64,6	106,4	67,9	23,9
Nəqliyyat vasitələri və avadanlıqlarının istehsalı	97,4	96,3	143,6	2,5 d.	5,2 d.
Sənayenin digər sahələri	68,3	55,5	135,1	47,2	74,5
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	94,7	94,4	103,1	104,7	94,2

2.6. sahələr üzrə sənayedə çalışan işçilərin sayı (min nəfər)

	1993	1995	2000	2002
Bütün sənaye	380,4	331,8	200,2	182,4
Mədənçixarma sənayesi	34,0	44,0	33,7	34,5
Emal sənayesi	316,4	258,2	131,7	111,7
Ondan:				
İçki və tütün də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsalı	59,3	46,5	19,1	17,4
Toxuculuq və tikiş sənayesi	72,2	67,3	24,6	18,9
Dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı	5,3	2,7	1,7	1,7
Oduncaqların emalı və ağac məmulatların istehsalı	5,3	2,2	1,6	1,4
Sellüloz-kağız istehsalı; nəşriyyat işi	3,4	2,6	2,3	2,6
Koks və neft məhsullarının istehsalı	7,6	8,0	6,7	6,4
Kimya sənayesi	19,7	16,6	13,6	12,0
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	6,7	8,7	5,1	2,4
Digər qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı	27,0	17,4	9,8	7,0
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	24,5	19,5	9,8	11,4
Maşın və avadanlıqların istehsalı	42,6	31,8	16,6	12,8
Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqların istehsalı	13,3	12,7	9,4	6,7
Nəqliyyat vasitələri və avadanlıqlarının istehsalı	5,9	7,2	8,9	8,2
Sənayenin digər sahələri	23,6	15,0	2,5	2,8
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	30,0	29,6	34,8	36,2

2.7. Sahələr üzrə sənayedə çalışanların orta aylıq nominal əmək haqqı (min manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Bütün sənaye	3,0	103,3	435,9	554,3	185 d.
Mədənçıxarma sənayesi	4,9	241,2	991,2	1235,8	252 d.
Emal sənayesi	2,7	72,1	284,2	348,9	129 d.
Ondan:					
İçki və tütün də daxil olmaqla qida məhsullarının istehsalı	2,2	49,7	163,1	220,0	100 d.
Toxuculuq və tikiş sənayesi	2,3	71,0	151,4	142,1	62 d.
Dəri, dəridən məmulatlar və ayaqqabı istehsalı	2,3	44,5	80,6	189,1	82 d.
Oduncaqların emalı və ağac məmulatların istehsalı	2,9	35,7	61,0	97,4	34 d.
Sellüloz-kağız istehsalı; nəşriyyat işi	2,0	69,1	186,7	188,8	94 d.
Koks və neft məhsullarının istehsalı	5,0	200,2	478,3	474,9	95 d.
Kimya sənayesi	2,7	86,2	271,1	339,6	126 d.
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	2,2	79,2	236,8	150,1	68 d.
Digər qeyri-metal mineral maddələrin istehsalı	2,8	65,8	475,0	447,6	160d.
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	3,7	58,1	264,2	485,4	131d.
Maşın və avadanlıqların istehsalı	3,7	90,6	304,5	311,9	84d.
Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıqların istehsalı	2,1	57,1	248,8	232,3	111d.
Nəqliyyat vasitələri və avadanlıqlarının istehsalı	3,8	149,0	550,8	762,6	201d.
Sənayenin digər sahələri	1,8	41,0	101,3	165,3	92d.
Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	3,9	147,1	267,3	325,4	83d.

2.8. Ən mühüm sənaye məhsullarının istehsalı

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Elektrik enerjisi, milyard kvv-saat	19.1	17.0	18.7	18.6	97.3
Alüminium oksidi, min ton	183.2	26.1	214,8	91,0	49.7
Neft hasilatı (qaz kondensatı daxil olmaqla), milyon ton	10.3	9.2	14.0	15.3	148.5

Təbii qaz, mlrd.kub.m.	6.8	6.6	5.6	5,1	75.0
Avtomobil benzini, min ton	1068,4	791,1	537,0	610.2	57.1
Ağ neft, min ton	541.4	594.3	755.8	659.4	121.8
Dizel yanacağı, min ton	2650.5	2213,4	1957.3	1593.2	60.1
Yanacaq mazutu, min ton	4930.2	4220.1	4072,1	2558,6	51.9
Sürtkü yağları, min ton	207.6	124.4	34.1	23.6	11.4
Mancanaq dəzgahları, min ədəd	1931	40	68	190	9.8
Güc transformatorları, min kva	228,0	55.9	39.9	108.5	47.6
Soyuducular və buxanalar, min ədəd	228,5	25.2	0,8	4.0	1.8
Susuz sulfat turşusu, min ton	140.7	24.0	38,0	26.0	18.5
Kaustik soda, min ton	48.8	36.4	25.3	20.5	42.0
Polietilen, min ton	19.2	18.8	32,3	40.5	2.1d.
Sement, min ton	642.7	195.9	250,7	848.1	132.0
Tikinti kərpic, milyon ədəd	63.9	26,0	11,3	17.2	26.9
Asbest-sement lövhələr (şifer), mlyn.şərfi tava	50.5	8,0	22,5	37.7	74.7
Pambıq mahıçı, min ton	110.8	98,5	37,7	29.5	26.6
Xalça və xalça məmulatları, min kv.m.	539.0	77,0	16,0	6.3	1.2
Ayaqqabı, mlyn, cüt	4.1	0,7	0,1	0,3	7.3
Ət, min ton	80,6	87,8	108,9	120.8	1.5d.
Kərə yağı, min ton	9,1	10,0	12,8	14.0	1.5d.
Konservlər cəmi, milyon şərti banka	331.0	82,0	30,9	36.9	11.1
Çörək və çörək-bulka məmulatları, min ton	682.7	641,9	675,5	686,3	100.5
Üzlü süd məhsulları, min ton	589.0	645,6	747,0	812.3	1.4d.
Un, min ton	656,3	407,8	294,6	305.7	46.6
Qablaşdırılmış təbii çay, min ton	6,6	1,3	1,3	5.3	80,3
Papiros və siqaretlər, mlyn.ədəd	5335	1970	2362	6295,8	118,0
Araq, mlyn. dal	0,6	0,1	0,5	0,4	66,7
Üzüm şərabı, mlyn.dal	2,5	0,6	0,6	0,5	20,0
Şampan şərabı mlyn.dal	0,6	0,1	0,2	0,2	33,3
Alkoqolsuz içki, mlyn.dal	0,7	0,1	4,7	4,3	6,1 d.

III. TİKINTİ

3.1. Əsaslı tikintinin əsas iqtisadi göstəriciləri (faktiki qiymətlərlə)

	1993	1995	2000	2002
Əsas fondlar istifadəyə verilmişdir, milyard manat	13,1	378,2	3334,3	1632,4
Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar, milyard manat	29,0	1139,9	4839,1	10351,6
Ümumi investisiyadan tikinti-quraşdırma işlərinə istifadə edilmişdir	15,9	574,8	2061,7	4593,9
Yaşayış evləri istifadəyə verilmişdir, ümumi sahə, min kvadrat metr	1430	601	487	803,2
Ümumtəhsil məktəbləri, min şagird yeri	11695	300	2410	5298
Xəstəxana, çarpayı	466	110	40	203
Ambulatoriya-poliklinika müəssisələri, növbədə qəbul	2565	350	70	-
Məktəbəqədər uşaq müəssisələri, yer	1920	-	-	40

3.2. Əsaslı tikintinin əsas iqtisadi göstəriciləri üzrə artım sürətləri (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

	1993	1995	2000	2002
Əsas kapitalla investisiyalar yönəldilmişdir	61	82	103	183
Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalardan tikinti-quraşdırma işlərində istifadə edilmişdir	62	102	103	2,7 d.
İstifadəyə verilmiş yaşayış evləri	64	77	117	144
Ümumtəhsil məktəbləri	68	26	89	2,2 d.
Xəstəxanalar	50	46	160	6,8 d.
Ambulatoriya-poliklinika müəssisələri	2,4 d.	-	-	-
Məktəbəqədər uşaq müəssisələri	66	-	-	44

3.3. Əsaslı tikintinin əsas iqtisadi göstəriciləri üzrə artım sürətləri (faizlə, 1993=100)

	1995	2000	2002
Əsas kapitalla investisiyalar yönəldilmişdir	155,0	5,6 d.	12,4 d.
Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalardan tikinti-quraşdırma işlərində istifadə edilmişdir	113,3	6,3 d.	18,3 d.
İstifadəyə verilmiş yaşayış evləri	42,0	34,1	56,2
Ümumtəhsil məktəbləri	2,6	20,6	45,3
Xəstəxanalar	23,6	8,6	43,6
Məktəbəqədər uşaq müəssisələri	-	-	2,1

3.4. Əsaslı tikintinin mülkiyyət formaları üzrə əsas göstəricilərinin tərkibi (milyon manat)

	Cəmi	O cümlədən including	
		Dövlət	Qeyri-dövlət
Əsas fondların istifadəyə verilməsi			
1993	13055	10626	2429
1995	378176	281543	96633
2000	3334284	2111657	1222627
2002	1632364	808994	823370
Əsas kapitala investisiyalar			
1993	28979	25950	3029
1995	1139886	664537	475349
2000	4839106	2017404	2821702
2002	10351645	1895493	8456152
Tikinti-quraşdırma işləri			
1993	15938	13410	2528
1995	574773	324254	250519
2000	2061658	747433	1314225
2002	4593942	735024	3858918

3.5. Əsaslı tikintinin mülkiyyət formaları üzrə əsas göstəricilərinin tərkibi (faizlə)

	Cəmi	O cümlədən including	
		Dövlət	Qeyri-dövlət
Əsas fondların istifadəyə verilməsi			
1993	100	81,4	18,6
1995	100	74,4	25,6
2000	100	63,3	36,7
2002	100	49,6	50,4
Əsas kapitala investisiyalar			
1993	100	89,5	10,5
1995	100	58,3	41,7
2000	100	41,7	58,3
2002	100	18,3	81,7
Tikinti-quraşdırma işləri			
1993	100	84,1	15,9
1995	100	56,4	43,6
2000	100	36,3	63,7
2002	100	16,0	84,0

3.6. İqtisadiyyatın sahələri üzrə investisiyadan istifadə edilməsi (fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlərlə)

	1993		1995	
	Milyard manat	Xüsusi çəkisi, faizlə	Milyard manat	Xüsusi çəkisi, faizlə
İqtisadiyyatın sahələri üzrə, cəmi	29,0	100	1139,9	100
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	1,6	5,3	22,2	1,9
Sənaye	11,4	39,4	529,2	46,4
Xam neft və təbii qaz hasilatı	7,6	26,2	462,3	40,6
Tikinti	0,2	0,8	3,1	0,3
Topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri	0,3	1,0	3,9	0,3
Nəqliyyat	2,5	8,5	53,7	4,7
Rabitə	0,2	0,8	6,6	0,6
Mənzil tikintisi	8,4	28,8	249,7	21,9
Təhsil	0,8	2,9	3,2	0,3

3.7. İqtisadiyyatın sahələri üzrə investisiyadan istifadə edilməsi (fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlərlə)

	1993		1995	
	Milyard manat	Xüsusi çəkisi, faizlə	Milyard manat	Xüsusi çəkisi, faizlə
İqtisadiyyatın sahələri üzrə, cəmi	4839,1	100	10351,6	100
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı	32,3	0,7	85,6	0,8
Sənaye	3297,8	68,2	7927,2	76,6
Xam neft və təbii qaz hasilatı	2405,1	49,7	7050,5	68,1
Tikinti	17,1	0,3	197,1	1,9
Topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri	161,6	3,3	230,0	2,2
Nəqliyyat	219,8	4,5	389,8	3,8
Rabitə	227,0	4,7	243,8	2,3
Mənzil tikintisi	547,7	11,3	980,0	9,5
Təhsil	17,7	0,4	43,1	0,4

3.8. Əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyalar

İllər	Milyard manat	Ümumi investisiyada xüsusi çəkisi, faizlə
1993	0,2	0,7
1995	393,5	34,5
2000	2537,7	52,4
2002	7768,8	75,0

3.9. Tikinti müəssisələrinin əsas göstəriciləri (fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlərlə)

	1993	1995	2000	2002
Öz güclərilə yerinə yetirilmiş tikinti işlərinin həcmi, milyard manat	22,0	669,7	1622,5	2639,5
Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	98	61	118	198
1993-cü ilə nisbətən, faizlə (1993=100)	100	42,1	85,6	172,8
Tikintidə işçilərin orta illik siyahı, sayı, min nəfər	210,9	130,7	62,2	59,6
Hər bir işçinin orta aylıq nominal əmək haqqı, min manat	28,2	91,0	416,3	548,2

IV. KƏND TƏSƏRRÜFATI

4.1. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (faktiki mövcud qiymətlərlə, mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	52.3	3566.9	5306.2	6355.7	118.2
Bitkiçilik	28.1	2090.5	3090.6	3890.5	117.0
Heyvandarlıq	24.2	1476.4	2215.6	2465.2	120.1

4.2. Kənd təsərrüfatı müəssisələri, əhali və kəndli (fermer) təsərrüfatlarının sayı (ilin sonuna)

İllər	Təsərrüfatların cəmi	O cümlədən				Torpaq payı almış əhali təsərrüfatlarının sayı	Ondan kəndli (fermer) təsərrüfatı kimi rəsmi qeydiyyatdan keçmişdir
		Kol-xozlar	Sov-xozlar	Özəl	Dövlət		
1993	2635	1096	719	140	680	440	440
1995	2487	1119	688	315	365	1999	1999
2000	2910	-	-	2500	410	814556	3248
2002	1984	-	-	1663	321	857627	2589

4.3. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi

Bitkilərin adı	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Min hektar					
Cəmi əkin sahəsi	1394,8	1207.9	1041.5	1223.0	88.3
O cümlədən					
Dənli və dənli paxlalı bitkilər	709,5	609.4	648.2	821.7	115.8
Texniki bitkilər	244.5	227.0	118.2	77.2	31.6
Kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri	56.1	49.4	136.1	159.0	3.0 d.
Yem bitkiləri	384.7	322.1	139.0	165.1	42.9
Yekuna görə faizlə					
Cəmi əkin sahəsi	100	100	100	100	X
O cümlədən					X
Dənli və dənli paxlalı bitkilər	50.9	50.4	62.2	67.2	X
Texniki bitkilər	17.5	18.8	11.4	6.3	X
Kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri	4.0	4.1	13.1	13.0	X
Yem bitkiləri	27.6	26.7	13.3	13.5	X

4.4. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi (min ha)

Bitkilərin adı	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Taxıl	709.5	609.4	648.2	821.7	115.8
Pambıq	223.7	210.4	101.2	61.0	27.3
Tütün	15.9	8.0	8.1	1.6	10.1
Kartof	19.5	16.0	52.5	57.6	3.0 d.
Tərəvəz	29.9	26.8	56.8	71.0	2.6 d.
Bostan	5.4	5.8	26.8	30.4	5.6 d.
Meyvə və giləmeyvə	123.1	117.8	83.1	87.6	71.2
Üzüm	140.1	97.7	14.2	8.9	6.4
Çay yarpağı	13.3	11.4	5.4	3.7	27.8

4.5. Bitkiçilik məhsullarının istehsalı (min ton)

Məhsulların adı	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Taxıl	1147.9	921.4	1540.2	2195.9	191.3
Pambıq	284.5	274.1	91.5	80.4	28.3
Tütün	44.9	11.7	17.3	3.3	7.3
Kartof	152.2	155.5	469.0	694.9	4.6 d.
Tərəvəz	487.8	424.1	780.8	974.6	199.8
Bostan	46.9	41.9	261.0	330.3	7.0 d.
Meyvə və giləmeyvə	346.4	324.4	477.0	516.8	149.2
Üzüm	411.3	308.7	76.9	62.1	15.1
Çay yarpağı	24.0	9.4	1.1	1.4	5.8

4.6. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı (sent/ha)

Məhsulların adı	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Taxıl	16.8	15.1	23.8	26.7	158.9
Pambıq	12.7	13.0	9.1	13.2	103.9
Tütün	28.2	14.6	22.2	20.9	74.1
Kartof	78	97	84	116	148.7
Tərəvəz	158	157	133	136	86.1
Bostan	87	73	98	109	125.3
Meyvə və giləmeyvə	32.6	31.2	61.9	63.5	194.8
Üzüm	30.9	32.6	35.8	43.8	141.7
Çay yarpağı	26.6	10.3	2.0	3.9	14.7

Darı	0.7	6.2	-		
Çəltik	9.5	19.9	50.2	48.9	5.1 d.
Paxlahlılar	16.3	20.3	17.5	18.7	114.7

4.10. Adambaşına bitkiçilik məhsulları istehsalı (kq)

Məhsulların adı	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Taxıl	153.2	119.9	191.4	268.7	175.4
Pambıq	38.0	35.7	11.4	9.8	25.8
Tütün	6.0	1.5	2.1	0.4	6.7
Kartof	20.3	20.2	58.3	85.0	4.2 d.
Tərəvəz	65.1	55.2	97.0	119.3	183.3
Bostan	6.3	5.5	32.4	40.4	6.4 d.
Meyvə və giləmeyvə	46.2	42.2	59.3	63.2	136.8
Üzüm	54.9	40.2	9.6	7.6	13.8
Çay yarpağı	3.2	1.2	0.1	0.2	6.3

4.11. Məhsuldar mal-qaranın baş sayı (ilin axırına; min baş)

Mal-qara	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
İri buynuzlu mal-qara	1621.3	1681.7	2021.6	2178.6	134.4
Ondan:					
Qırmızı naxır	1330.4	1383.7	1722.9	1872.2	140.7
Xüsusi çəkisi	82.1	82.3	85.2	85.9	X
Camış naxırı	290.9	298	298.7	306.4	105.3
Xüsusi çəkisi	17.9	17.7	14.8	14.1	X
O cümlədən:					
İnək və camışlar	711.7	772.6	958.9	1042.3	146.5
Ondan:					
İnəklər	593.8	644.6	818.4	897.7	151.2
Xüsusi çəkisi	83.4	83.4	85.3	86.1	X
Camışlar	117.9	128	140.5	144.6	122.6
Xüsusi çəkisi	16.6	16.6	14.7	13.9	X
Qoyun və keçilər	4539.0	4644.4	6085.7	6986.4	153.9
O cümlədən:					
qoyunlar	4370.9	4434.3	5553.1	6392.4	146.2
xüsusi çəkisi	96.3	95.5	91.2	91.5	X
Keçilər	168.1	210.1	532.6	594.0	3.5 d.
Xüsusi çəkisi	3.7	4.5	8.8	8.5	X
Donuzlar	47.9	30.4	18.6	19.8	41.3
Quşlar	17032.2	13333.4	14740.5	15987.1	93.9

4.12. Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı (min ton)

Məhsulların adı	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	92.5	82.0	108.7	124.6	134.7
O cümlədən:					
Mal əti	43.8	41.2	55.5	63.0	143.8
Qoyun və keçi əti	26.2	24.4	35.0	40.6	155.0
Donuz əti	2.6	2.1	1.0	1.1	42.3
Quş əti	19.9	14.3	17.2	19.9	100.0
Süd-cəmi	798.5	826.5	1031.1	1119.8	140.2
O cümlədən:					
İnək və camış südü	793.9	820.7	1013.8	1100.2	138.6
Qoyun və keçi südü	4.6	5.8	17.3	19.6	4.3 d.
Yumurta, mlyn ədəd	584.5	455.8	542.6	561.6	96.1
Yun	9.7	9.0	10.9	11.8	122.6

4.13. Adambaşına heyvandarlıq məhsullarının istehsalı (kq)

Məhsulların adı	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Ət (kəsilmiş çəkiddə)	12.3	10.7	13.5	15.2	123.6
Süd	106.5	107.5	128.1	137.0	128.6
Yumurta ədəd	78.0	59.3	67.4	68.7	88.1

4.14. Mal-qara və quşların məhsuldarlığı (kq)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
İlin əvvəlinə olan hər baş inək və camışdan süd sağımı	1089	1073	1099	1100	101
Hər qoyundan orta illik yun qırımı	2.17	2.16	2.05	2.05	94.5
Kənd təsərrüfatı müəssisələrində hər yumurtar toyuqdan yumurta alınıb, ədəd	69	74	169	101	146.4

4.15. Adambaşına ərzaq məhsulları ehtiyatlarının yaradılmasının vəziyyəti

	1995	1998	1999	2000	2001	2002
Taxıl və taxıl məhsulları, kq						
Yerli istehsal	115	117	135	187	243	263
İdxal	73	78	92	97	82	91
Ehtiyatların cəmi	202	209	239	304	329	354
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	61.3	60.1	59.5	66.0	74.8	74.8

Ət və ət məhsulları, kq						
Yerli istehsal	11	13	13	14	14	15
İdxal	4	7	5	4	3	3
Ehtiyatların cəmi	15	20	19	18	18	18
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	72.0	63.9	70.5	76.7	82.4	83.3
Süd və süd məhsulları, kq						
Yerli istehsal	108	120	124	128	132	137
İdxal	33	27	25	18	21	22
Ehtiyatların cəmi	143	149	151	148	156	159
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	76.5	81.6	83.5	87.7	86.4	86.5
Yumurta, ədəd						
Yerli istehsal	59	64	66	67	68	69
İdxal	21	16	15	10	6	4
Ehtiyatların cəmi	80	81	81	78	75	73
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	74.2	79.8	81.3	87.0	91.4	94.5
Kartof, kq						
Yerli istehsal	20	40	49	58	75	85
İdxal	8	6	5	6	7	10
Ehtiyatların cəmi	41	64	79	96	119	95
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	72.4	86.3	91.1	90.5	91.0	91.0
Tərəvəz və bostan məhsulları, kq						
Yerli istehsal	61	73	110	129	149	156
İdxal	9	3	3	2	1	4
Ehtiyatların cəmi	78	83	119	141	162	160
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	89.7	96.5	98.0	99.2	99.5	99.6
Meyvə və üzüm, kq						
Yerli istehsal	60	67	69	69	70	68
İdxal	9	4	2	1	1	1
Ehtiyatların cəmi	79	84	82	81	82	69
Özünü təmin etmə səviyyəsi, %	89.2	95.5	102.2	107.9	104.4	105.0

V. NƏQLİYYAT

5.1. Nəqliyyatın əsas göstəriciləri

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, min ton	73 352	42 020	80 180	97 921	133.5
Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi, milyon ton-km	13 672	8 331	15 948	20 213	147.8
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	748.5	671.9	871.5	893.3	119.3
Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövriyyəsi, milyon sərnişin-km	11 718	8 613	11 369	11 981	102.2
Nəqliyyat sektorunda yük daşınmasından əldə edilən gəlir, mlrd.manat	12.6	810.2	1205.0	1611.1	128 d.
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınmasından əldə edilən gəlir, mlrd.manat	3.5	370.6	670.7	753.9	215 d.
Avtomobillərin sayı, cəmi	384353	392165	440626	457342	119.0
O cümlədən:					
Minik avtomobilləri	263315	278285	332026	350559	133.1
Avtobuslar	13 327	12 768	16 756	17 422	130.7
Əhalinin hər min nəfərinə düşən avtomobillərin sayı, ədəd	51	51	55	56	109.8
O cümlədən					
Minik avtomobilləri	35	36	41	43	122.9
Hər yüz ailəyə düşən şəxsi minik avtomobillərinin sayı, ədəd	16	17	19	20	125.0

5.2. Nəqliyyat sektorunda yük daşınması (min ton)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993- cü ilə nisbətən, %
Cəmi	73 352	42 020	80 180	97 921	133.5
O cümlədən:					
Dəmir yolu	24 992	9 038	15 876	17 449	69.8
Dəniz	6 479	5 713	8 779	11 378	175.6
Aviasiya	15	29	37	31	2.1 d.
Boru kəməri	17 327	13 238	15 054	15 325	88.4
Neft kəməri	11 200	9 010	11 774	9 977	89.1
Qaz kəməri	6 127	4 228	3 280	5 348	87.3
Avtomobil	24 539	14 002	40 434	53 738	2.2 d.

5.3. Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi (mlyn ton-km)

	1969	1975	1980	1982	1982-ci il 1969-cu ilə nisbətən, %
Cəmi	40 344	51 833	53 699	57 483	142.5
O cümlədən:					
Dəmir yolu	23 615	31 658	33 193	35 510	150.4
Dəniz	12 245	12 880	11 354	12 119	99.0
Aviasiya	40	38	34	33	82.5
Boru kəməri	1 169	1 676	1 649	1 085	92.8
Avtomobil	3 275	5 581	7 469	8 736	2.7 d.

5.4. Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi (mlyn ton-km)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	13 672	8 331	15 948	20 213	147.8
O cümlədən:					
Dəmir yolu	7 301	2 409	5 770	6 918	94.8
Dəniz	4 358	4 325	5 192	6 077	139.4
Aviasiya	25	57	102	84	3.4 d.
Boru kəməri	1 303	1 013	1 371	1 600	116.7
Neft kəməri	608	465	646	648	106.6
Qaz kəməri	695	548	725	952	137.0
Avtomobil	685	527	3 513	5 534	8.1 d.

5.5. Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması (min nəfər)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	748543	671911	871484	893289	119.3
O cümlədən:					
Dəmir yolu	9 794	8 955	4 250	4 480	45.7
Dəniz	112	60	12	14	12.5
Aviasiya	1 466	1 131	701	735	50.1
Tramvay	8 871	4 365	2 427	1 128	12.7
Trolleybus	41 287	21 391	3 431	3 134	7.6
Metropoliten	124532	150000	117364	115639	92.9
Avtomobil	562481	486009	743301	768159	136.6
Avtobus	527864	476165	720881	746633	141.4
Taksi	34 617	9 844	22 420	21 526	62.2

5.6. Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövriyyəsi (milyon sərnişin-km)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	11 718	8 613	11 369	11 981	102.2
O cümlədən:					
Dəmir yolu	1 330	791	493	583	43.8
Dəniz	44	24	6	6	13.6
Aviasiya	2 456	1 733	798	888	36.2
Tramvay	30	15	9	5	16.7
Trolleybus	120	60	35	34	28.3
Metropoliten	1 289	1 326	874	862	66.9
Avtomobil	6 449	4 664	9 154	9 603	148.9
Avtobus	6 138	4 545	8 751	9 197	149.8
Taksi	311	119	403	406	130.5

5.7. Beynəlxalq avrasiya nəqliyyat dəhlizinin işi

	1998	1999	2000	2002	2002-ci il 1998-ci ilə nisbətən, %
Yük daşınmışdır, min ton	21161.3	24133.9	29092.2	36121.8	171.0
Dəmir yolu	13083.8	13548.3	15199.8	16586.9	126.8
Dəniz	4332.8	4177.4	5779.0	8841.1	2 d.
Aviasiya	1.6	1.2	0.9	1.9	118.8
Avtomobil	3743.1	6407.0	8112.5	10691.8	2.9 d.
Yük dövriyyəsi, mln.ton-km	6010.9	6884.0	8406.2	10805.3	179.8
Dəmir yolu	4090.0	4517.0	5240.0	6024.0	147.3
Dəniz	1504.8	1482.7	2097.6	3343.0	2.2 d.
Aviasiya	2.0	1.5	1.4	4.6	2.3 d.
Avtomobil	414.1	882.8	1067.2	1433.7	3.5 d.
Sərnişin daşınmışdır, min sərnişin	137646	147242	152177	154617	112.3
O cümlədən:					
Dəmir yolu	0.0	3010.0	3731.0	3884.0	X
Dəniz	14.6	10.4	7.1	10.6	72.6
Aviasiya	33.4	28.0	28.1	44.8	134.1
Avtomobil	137 598	144 193	148 411	150 678	109.5
Sərnişin dövriyyəsi, mln.sərnişin-km	2641.7	2711.2	3091.6	3108.6	117.7
O cümlədən:					
Dəmir yolu	0.0	1.2	310.2	361.6	X
Dəniz	4.5	3.2	3.0	3.9	86.7
Aviasiya	81.2	57.7	42.2	62.4	76.8
Avtomobil	2556.0	2649.1	2736.1	2680.7	104.9

VI. RABİTƏ

6.1. Rabitənin əsas göstəriciləri

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Poçt və rabitə xidmətlərinin həcmi, milyon manat	1 984	12	769	933	471 d.
Poçt şöbələrinin sayı, ədəd	1800	208	776	442	66.4
Poçt göndərişləri, milyon ədəd		1794	1354	1195	
Qəzet və jurnallar	118	36.4	20.7	11.3	9.6
Məktublər	47	19.6	4.9	3.5	7.4
Bağlamalar	0.1	0.02	0.01	0.02	20.1
Pul baratları və pensiya ödənişləri	12.5	10.8	9.1	4.8	38.4
Teleqramalar	2.3	1.3	0.4	0.2	8.7
Şəhərlərarası telefon danışqları, myln.danışiq	18	17.5	63.9	82.3	4.6 d.
ATS-lər üzrə ümumi tutum, min nömrə	680.9	704.2	869.1	951.4	139.7
O cümlədən:					
Koordinat sistemli	493.6	508.0	532.1	530.8	107.5
Rəqəm-elektron sistemli	27.3	31.0	266	364.9	13.4 d.
Addım axtarıcı sistemli	160.0	165.2	71	55.7	34.8
Əhalidə və müəssisələrdə olan telefon aparatlarının sayı, min ədəd	620.4	639.5	801.3	913.9	147.3
Televiziya stansiyalarının sayı, ədəd	164	164	148	224	136.6
Mobil telefon rabitəsi abunəçilərinin sayı, min abunəçi	-	2.4	431	794.2	X
Hər yüz ailəyə düşən telefon aparatları, ədəd	37	38	43	49	132.4
Əhalinin hər min nəfərinə düşən mobil telefonlar, ədəd	-	0.3	53	97	X

VII. TİCARƏT

7.1. Əmtəə bazarının quruluşu (mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	92.4	5293.4	10599.4	13442.3	186.9
O cümlədən:					
Pərakəndə ticarət	90.6	5238.6	10507.2	13318.4	189.2
İaşə	1.8	54.8	92.2	123.9	64.7
Adambaşına düşən əmtəə dövriyyəsi, min manat	12.3	699.7	1336.9	1669.5	174.4
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin mülkiyyət formaları üzrə həcmi:					
Dövlət mülkiyyəti	18.2	930.2	182.3	197.0	13.9
Qeyri-dövlət mülkiyyəti	74.2	4364.2	10417.1	13245.3	229.3

7.2. Pərakəndə və topdansatış əmtəə dövriyyəsinin həcmi (mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	92.4	5293.4	10599.4	13442.3	186.9
O cümlədən:					
Ərzaq malları	65.9	3972.5	7235.5	9016.9	175.1
Ondan:					
Əsas qida məhsulları	51.8	2734.7	5041.3	6735.1	166.3
Spirтли içkilər	7.0	245.1	423.7	475.5	141.2
Qeyri-ərzaq malları	26.5	1320.9	3363.9	4425.4	203.7
Topdansatış əmtəə dövriyyəsi	29.7	1318.1	6015.5	6920.4	X

7.3. Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin makrostrukturunu (yekuna görə faizlə)

	1993	1995	2000	2002
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	100.0	100.0	100.0	100.0
O cümlədən:				
Hüquqi şəxslər	37.8	31.5	28.2	24.5
Fiziki şəxslər	62.2	68.5	71.8	75.5
Ondan				
Kənd təsərrüfatı məhsulları bazarı	30.1	29.6	18.8	17.0
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi-				

nin ümumi həcmindən:				
Ərzaq malları	71.3	75.0	68.3	67.1
Ondan:				
Əsas qida məhsulları	78.6	68.8	69.7	74.7
Spirтли içkilər	10.5	6.2	5.9	5.3
Qeyri-ərzaq malları	28.7	25.0	31.7	32.9

7.4. 2002-ci ildə pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin və əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin fiziki həcm indeksləri

	1993=100	1995=100	2000=100
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsi	186.9	216.7	120.5
O cümlədən:			
Pərakəndə şəbəkənin əmtəə dövriyyəsi	189.2	217.2	120.3
İaşə əmtəə dövriyyəsi	64.7	146.6	126.2
Pərakəndə əmtəə dövriyyəsinin ümumi həcmindən:			
Ərzaq malları	175.1	200.2	117.0
Qeyri-ərzaq malları	203.7	246.8	128.4
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi	62.8	184.8	113.1
Ondan			
Məişət xidmətləri	297.7	256.4	114.5

7.5. Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin əsas göstəriciləri (milyon manat)

	1993	1995	2000	2002
Əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi	8998	837323	2385	2658963
Ondan				
Hüquqi şəxslər	8199	651996	1591	1795724
Əvvəlki ilə nisbətən fiziki həcm indeksləri	61.2	75.6	105.8	107.1
Ondan				
Hüquqi şəxslər	52.9	75.6	103.7	109.2
Adambaşına pullu xidmətlərin həcmi, manatla	1200	110685	3009	324165
Pullu xidmətlərin ümumi həcmindən məişət xidmətlərinin həcmi	1090	147450	3970	661151
Məişət xidmətləri üzrə əvvəlki illərə nisbətən fiziki həcm indeksləri	91.1	130.6	106.1	107.7

11.6. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)

	1999	2000	2001	2002	2002-ci il 2000-ci ilə nis- bətən, %
İqtisadiyyat üzrə, cəmi	184.4	221.6	260.0	315.2	142,2
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik	65.1	69.1	78.9	88.7	128,4
Balıqçılıq	53.3	52.1	53.7	60.6	116,3
Mədənçıxarma sənayesi və karxanaların işlənməsi	630.1	814.5	1090.7	1235.8	151,7
Emal sənayesi	244.1	284.3	303.2	348.9	122,7
Elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı	22.5	267.9	323.4	325.5	121,5
Tikinti	428.5	416.7	436.9	548.3	131,6
Topdan və pərakəndə satış:					
Avtomobillərin, motosikletlərin, məişət malları və şəxsi əşyaların təmiri	117.9	119.3	149.6	175.1	146,8
Mehmanxanalar və restoranlar	343.4	314.9	419.4	427.1	135,7
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	249.9	292.4	330.3	365.4	125,0
Maliyyə vasitəçiliyi	591.0	632.6	723.6	1019.8	161,2
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və kommersiya fəaliyyəti	274.9	334.1	540.1	666.2	199,4
Dövlət idarəetməsi və müdafiə, məcburi sosial təminat	181.7	194.5	223.4	260.4	133,8
Təhsil	141.5	156.1	165.2	169.0	108,3
Səhiyyə və sosial xidmətlər	71.1	73.4	80.6	89.9	122,6
Digər kommunal, sosial və fərdi xidmətlər	98.7	114.0	137.1	142.8	125,3

11.7. Pul gəlirləri və minimum yaşayış həddi

	Adambaşına düşən yaşayış minimumu, manatla	Adambaşına düşən pul gəlirləri, manatla	Pul gəlirlərinin yaşayış minimumuna nisbəti, %-lə
1993	3077	1531,2	49,8
1995	103946	73835,8	71,0
2000	100553	184530,4	183,5
2002	104826	219100,7	209,0

7.8. Uzun müddət istifadə olunan mədəni-maişət və təsərrüfat əşyalarının satışı (min ədəd)

Əşyalar	1993	1995	2000	2002
Saatlar	204.2	195.6	380.4	445.2
Radioqəbuledici qurğular	51.0	57.5	117.9	140.7
Televizorlar	6.4	8.8	58.9	81.0
Fotoaparatlər	0.5	0.3	284.8	158.2
Soyuducular	28.9	16.1	16.1	18.8
Paltaryuyan maşınlar	3.8	1.5	14.0	14.8
Elektrik tozsoranlar	8.8	0.4	15.7	21.8
Motosiklet və motorollerlər	0.2	0.0	0.1	0.1
Velosiped və mopedlər	3.6	0.4	23.7	40.1
Tikiş maşınları	0.7	0.1	0.5	0.2
Minik avtomobilləri	3.3	2.8	6.5	7.4
Maqnitafonlar	39.1	1.2	109.8	134.2
Videomaqnitafonlar	3.2	3.0	28.0	18.6
Elektrik ütüləri	9.5	12.1	78.3	49.8

VIII. XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏR

8.1. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri (min ABŞ dolları)

İllər	Dövriyyə	İdxal	İxrac	Saldo
1993	1353467,1	628806,0	724661,1	95855,1
1994	1430644,7	777910,5	652734,2	-125176,3
1995	1304856,5	667657,2	637199,3	-30457,9
1996	1591881,8	960636,3	631245,5	-329390,8
1997	1575652,9	794343,2	781309,7	-13033,5
1998	1682647,9	1076497,4	606150,5	-470346,9
1999	1965552,4	1035888,8	929663,6	-106225,2
2000	2917291,1	1172071,2	1745219,9	573148,7
2001	3745313,5	1431107,4	2314206,1	883098,7
2002	3833087,0	1665567,3	2167519,7	501952,4

8.2. Ölkələr üzrə idxal (min ABŞ dolları)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	628806	667657	1172071	1665567	264,9
Cəmi-uzaq xarici dövlətlər	240961	439318	796534	1015012	421,2
Avstriya	7469	3601	8138	15177	203,2
Birləşmiş Krallıq	5305	9268	58872	85240	1606,9
Birləşmiş Ştatlar	10820	13338	104132	98695	912,1
Braziliya	10996	65	4270	7528	68,5
Çin	2854	2817	23091	51024	1787,8
Fransa	1394	5688	18961	118111	8471,6
İran	42017	80332	56830	57933	137,9
İsrail	1790	2758	6098	6740	376,5
İsveçrə	9734	3267	56239	20975	215,5
İsveç	237	411	5708	5625	2376,6
İtaliya	8654	2489	28099	26363	304,6
Niderland	1223	3215	18912	15895	1300,0
Polşa	6100	7732	20745	7133	116,9
Türkiyə	63635	140510	128503	156219	245,5
Yaponiya	255	1340	16391	48444	18982,7
Yunanıstan	22	718	3379	5425	24769,4

8.3. Ölkələr üzrə ixrac (min ABŞ dolları)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	724661	637199	1745220	2167520	299,1
Cəmi-uzaq xarici dövlətlər	350925	352489	1510017	1923780	548,2
Almaniya	4246	3923	8293	28773	677,6
Birləşmiş Krallıq	2847	48554	18785	9087	319,1
Birləşmiş Ştatlar	3437	1113	8005	51975	1512,3
Çin		1750	4879	1312	
Fransa	1962	117	205192	166282	8474,7
İran	192747	186088	7662	29885	15,5
İspaniya	23	473	7800	103990	462179,6
İsrail	7	1	135156	154057	2081856,8
İsveçrə	3171	28282	45843	20368	642,2
İtaliya	13258	26447	762545	1082720	8166,8
Niderland	86	14	26213	9578	11085,2
Rumıniya	71	49	7537	28354	40161,0
Türkiyə	60569	26445	104981	83397	137,7
Yaponiya			119	263	
Yunanıstan	23093	10021	22680	54124	234,4
Cəmi-Müstəqil Dövlətlər Birliyi	373737	284710	235203	243740	65,2
Belarus	14904	2738	1222	914	6,1
Gürcüstan	30574	45293	74640	80828	264,4
Qazaxıstan	30501	20538	6664	11570	37,9
Qırğızıstan	1342	775	1873	1102	82,1
Moldova	13236	3745	21	160	1,2
Özbəkistan	4073	3947	1061	3830	94,0
Rusiya	185199	100189	98287	95707	51,7
Tacikistan	6267	3305	19585	27979	446,5
Türkmənistan	39327	70580	8229	8667	22,0
Ukrayna	48315	33601	23621	12982	26,9

IX. MALİYYƏ

9.1. Dövlət büdcəsi (mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Gəlirlər – cəmi	53,6	1584,7	3573,2	4551,2	85,0
O cümlədən:					
Əlavə dəyər vergisi	12,5	152,8	954,2	1674,6	134,0
Aksizlər	6,3	88,6	112,2	433,3	68,8
Mənfəətdən vergi	13,0	431,6	629,6	737,0	56,7
Mədən vergisi (royalti)	0,1	37,1	251,8	250,1	2501,0
Əhalidən gəlir vergisi	3,8	114,0	469,9	550,5	144,9
Xarici iqtisadi fəaliyyətdən vergi	1,2	44,5	316,9	376,0	313,3
Yerli vergi və yığımlar	-	14,1	-	-	-
Rüsumlar və qeyri vergi ödənişləri	1,7	84,9	589,6	316,9	186,4
Torpaq vergisi	0,3	4,2	33,4	44,0	146,7
Xərclər – cəmi	64,8	2141,9	3819,8	4658,6	72,0
O cümlədən:					
İqtisadiyyata	18,8	230,1	447,2	684,4	36,4
Sosial-mədəni tədbirlərə	24,0	756,4	1913,3	2248,1	93,7
Onlardan:					
Təhsil	11,9	375,8	909,2	952,5	80,0
Mədəniyyət və kütləvi informasiya vasitələri	1,3	45,1	89,3	105,2	81,0
Səhiyyə	5,2	148,3	204,7	224,1	43,1
İdman	0,1	3,9	12,7	14,1	141,0
Sosial müdafiə fondu və sosial təminat fonduna verilmiş vəsaitlər	5,5	182,7	696,7	951,2	173,0
Elmə	0,6	19,6	46,6	57,1	95,2
Hüquq mühafizə orqanlarının	5,4	203,0	372,1	471,9	87,4
Dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının saxlanması xərcləri	1,8	88,2	185,0	273,6	152,0
Kəsir	-11,2	-557,2	-246,6	-107,4	

9.2. İqtisadiyyata kredit qoyuluşları (mlrd. manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları – cəmi	79.8	1449,0	2321,8	2592,9	32.5
Ondan:					
Uzunmüddətli	4.3	184,2	649,8	731,1	170.0
Qısamüddətli	75.5	1264,8	1672,0	1861,8	25.0

9.3. Müəssisə və təşkilatlarının mənfəəti (mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Mənfəət – cəmi	53,2	2552,0	2699,7	3202,2	60.2
Ondan:					
Sənaye	26,0	1458,6	1688,2	1743,3	67
Nəqliyyat və rabitə	6,6	451,2	362,0	1241,8	188
Tikinti	6,7	221,1	148,2	60,9	9.1
Ticarət	0,6	26,7	12,1	105,9	176
Kənd təsərrüfatı	1,3	51,4	2,3	-	-
Sair	12,0	343,0	486,9	50,3	4.2

9.4. Müəssisə və təşkilatlarının balans mənfəəti (zərər) (mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	49,6	2200,4	2254,1	2659,2	53,6
Ondan:					
Sənaye	25,8	1425,6	1468,8	1459,3	56,6
Kənd təsərrüfatı	0,1	-58,3	-17,3	-	-
Tikinti	6,7	217,7	59,3	49,9	7,4
Nəqliyyat və rabitə	6,1	392,3	323,9	1022,6	167,6
Ticarət	0,4	20,8	8,8	92,1	230,3
Sair	10,5	202,3	410,6	35,3	3,4

X. BANK SİSTEMİ

10.1. Müəssisə və təşkilatlarının bank ssudaları və qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə vaxtı keçmiş borcları (mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Cəmi	58,8	9481,1	17394,2	13597,9	231,3
Bank ssudaları üzrə	21,5	588,2	500,4	548,1	25,5
Qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə	37,3	8892,9	16893,8	13049,8	349,9

10.2. Pul kütləsinin strukturu (mlrd.manat)

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Pul kütləsi (M2)	65,4	957,6	1629,1	2032,1	31,1
O cümlədən:					
Bank sistemindən kənar nağd pul (M0)	47,2	602,4	1349,8	1668,7	35,3
Nağdsız vəsaitlər (M1)	18,2	355,2	279,3	363,4	20,0

XI. ƏHALİNİN HƏYAT SƏVİYYƏSİ

11.1. Əhalinin pul gəlirləri

	1993	1995	2000	2002	2002-ci il 1993-cü ilə nisbətən, %
Əhalinin pul gəlirləri, mlrd.manat	135.5	6702.7	17556.8	21169.9	156.2 d.
Hər nəfərə düşən pul gəlirləri, min manatla	18.4	886.0	2214.4	2629.2	143.1 d.
Sərəncamda qalan pul gəlirləri, mlrd.manat	129.8	6533.3	16939.2	20324.3	153.7 d.

11.2. Əhalinin pul gəlirləri və xərcləri (milyon manat)

	1969	1975	1980	1982
Cəmi pul gəlirləri	234.5	365.6	507.5	574.1
Əmək haqqı	184.0	238.1	331.9	435.3
Əmək haqqından başqa gələn gəlirlər	4.7	6.3	7.4	9.2
Məhsul və əmtəə satışından da- xil olan gəlir	9.8	51.6	79.7	33.8
Pensiya və muavinətlər	28.2	53.3	63.2	69.2
Təqaüdlər	2.1	4.0	5.1	5.3
Maliyyə sistemindən daxil olma- lar və sair	4.5	11.2	19.2	21.3
Xarici valyutanın dəyişdirilmə- sindən gələn gəlir	-	-	-	-
Köçürmələr və akkreditivlər	1.2	1.1	1.0	-
Xərclərin cəmi	230.7	338.5	469.4	509.2
Mal alınması və xidmətlərin ödənilməsi	203.0	295.0	404.0	440.0
Məcburi ödənişlər və könüllü üzvlük haqqları	17.5	28.3	44.0	50.2
Əmanət qoyuluşlarının artımı və qiymətli kağızların alınması	10.2	15.2	21.4	17.4
Əhalinin xarici valyuta alqısına xərcləri	-	-	-	-
Köçürmələr və akkreditivlər	-	-	-	1.6

11.3. Əhalinin pul gəlirləri və xərcləri (mlrd. manat)

	1993	1995	2000	2002
Cəmi pul gəlirləri	135.5	6702.7	17556.8	21169.9
Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər	36.5	3927.3	11196.5	13442.0
Əmək haqqı	56.5	1512.8	3062.6	3208.7
Əmək haqqından başqa gələn gəlirlər	4.8	55.4	171.2	230.3
Sosial transfertlər	22.1	561.7	1329.4	1442.6
Mülkiyyətdən gələn gəlirlər	15.6	95.7	7.0	7.3
Xarici valyutanın dəyişdirilməsindən gələn gəlir	-	229.9	852.6	1529.7
Köçürmələr və akkreditivlər	-	0.6	-	-
Sair gəlirlər	-	319.3	937.5	1309.3
Xərclərin cəmi	96.9	6378.9	17347.2	20965.0
Mal alınması və xidmətlərin ödənilməsi	83.7	5773.2	12922.8	16136.1
Məcburi ödənişlər və könüllü üzvlük haqqları	5.8	169.4	617.6	845.6
Əmanət qoyuluşlarının artımı və qiymətli kağızların alınması	7.4	67.7	144.2	236.5
Əhalinin xarici valyuta alqısına xərcləri	-	364.1	3659.7	3746.8
Yaşayış mənzillərinin alınması	-	4.5	-	-
Köçürmələr və akkreditivlər	-	-	2.9	-

11.4. Əhalinin pul gəlirləri və xərcləri (yekuna görə, faizlə)

	1993	1995	2000	2002
Cəmi pul gəlirləri	100.0	100.0	100.0	100.0
Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər	26.9	58.6	63.8	63.5
Əmək haqqı	41.7	22.6	17.4	15.2
Əmək haqqından başqa gələn gəlirlər	3.6	0.8	1.0	1.1
Sosial transfertlər	16.3	8.4	7.6	6.8
Mülkiyyətdən gələn gəlirlər	11.5	1.4	-	-
Xarici valyutanın dəyişdirilməsindən gələn gəlir	-	3.4	4.9	7.2
Köçürmələr və akkreditivlər	-	-	-	-
Sair gəlirlər	-	4.8	5.3	6.2
Xərclərin cəmi	100.0	100.0	100.0	100.0
Mal alınması və xidmətlərin ödənilməsi	86.4	90.5	74.5	77.0
Məcburi ödənişlər və könüllü üzvlük haqqları	6.0	2.6	3.6	4.0
Əmanət qoyuluşlarının artımı və qiymətli kağızların alınması	7.6	1.1	0.8	1.1

Əhalinin xarici valyuta alqısına xərcləri	-	5.7	21.1	17.9
Yaşayış mənzillərinin alınması	-	0.1	-	-
Köçürmələr və akkreditivlər	-	-	-	-

11.5. İqtisadiyyatın sahələri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)

	1993	1995	1998
İqtisadiyyat üzrə cəmi	2184.7	62467.4	168419.2
Sənaye (sənaye istehsal işçiləri)	3109.2	95556.7	277049.6
Kənd təsərrüfatı	1120.4	33548.9	43957.4
O cümlədən:			
Sovxozlar, təsərrüfatlararası kənd təsərrüfatı müəssisələri, yardımçı və kənd təsərrüfatı istehsal müəssisələri	1099.9	33568.2	47957.5
Məşə təsərrüfatı	967.2	18216.3	36378.5
Nəqliyyat	2623.4	98241.2	36378.5
O cümlədən:			291028.4
Dəmir yolu nəqliyyatı	3866.6	107452.7	259306.3
Su nəqliyyatı	6051.9	290978.2	613778.9
Avtomobil, şəhər elektrik nəqliyyatı və başqa nəqliyyat, yükləmə-yükboşaltma təşkilatları	1968.7	184560.4	236897.1
Rabitə	2270.3	83802.2	263576.0
Tikinti	3277.8	98872.5	441595.1
O cümlədən:			
Tikinti-quraşdırma işləri	3325.7	100345.7	443361.5
Ticarət və ictimai iaşə, maddi-texniki təchizat və satış, tədarük	1163.8	37518.7	75788.6
Mənzil-kommunal təsərrüfatı və əhaliyə məişət xidməti	1640.1	49206.3	120925.0
Səhiyyə, bədən tərbiyəsi və sosial müdafiə	1294.0	26303.6	70062.4
Təhsil	2012.6	46412.3	132209.1
Mədəniyyət	1502.0	33442.6	76016.4
İncəsənət	1376.8	24161.2	68730.2
Elm və elmi xidmət	2596.7	69047.1	183240.1
Kreditləşmə və dövlət sığortası	6431.0	169063.8	332796.3
Dövlət və təsərrüfat idarəetmə orqanlarının, kooperativ və ictimai təşkilatların idarəetmə orqanlarının aparatı	3478.1	57514.8	165050.8

11.8. İqtisadiyyatda işləyənlərin hesablanmış orta əmək haqlarının və istehlak qiymətləri indeksinin dəyişməsi

	Hesablanmış orta aylıq əmək haqqı		İstehlak qiymətləri indeksi	
	1993-cü ilə nisbətən, faizlə	Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	1993-cü ilə nisbətən, faizlə	Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
1993	100,0	808,3	100,0	1229,1
1995	2859,3	407,6	9025,1	511,8
2000	10143,5	120,2	10365,9	101,8
2002	14428,5	121,3	10817,9	102,8

11.9. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği (ilin axırına, manat)

	1993	1995	2000	2002
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, cəmi	1826	17314	71984	88493
O cümlədən:				
Qocalığa görə	1956	19201	77730	92877
Əlilliyə görə	1824	16139	72029	101210
Ailə başçısının itirilməsinə görə	1457 ^{x)}	13227 ^{x)}	54096	73715
Sosial pensiyalar və xidmət illərinə görə	1175	10038	60302	66791

11.10. Dövlət tərəfindən verilən yardımlar

	1993	1995	2000	2002
Uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət:				
Kontingentin sayı, min nəfər	187,6	105,3	99,6	94,2
Məbləğ, milyon manat	145,8	1688,1	4993,1	6519,0
3 yaşına çatanadək uşaqlara qulluqla əlaqədar müavinət:				
Kontingentin sayı, min nəfər	160,1 ^{x)}	113,3	31,2	26,4
Məbləğ, milyon manat	359,8 ^{x)}	10082,3	2910,5	4361,1
Uşağın doğulduğu aydan 16 yaşına çatanadək verilən aylıq müavinət:				
Kontingentin sayı, min nəfər	2661,4	2186,0	1627,2	1605,4
Məbləğ, milyon manat	3731,0	40903,5	18250	169159,9
Dəfn üçün müavinət:				
Kontingentin sayı, min nəfər	47,0	16,5	43,7	46,0
Məbləğ, milyon manat	40,0	250,2	8872,1	10799,5

XII. YENİ TƏSƏRRÜFAT FORMALARININ İNKİŞAFI

12.1. Fəaliyyət göstərən xarici investisiyalı müəssisələrin sayı (vahid)

	1995	2000	2002	2002-ci il 1995-ci ilə nisbətən, %
Cəmi	293	559	742	2,5 d.
Sənaye	65	117	167	2,6 d.
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq, meşəçilik və balıqçılıq	-	2	11	X
Tikinti	12	48	60	5 d.
Topdan və pərakəndə ticarət: avtomobillərin, məişət mallarının və şəxsi əşyaların təmiri	183	176	250	136,6
Mehmanxanalar və restoranlarla xidmət göstərilməsi	-	11	23	X
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	8	49	73	9 d.
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi	-	129	112	X
Səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	-	4	10	X
Təhsil	-	10	21	X
Sair sahələr	25	13	15	60,0

12.2. Fəaliyyət göstərən xarici investisiyalı müəssisələrdə çalışan işçilərin sayı (nəfər)

	1995	2000	2002	2002-ci il 1995-ci ilə nisbətən, %
Cəmi	7027	22145	23529	3,3 d.
Sənaye	3213	8905	10147	3,2 d.
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq, meşəçilik və balıqçılıq	-	256	235	X
Tikinti	455	2052	3885	8,5 d.
Topdan və pərakəndə ticarət: avtomobillərin, məişət mallarının və şəxsi əşyaların təmiri	2546	1819	1804	70,9
Mehmanxanalar və restoranlarla xidmət göstərilməsi	-	583	291	X
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	214	4118	2719	13 d.
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi	-	2944	3210	X
Səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	-	95	531	X
Təhsil	-	706	242	X
Sair sahələr	599	667	465	77,6

12.3. Xarici investisiyalı müəssisələrdə məhsulun (işlərin, xidmətlərin) həcmi (mlrd.manat)

	1995	2000	2002
Cəmi	311,9	6999,0	9158,3
Sənaye	53,7	5532,2	6266,2
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq, meşəçilik və balıqçılıq		5,3	4,1
Tikinti	12,4	559,4	1128,4
Topdan və pərakəndə ticarət: avtomobillərin, məişət mallarının və şəxsi əşyaların təmiri	234,0	41,7	134,3
Mehmanxanalar və restoranlarla xidmət göstərilməsi	-	64,2	122,2
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	5,1	577,7	845,8
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi	-	201,0	619,2
Səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	-	1,2	10,4
Təhsil	-	6,2	10,6
Sair sahələr	6,7	10,1	17,1

12.4. Kiçik müəssisələrin özəlləşdirilməsi

	1996	1997	1998	2000	2001	2002
Müəssisələrin sayı – cəmi	6413	7458	6596	1599	2447	3324
O cümlədən:						
Sənaye	18	326	155	43	48	58
Kənd təsərrüfatı	1	43	62	-	7	-
Nəqliyyat (nəqliyyat vasitələri də daxil olmaqla)	384	1729	3546	700	695	1391
Ticarət	589	647	680	162	308	346
Tikinti	2	36	152	31	52	38
İctimai iaşə	76	247	190	62	67	98
Məişət xidməti	5140	3877	289	50	113	107
Kommunal təsərrüfatı	-	14	23	7	20	16
Yanacaq doldurma məntəqələri	194	186	56	37	42	20
Sair sahələr	9	353	1443	507	1095	1250

12.5. İri və orta müəssisələrin əsasında yaradılmış səhmdar cəmiyyətləri

	1997	1998	2000	2001	2002
Cəmi	406	548	104	220	97
O cümlədən:					
Sənaye	68	46	32	130	47

Kənd təsərrüfatı	193	125	5	1	-
Nəqliyyat	20	119	17	11	18
Ticarət	21	69	7	9	2
Tikinti	21	112	40	37	14
İctimai iaşə	4	39	-	-	-
Məişət xidməti	75	23	-	4	1
Kommunal təsərrüfatı	1	-	1	4	3
Sair sahələr	3	15	2	24	12
Nizamnamə kapitalının həcmi (mlrd.manat)	1015,8	924,7	393,5	1805,7	103,7

12.6. Kənd təsərrüfatında özəlləşdirmə (islahatın əvvəlindən 2002-ci ilin sonuna qədər olan dövrdə)

	Nəzərdə tutulub	Faktiki	İcra %-i
Torpağın özəlləşdirilməsi			
Torpaq payı almış ailələrin sayı, min	874,6	857,6	98,1
Özəlləşdirilmiş torpaq sahəsi, min ha	1395,0	1375,4	98,6
Heyvandarlıq binalarının özəlləşdirilməsi, ədəd			
İri buynuzlu mal-qara tövlələri	4110	4084	99,4
Qoyun yataqları	2377	2351	98,9
Əsas növ kənd təsərrüfatı texnikasının özəlləşdirilməsi, ədəd			
Yük avtomobilləri	25786	23544	91,3
Traktorlar	30132	28399	94,2
Pambıqyığan maşınlar	2062	2027	98,3
Taxılıyığın kombaynlar	4009	3899	97,3
Silos və yemyığın kombaynlar	1420	1387	97,7
Əmlakın özəlləşdirilməsi			
Xüsusi mülkiyyətə verilən əmlakın dəyəri, milyon manat	1926680	1889485	98,1

XIII. ƏMƏK BAZARI

13.1. Məşğul olan əhəlinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü (min nəfər)

	1999	2000	2001	2002	2002-ci il 2000-ci ilə nisbə- tən, %
İqtisadiyyat üzrə, cəmi	3702.8	3704.5	3715.0	3726.5	100.6
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik	1566.3	1517.2	1482.0	1495.0	98.5
Balıqçılıq	0.5	2.0	2.3	2.5	125.0
Mədəncıxarma sənayesi və karxanaların işlənməsi	39.6	39.6	42.1	42.2	106.6
Emal sənayesi	180.6	169.3	163.9	169.5	100.1
Elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı	38.8	40.5	41.0	39.9	98.5
Tikinti	154.7	153.6	155.0	178.0	115.9
Topdan və pərakəndə satış Avtomobillərin, motosikletlərin, məişət malları və şəxsi əşyaların təmiri	576.4	626.1	659.5	621.9	99.3
Mehmanxanalar və restoranlar	9.8	9.8	11.0	11.3	115.3
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	168.4	167.0	167.5	169.8	101.7
Maliyyə vasitəçiliyi	15.2	13.5	13.0	13.2	97.8
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və kommersiya fəaliyyəti	98.7	98.0	97.0	97.2	99.2
Dövlət idarəetməsi və müdafiə, məcburi sosial təminat	260.2	257.7	267.3	265.3	102.9
Təhsil	299.6	317.9	318.0	319.9	100.6
Səhiyyə və sosial xidmətlər	168.2	168.9	170.0	173.6	102.8
Digər kommunal, sosial və fərdi xidmətlər	125.5	123.2	125.0	126.7	102.8
Toxunulmazlıq hüququ olan təşkilat və orqanlar	0.3	0.2	0.4	0.5	250.0

13.2. Məşğul olan əhəlinin mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü (min nəfər)

	1993	1995	1998
Cəmi iqtisadiyyatda məşğuldur	3714.6	3613.0	3701.5
O cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:			
Dövlət	2303.0	2027.2	1710.2
Qeyri-dövlət	1411.6	1585.8	1991.3
Onlardan:			
Kooperativ	439.8	340.9	20.2

XIII. ƏMƏK BAZARI

13.1. Məşğul olan əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü (min nəfər)

	1999	2000	2001	2002	2002-ci il 2000-ci ilə nisbə- tən, %
İqtisadiyyat üzrə, cəmi	3702.8	3704.5	3715.0	3726.5	100.6
Kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşəçilik	1566.3	1517.2	1482.0	1495.0	98.5
Balıqçılıq	0.5	2.0	2.3	2.5	125.0
Mədəncixarma sənayesi və karxanaların işlənməsi	39.6	39.6	42.1	42.2	106.6
Emal sənayesi	180.6	169.3	163.9	169.5	100.1
Elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı	38.8	40.5	41.0	39.9	98.5
Tikinti	154.7	153.6	155.0	178.0	115.9
Topdan və pərakəndə satış Avtomobillərin, motosikletlərin, məişət malları və şəxsi əşyaların təmiri	576.4	626.1	659.5	621.9	99.3
Mehmanxanalar və restoranlar	9.8	9.8	11.0	11.3	115.3
Nəqliyyat, anbar təsərrüfatı və rabitə	168.4	167.0	167.5	169.8	101.7
Maliyyə vasitəçiliyi	15.2	13.5	13.0	13.2	97.8
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və kommərsiya fəaliyyəti	98.7	98.0	97.0	97.2	99.2
Dövlət idarəetməsi və müdafiə, məcburi sosial təminat	260.2	257.7	267.3	265.3	102.9
Təhsil	299.6	317.9	318.0	319.9	100.6
Səhiyyə və sosial xidmətlər	168.2	168.9	170.0	173.6	102.8
Digər kommunal, sosial və fərdi xidmətlər	125.5	123.2	125.0	126.7	102.8
Toxunulmazlıq hüququ olan təşkilat və orqanlar	0.3	0.2	0.4	0.5	250.0

13.2. Məşğul olan əhalinin mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü (min nəfər)

	1993	1995	1998
Cəmi iqtisadiyyatda məşğuldur	3714.6	3613.0	3701.5
O cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:			
Dövlət	2303.0	2027.2	1710.2
Qeyri-dövlət	1411.6	1585.8	1991.3
Onlardan:			
Kooperativ	439.8	340.9	20.2

Fərdi	604.5	631.5	773.8
Xüsusi və kollektiv	2.2	7.0	356.2
Xarici investisiyalı və qarışıq müəssisələr	-	-	24.6
Dinə xidmət edən şəxslər	5.0	5.0	35.0
Sərbəst məşğul əhali	360.1	601.4	781.5

13.3. Məşğul olan əhəlinin mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü (faizlə)

	1993	1995	1998
Cəmi iqtisadiyyatda məşğuldur	100	100	100
O cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:			
Dövlət	62.0	56.1	46.2
Qeyri-dövlət	38.0	43.9	53.8
Onlardan:			
Kooperativ	11.8	9.4	0.5
Fərdi	16.3	17.5	20.9
Xüsusi və kollektiv	0.1	0.2	9.6
Xarici investisiyalı və qarışıq müəssisələr	-	-	0.7
Dinə xidmət edən şəxslər	0.1	0.1	1.0
Sərbəst məşğul əhali	9.7	16.7	21.1

13.4. Məşğul olan əhəlinin mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü (min nəfər)

	1999	2000	2001	2002	2002-ci il 2000-ci ilə nisbətən, %
Cəmi iqtisadiyyatda məşğuldur	3702.8	3704.5	3715.0	3726.5	100.6
O cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:					
Dövlət	1342.0	1278.2	1240.0	1202.0	94.0
Qeyri-dövlət	2360.8	2426.3	2475.0	2524.5	104.1
Onlardan:					
Fərdi	1426.5	1439.5	1450.0	1464.5	101.7
Xüsusi və kollektiv	370.6	271.3	218.1	241.0	88.8
Bələdiyyə	-	-	14.7	18.0	-
Xarici investisiyalı və qarışıq müəssisələr	28.0	35.1	31.5	37.2	106.0
Dinə xidmət edən şəxslər	35.0	35.0	35.0	33.0	94.3
Sərbəst məşğul əhali	500.7	645.4	725.7	730.8	113.2

Heydər Əliyevin

**Azərbaycan iqtisadiyyatının
təşəkkülü və inkişafı yönündə
fəaliyyətini əks etdirən
fotoxronika**

Bakı, Çin inşaatçıları neftayırma zavodu üçün ev tikir

Bakı Neft Emalı zavodu

Bakı Neft Emalı zavodu

Bakı Neft Emalı zavodu

Bakı, "Əsrin müqaviləsi"nin iştirakçıları arasında

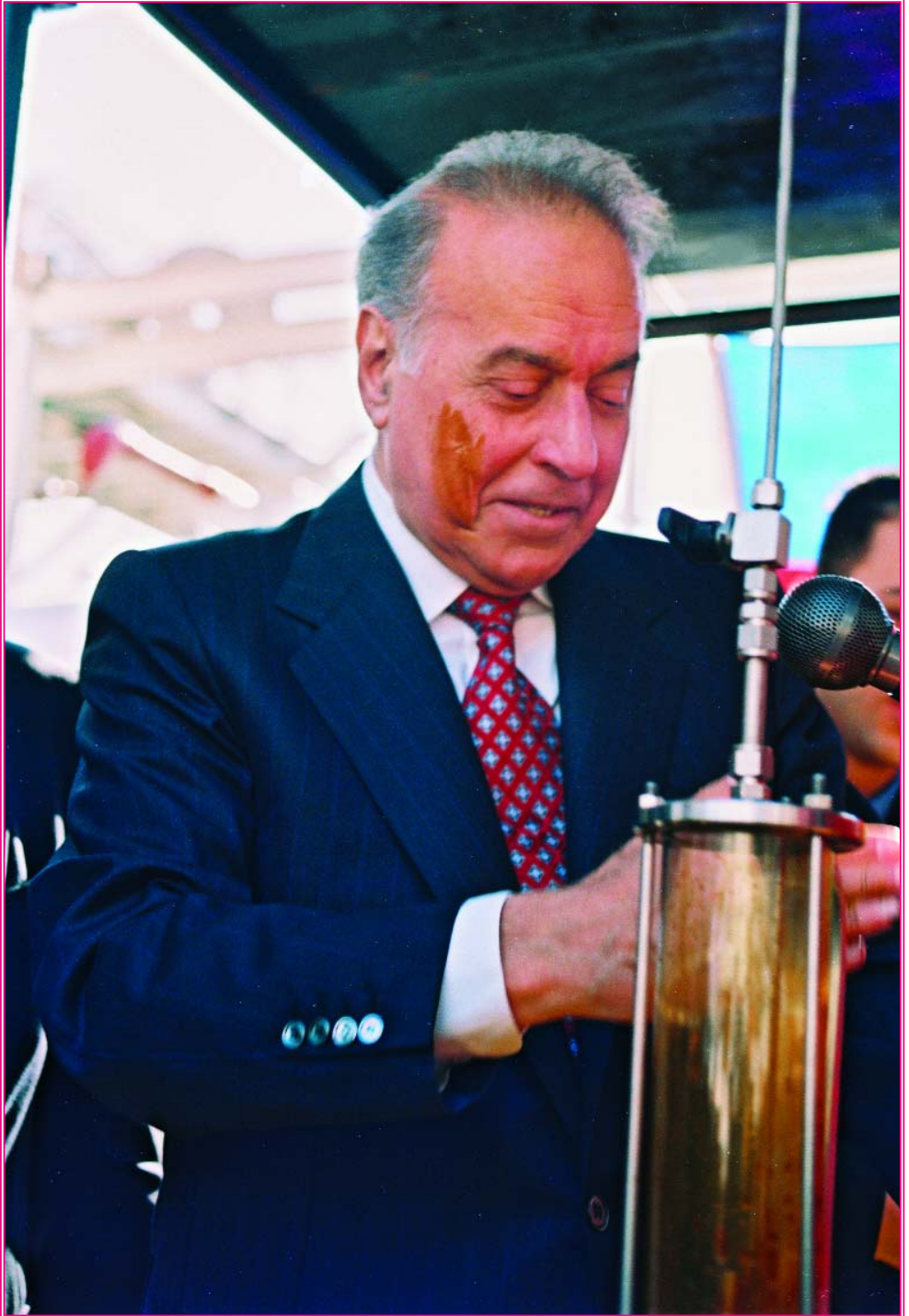
Baki, Elektron cihazları zavodu

Naxçıvan, Hüseyin Cavid məqbərəsinin açılışı.

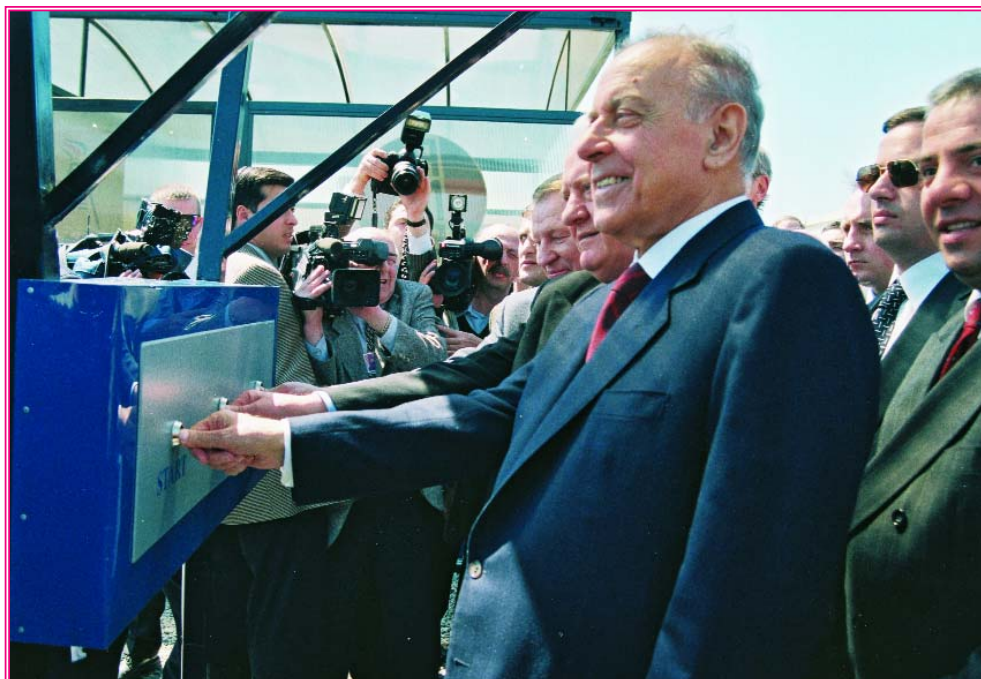
Bakı, ilk neft hasilatı

Bakı, ilk neft hasilatı

Bakı, Bibi-Heybət məscidinin təməli.

Bakı Supsa kəmərinin açılışı

ბაკი-სუფსა კემარინის აჭილში

Bakı-Supsa k mərindən görüntülər.

 amkir Su-elektrik stansiyası

Şəmkir, Su-elektrik stansiyasının açılışı

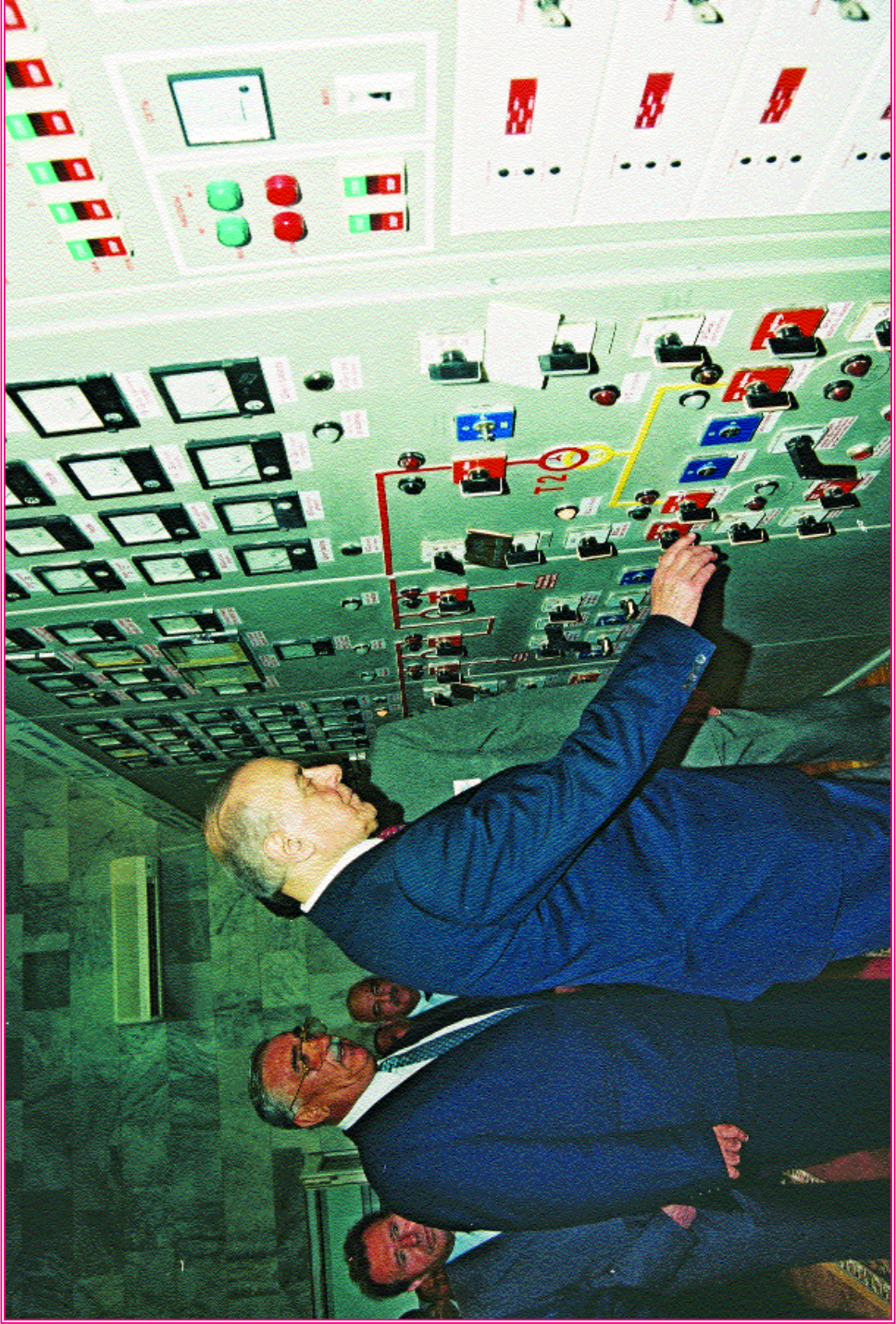
Gəncə su sayğacı zavodu

Şamkir, Su-elektrik stansiyasından görüntülər.

Gəncə Elektronika zavodu

Şamkir, Su-elektrik stansiyasının işə salınması

Şamkir, Su-elektrik stansiyası

Bakı "Kaspian fış" zavodunun açılışı.

Bakı "Kaspian fiş" zavodu

Dərin özüllər zavodunun ilk dalma qurğusu

Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru kəmərinin inşasının təməli

Bakı - Ceyhan kəmərini inşasının təmali

ƏRƏM PREZİDENT

Bakı-Ceyhan kəmərinin inşasının təməli

Sumqayıt, Buxar generatorunun işə salınması

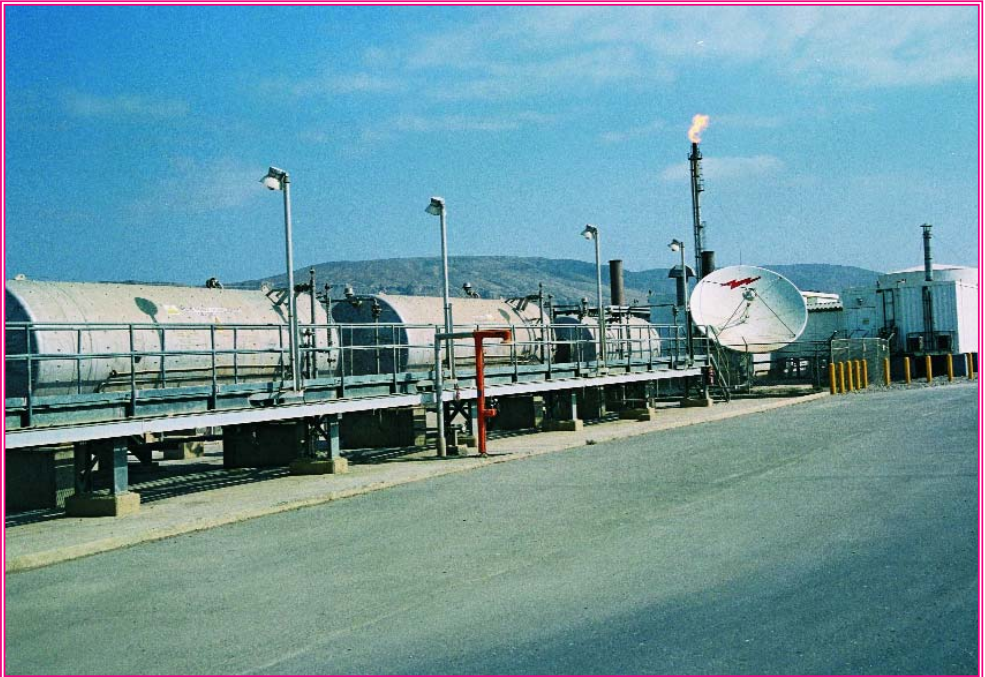
Şəki İpək kombinatı.

Gəncə, Olimpiya İdman Kompleksi

Gəncə, Olimpiya Mərkəzinin açılışı

BTC Neft kəmərinin tikintisindən görüntülər

Naxçıvan, Olimpiya Mərkəzinin açılışı

Şəki, Olimpiya Kompleksinin açılışı

Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin təməli

Baku-Tbilisi-Ceyhan koridorunun tamamlanması

BTC Neft kəmərinin tikintisindən görüntülər

Naxçıvan, "N" hərbi hissəsi

XÜLASƏ

Ümummilli Lider Heydər Əliyev bir qərinə ərzində Azərbaycana əvvəlcə partiya rəhbəri (1969-1982), sonralar müstəqil dövlətin Prezidenti kimi (1993-2003) rəhbərlik edib. Bu gün ölkənin ictimai-siyasi, mədəni və iqtisadi həyatının bütün sahələrində baş verən yüksəliş və dinamik irəliləyişlərdə Heydər Əliyevin xidmətləri dənılmazdır. Böyük Öndərin Azərbaycanın xoş gələcəyi, əbədi müstəqilliyinin təmin olunmasında iqtisadiyyata xüsusi əhəmiyyət verməsi təsadüfi deyildi. O hələ Sovet dövründə respublikaya rəhbərlik edərkən ölkənin ən strateji sahələrinin – neft emalı, neft-kimya, maşınqayırma, yüngül və yeyinti sənayesi, kənd təsərrüfatı və onunla bağlı emal sahələrinin inkişafına diqqət yetirmişdi. Məhz onun rəhbərliyi illərində Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin ən sürətli və dinamik inkişaf edən respublikasına çevrilmişdi və imperiyanın süqutuna yaxın dünya ekspertləri Azərbaycanı iqtisadi cəhətdən müstəqil yaşama qabiliyyətinə malik 2-3 respublikadan biri hesab edirdilər. Lakin müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda baş verən hərəmərclik, hakimiyyət çevrilişləri, Ermənistanın Azərbaycana ərazi iddiasına görə başlanmış Qarabağ savaşı, həmçinin, keçmiş respublikalar arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması ucbatından müəssisələrin əksəriyyətinin dayanması ölkə iqtisadiyyatını qısa

müddət ərzində dərin tənəzzülə saldı, həm də səriştəsiz və məsuliyyətsiz idarəçilik nəticəsində 1991-1993-cü illərdə sənaye istehsalının ÜDM-də payı 2 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi 40%, əsaslı vəsait qoyuluşu 3 dəfə, yük dövriyyəsi 4 dəfə azaldı. Yenicə dövriyyəyə buraxılan Milli Valyutanın zəruri təminat bazası olmadığına görə onun alıcılıq qabiliyyəti kəsgin sürətdə aşağı düşdü, əhalinin həyat səviyyəsi kəsgin sürətdə pisləşdi, işsizlik və yoxsulluq artdı. Bütün bunlar ictimai-siyasi xaos, anarxiya, zorakılıq, silahlı vətəndaş qarşıdurma şəraitində baş verdiyindən ölkənin siyasi hakimiyyəti də tam iflasa uğradı. 1993-cü ilin iyununda xalqın tələbi və təkidi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində qısa müddət ərzində ictimai siyasi sabitliyi təmin etdi, iqtisadiyyatdakı geriləmə və tənəzzülün qarşısı alındı, Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mahiyyətə yeni mərhələnin təməli qoyuldu. Ölkə daxilində yaranmış sabitlik və beynəlxalq aləmdə Azərbaycana artan inam və etimad 1994-cü ilin sentyabr ayının 20-də dünyanın böyük dövlətlərinin ən nəhəng şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi" deyilən böyük neft kontraktının imzalanmasını mümkün etdi. Bundan sonra ölkə iqtisadiyyatında köklü dəyişikliklər başladı. İlk növbədə iqtisadi islahatların qanunvericilik bazası yaradıldı, özəlləşdirmə və aqrar islahatlar həyata keçirildi, ölkədə vergi, pul-kredit və gömrük fəaliyyəti yeni iqtisadi sistemin tələblərinə uyğun quruldu, Milli sahibkarlığın inkişafına şərait yaradıldı, xarici investorların Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına marağı daha da artdı. Aqrar sahədə köklü islahatlar

keçirildi, kolxoz və sovxozlar ləğv edildi, onların torpaq sahələri dövlət, bələdiyyə və özəl mülkiyyətçilərə verildi. Artıq 1996-cı ildə ÜDM-in, kənd təsərrüfatının, xidmət sferasının, 1997-ci ildən sənayenin, sonralar başqa istehsal sahələrinin davamlı inkişafına nail olundu. MDB məkanında ən yüksək – 10%-lik artım tempinə nail olundu, sənayenin bir sıra ənənəvi istehsal sahələrinin bərpası həyata keçirildi, yeni sahələr təşəkkül tapdı. 1996-2003-cü illərdə Azərbaycanda ÜDM-in artımı 1,9 dəfə, sənaye məhsulu istehsalının həcmi 25%, kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsalı 1,6 dəfə, yük daşınması 2,6 dəfə artdı. İqtisadiyyatın həlledici sahələrində baş verən belə köklü dəyişikliklər nəticəsində işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 4,5 dəfə yüksəlmiş oldu.

Ölkə iqtisadiyyatında baş verən dərin kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə uyğun olaraq mükəmməl qanunvericilik bazasının yaradılması, onun beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması işi də davam etdirildi. 1993-cü ildən etibarən iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən 70-dən artıq qanun qəbul edilmiş, 100-dən çox fərman və sərəncam imzalanmış, 30-a yaxın dövlət proqramı təsdiq edilmişdi.

Müasir dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin, beynəlxalq təşkilatların Azərbaycana marağının artması ilk növbədə Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi neft strategiyası ilə bağlıdır. Təməli 1994-cü ildə qoyulan "Əsrin müqaviləsi"ndən sonra 2003-cü ilədək dünyanın 14 ölkəsinin 30 neft şirkəti ilə 21 neft sazişi bağlanmışdır. Bu sazişlərlə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinə təxminən 60 mlrd.

ABŞ dolları həcmində sərmayə qoyulması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məbləğdən 20 mlr.dan artığı ölkəmizə investisiya şəklində qoyulmuşdur. Neft strategiyasının ən uğurlu nəticələrindən biri Azərbaycan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri vasitəsilə dünya bazarına çıxarılmasının artıq reallığa çevrilməsidir. Heydər Əliyevin dərindən düşündüyü neft strategiyası nəticəsində Azərbaycan Xəzər dənizinin nəhəng enerji potensialını ilk mənimsəyən və regionun inkişafında keyfiyyətə yeni iqtisadi modeli formalaşdıran, Avropa və Asiya arasında siyasi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində, Qafqaz nəqliyyat dəhlizinin inkişafında, İNOQEYT, TRASEKA və digər nəhəng layihələrin gerçəkləşməsində Xəzəryanı və Qafqaz regionunda mühüm rol oynayan bir dövlətə, dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin müəllifi olduğu neft strategiyası bu gün müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın öz milli sərvətlərinə sahib olmasının, iqtisadiyyatımızın əlverişli şərtlərlə dünya iqtisadiyyatına qovuşmasının, ölkəmizin 90-cı illərin əvvəlində başlamış siyasi, iqtisadi və sosial dirçəlişinin, XXI əsrin astanasında yüksək inkişaf etmiş, möhkəm, demokratik Azərbaycan dövlətinin təşəkkülünün rəmzidir. Bu təməllər üzərində qurulmuş Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı Heydər Əliyevin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilir. Təsadüfi deyildir ki, artıq 2006-cı ildə Azərbaycan ÜDM-in artım tempinə görə dünya tarixində analoqu olmayan səviyyəyə – 36%-ə çatmışdır. Son iki il ərzində 350 mindən çox yeni iş yeri yaradılmışdır. Bütün bu nailiyyətlər göstərir ki, Heydər Əliyevin yaxın onil-

liklər üçün uzaqgörənliklə düşünüb həyata keçirdiyi Azərbaycan inkişaf strategiyasının nəticələri – xalqımız üçün daha xoşbəxt və firavan yaşayacağı, güclü iqtisadi təməlləri olan Böyük Azərbaycanın dünya və regionda söz sahibi olacağı gün uzaqda deyildir.

РЕЗЮМЕ

Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев возглавил республику сначала как партийный руководитель (1969-1982 гг.), затем как президент независимого государства (1993-2003 гг.). Сегодня неопровержимы заслуги Гейдара Алиева в достигнутых успехах в общественно-политической, экономической и культурной жизни страны. Особое значение он придавал развитию экономики для обеспечения неуклонного роста благосостояния народа, защиты независимости и суверенитета Азербайджана.

Еще в советский период, будучи руководителем республики, Гейдар Алиев ставил во главу угла развитие особо стратегических отраслей страны - нефтеперерабатывающей, нефтехимической, машиностроительной, легкой и пищевой, а также уделял большое внимание сельскохозяйственному производству и связанным с ним перерабатывающим отраслям. Именно в годы руководства Гейдаром Алиевым Азербайджан превратился в одну из самых благополучных республик постсоветского пространства, развивающейся стремительно и ускоренными темпами. К распаду советской империи авторитетные международные эксперты оценивали Азербайджан в числе 2-3 рес-

198

публик, способных, с экономической точки зрения, существовать самостоятельно.

Однако, в первые годы независимости экономика республики вследствие ряда серьезных причин: внутренние распри в руководстве страны, государственные перевороты, территориальные притязания соседней Армении, вылившиеся в Карабахскую войну, а также разрыв экономических связей с бывшими союзными республиками - впадала в глубокий кризис. В результате крайне неумелых и безответственных действий тогдашних руководителей республики, в 1991-1993 гг. доля промышленного производства в ВВП уменьшилась в 2 раза, объем сельскохозяйственной продукции - на 40%, инвестиций - в 3 раза, товарооборота - в 4 раза. Поскольку выпущенная только что в обращение национальная валюта не имела товарного обеспечения, ее покупательская способность резко снизилась, безмерно ухудшая уровень жизни населения, увеличились безработица и бедность. Все это происходило в условиях общественно-политического хаоса, анархии, насилия, вооруженного гражданского противостояния, и политическое руководство республики потерпело полный крах. В июне 1993 г. по требованию и настоянию народа Гейдар Алиев вновь вернулся к политической власти, и в результате последовательной и целенаправленной политики по обеспечению общественно-политической стабильности был остановлен кризис, заложена основа нового этапа в экономическом развитии республики. Внутри-

политическая стабильность, возрастающее доверие к Азербайджану на международной арене сделало возможным подписание 20 сентября 1994 года глобального нефтяного контракта с самыми крупными концернами могущественных государств, названного "Контрактом века". Вслед за подписанием начались коренные преобразования в экономике страны. В первую очередь, была создана законодательная база экономических реформ, осуществлены приватизация земли и аграрные реформы, приведены в соответствие с требованиями новой экономической системы налоговая, денежно-кредитная и таможенная деятельность, созданы условия для развития национального предпринимательства, еще более возрос интерес иностранных инвесторов к экономическому развитию Азербайджана. Были проведены коренные реформы в аграрной сфере, ликвидированы колхозы, совхозы, их земельные участки были переданы государству, муниципалитетам и частным собственникам. Уже к 1996 году был достигнут рост ВВП, также развитие сельского хозяйства, сферы услуг, а с 1997 года - промышленности и других сфер производства. Был восстановлен ряд традиционных сфер производства, созданы новые отрасли. За 1996-2003гг. в Азербайджане ВВП возрос в 1,9 раз, объем продукции промышленного производства увеличился на 25%, производство сельскохозяйственной продукции - в 1,6 раз, грузоперевозки - в 2,6 раза. В результате произошедших в экономике коренных преобразований средняя заработная пла-

та работающих увеличилась в 4,5 раза.

Наряду с глубокими качественными и количественными изменениями, которые происходили в экономике страны, была продолжена работа по созданию совершенной законодательной базы, приведению ее в соответствие с международными требованиями. Начиная с 1993 года, были приняты более 70 законов, регулирующих экономическую деятельность, Президентом страны подписаны свыше 100 указов и распоряжений, утверждены около 30 государственных программ.

Благодаря дальновидной нефтяной стратегии общенационального лидера Гейдара Алиева повысился авторитет Азербайджана в мировом сообществе, вырос интерес к республике со стороны развитых мировых держав и авторитетных международных организаций. После подписания в 1994г. "Контракта века" до 2003 года было подписано еще 21 соглашение с 30 нефтяными компаниями 14 стран, согласно которым предусмотрено вложение инвестиций в объеме \$ 60 млрд. в нефтегазовую промышленность Азербайджана.

Более \$ 20 млрд. из этой суммы вложены в нашу страну в форме инвестиций. Основным итогом успешной нефтяной стратегии стал ввод в эксплуатацию нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан им. Гейдара Алиева, посредством которого азербайджанская нефть поступает на мировые рынки. Благодаря глубоко продуманной Гейдаром Алиевым нефтяной стратегии, сегодня Азербайджан превратился в страну, которая первая на-

чала освоение огромного энергетического потенциала Каспийского моря и сформировала качественно новую экономическую модель в развитии региона. Азербайджан превратился в один из нефтяных центров мира, в государство, играющее важную роль в Кавказском регионе, в расширении связей между Европой и Азией, в развитии Кавказского транспортного коридора, осуществлении таких глобальных проектов, как INOQEYT, TRASEKA и др.

Успешное осуществление нефтяной стратегии, автором которой является Гейдар Алиев, сегодня символизирует, что независимый Азербайджан является хозяином своих национальных богатств, что наша экономика на выгодных условиях интегрировалась в мировую экономику, что Азербайджан в XXI в. представляет собой высокоразвитое, устойчивое, демократическое государство.

Основанное на этих принципах экономическое развитие Азербайджана сегодня с успехом продолжается под руководством достойного последователя Гейдара Алиева, Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева. Подтверждением тому тот факт, что уже в 2006г. Азербайджан по темпам роста ВВП вышел на уровень, не имеющий аналога в мировой истории, - 36%. Только за последние два года было открыто более 350 тысяч новых рабочих мест. Все эти достижения убеждают, что не далек тот день, когда, благодаря продуманной и осуществленной Гейдаром Алиевым стратегии раз-

вятия Азербайджана, народ будет жить более счастливо, Азербайджан будет иметь крепкую экономическую базу и станет более сильным государством в регионе и мире.

REVIEW

Haydar Aliyev, the National leader of Azerbaijan, firstly ruled the republic during 1969-1982 as a party leader, then between 1993-2003 as the president of an independent state. He had an outstanding role in all spheres of our socio-political, cultural and economic life. The national leader has always attached great importance to strategic areas of economy such as oil refinery, oil chemistry, machine building, light industry, agricultural industry, etc. Thanks to him, Azerbaijan was one of those republics of the former Soviet Union with rapid and dynamic development, few of which experts evaluated as a country that can survive after the collapse of the Soviet Union. Due to the anarchy in the republic in early years of its independence and the Nagorno Karabag conflict between Azerbaijan and Armenia, there was a serious decline in the economy of the republic. Between 1991-1993 the share of industry production in the GDP decreased two times, the volume of agro products decreased by 40 percent, capital investments decreased by three times and the cargo circulation decreased by four times. As the purchasing power of money declined, the life level decreased and the unemployment and poverty increased. In June, 1993 H. Aliyev took over the political authority and policies followed then ensured eco-

economic stability in a short period of time and a new era in the economic development of Azerbaijan launched. As a result of this economic policy on 20 September 1994 the Contract of the Century with the largest oil companies was signed. Then an important changes happened in the country in all spheres: reforms in legal system, agricultural system, entrepreneurship started. Foreign investment inflows started. And in 1996 there was an increase in GDP, agro industry, service sphere, in 1997 in industry and etc. The growth rate-10 percent was the highest in CIS countries. Between 1996-2003, there were increase of 1,9 times in GDP, 25 percent in industry products production, 1,6 times in agro products production, 2,6 times in cargo circulation. The average salary increased about 4,5 times.

Carrying out reforms in legal systems in accordance with the international standards continued. More than 70 laws adopted, 100 decrees was signed and 30 state programs were approved.

As the authority of Azerbaijan increased in the world, the international organizations started to invest in the republic. All these progress started thanks to the Aliyev's oil strategy. Since 1994, the Contract of the Century, there were signed 21 oil contracts with 30 oil companies of the world. About 60 billion USD dollar investment is considered totally in all these contracts. And more than 20 billion has already been invested.

The other biggest projects such as INOGATE and TRACECA contributed Azerbaijan and assisted it to become an important state in the region.

The oil strategy by Haydar Aliyev is the symbol of socio-economic, cultural development of Azerbaijan as a democratic country and this tendency is developed and pursued by Ilham Aliyev, the president of the republic of Azerbaijan. As a result, in 2006 Azerbaijan become number one country in the growth rate in GDP-36 percent. More than 350000 work places were established. All these achievements indicates that owing to H. Aliyev's development strategy in the near future Azerbaijan will become a stronger state in the region.

ƏDƏBİYYAT

1. H.Ə.Əliyev. "Azərbaycan xarici investorlar üçün və investisiyalar üçün açıqdır. Azərbaycan qətiyyətlə bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedir". Beynəlxalq konfranslarda (Azərbaycanda investisiya imkanları və Adam Smit İnstitutunda çıxışlar - London, 29-30 noyabr 1995-ci il. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, "Azərnəşr", 1998, 5-ci cild, səh. 46-64.

2. Heydər Əliyev. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri. www.president.az

3. Heydər Əliyev hər zaman zirvədədir. - www.president.az

4. Heydər Əliyevin neft strategiyası. Azərbaycanın müstəqilliyi və rifahı naminə. 2 hissədə. - Bakı, 2001.

5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (1993-2003). www.president.az

6. Azərbaycanı dünyaya tanıdan Lider. - www.president.az

7. Aforizmlər (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışlarından seçilmiş müdrik fikirlər. Bakı, 1997.

8. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005.

9. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Xalqa həsr olunan illər. Bakı, 2003.

10. Ramiz Mehdiyev. Azərbaycan:qloballaşma dövrünün tələbləri. Keçmişin dərsləri, bu günün reallıqları və gələcəyin perspektivləri. Bakı XXIYNE 2005, 464 s.

11. Ş.M. Muradov. İnsan inkişafı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı, Elm, 2005.

12. Səmədzadə Z. Ümummilli Lider və sosial-iqtisadi tərəqqi: Milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafı əbədi müstəqilliyimizin etibarlı təminatçısıdır/ Respublika. - 1 may 2003.

13. Самедзаде З. Этапы большого пути. Экономика Азербайджана за полвека, ее реалии и перспективы. Баку, Нурлар, 2004. - 936с.

14. Atakişiyev M. Ölkə prezidenti İlham Əliyevin fəaliyyəti sosial-iqtisadi sahədə daha böyük uğurlara zəmin yaratmışdır./ İqtisadiyyat. - 30 dekabr-5 yanvar 2006.

15. Şəkərəliyev A. Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı/ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev cənablarının anadan olmasının 80 illiyinə həsr edilmiş elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2003.

16. Hüseynov V. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin aqrar siyasəti uğurla davam etdirilir/ Xalq qəzeti. - 16 noyabr, 2004.

17. Yaqubzadə M. Azərbaycan neft sənayesinin yeni erası.

18. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından 11 il ötür./ Xalq qəzeti. - 21 sentyabr, 2005.

19. Махмудов Я. Возрождение государственной независимости в северном Азербайджане: второй период руководства

Г.Алиева. 05.11.2004. www.azmif.net

20.Echo: Точка зрения: Гейдар Алиев. Человек, который сделал историю. www.echo/az/info/archive

MÜNDƏRİCAT

REDAKTORDAN.....3

MÜƏLLİFDƏN 8

I FƏSİL Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət kursu iqtisadi müstəqilliyimizin təməlidir

- 1.1 Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni keyfiyyətdə inkişaf
orienteirləri 11
- 1.2 Tarixə nəzər.....14
- 1.3 İqtisadi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi 21

II FƏSİL Heydər Əliyev dövründə Azərbaycanda yeni sənaye sahələrinin təşəkkülü və onun inkişafı

- 2.1 Neft strategiyası – Heydər Əliyev
dühasının bəhrəsidir 24
- 2.2. Heydər Əliyevin sənaye siyasətində Azərbaycanın
iqtisadi müstəqilliyini müəyyən edən başlıca istiqamətlər 37
- 2.3 Neft-kimya sənayesinin dinamik inkişafının
təzahürləri.....45
- 2.4 Energetika sisteminin inkişaf meylləri 48
- 2.5 Metallurgiya sənayesinin dirçəlişi 50
- 2.6 Maşınqayırma və metal emalı sənayesinin yenidən
qurulması.....52
- 2.7 Tikinti materialları, meşə, sellüloz-kağız və ağac emalı
sənayesinin inkişafı.....53
- 2.8 Yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafı.....55

III FƏSİL Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanada aparılan aqrar islahatlar və onun sosial-iqtisadi nəticələri

3.1 Aqrar islahatlar və kənd təsərrüfatının inkişafında əsaslı nəticələr	57
--	----

IV FƏSİL İqtisadiyyatın müasir maddi-texniki bazasının və infrastrukturunun yaradılması

4.1 İqtisadiyyatın maddi-texniki bazasının yaradılması və yeni istehsal güclərinin inşası.....	74
4.2 Nəqliyyat şəbəkəsinin təşəkkülü.....	76
4.3 Müasir rabitə və informasiya texnologiyalarından istifadə.....	77
4.4 Mənzil-kommunal təsərrüfatının yaxşılaşdırılması	80
4.5 Milli ticarət sisteminin təşəkkülü.....	82

V FƏSİL Regional siyasət və sahibkarlığın inkişaf strategiyası

5.1 Müasir regional siyasətin başlıca istiqamətləri	85
5.2. Sahibkarlığın inkişafının Heydər Əliyev modeli	86

VI FƏSİL Heydər Əliyev və sosial siyasətin əsas perspektivləri

6.1 Aparılan sosial siyasətin ilkin nəticələri	99
6.2 Məşğulluq probleminin həllindəki uğurlar	102
6.3 Qadın məşğulluğu sahəsində dövlət siyasəti	104

VII FƏSİL Heydər Əliyev dövründə maliyyə-kredit bazarının təşəkkülü, büdcə-vergi, pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri

7.1 Müasir büdcə siyasətinin əsas ünsürləri	108
7.2 Vergi siyasətinin əsas məqsədi istehsalçıları dəstəkləməkdir.....	110
7.3 İnflyasiya və pul siyasətinin məqsədləri.....	115
7.4 Pul-kredit və bank sisteminin inkişafı.....	117
7.5 Qiymətli kağızlar bazarı sahəsində siyasət	123
7.6 Qiymət-tarif siyasətinin təkmilləşdirilməsi	126

VIII FƏSİL Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası

8.1 Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası siyasəti	128
8.2 Xarici investisiyalar və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələr	133
8.3 Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri	133

ƏLAVƏLƏR

1. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə istifadəyə verilən ən mühüm obyektlərin siyahısı (1969-2003-cü illər)	136
---	-----

2. Heydar Əliyevin müstəqil Azərbaycanın prezidenti olan dövr üçün (1993-2003) iqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri	149
3. Heydar Əliyevin Azərbaycan iqtisadiyyatının təşəkkülü və inkişafı yönündə fəaliyyətini əks etdirən fotoxronika	

XÜLASƏ	193
PEŞHOME	198
REVIEW	204
ƏDƏBİYYAT	207

ALİŞANOVA MEHRİBAN NADİR QIZI

**HEYDƏR ƏLİYEV -
İQTİSADİ MÜSTƏQİLLİYİMİZİN
BANİSİDİR**

*Naşiri:
Qoşqar İsmayıloğlu*

NƏŞRİYYAT DİREKTORU *Denis İzuf,*
TEXNİKİ REDAKTORU *İlham Niftəliyev,*
BƏDİİ REDAKTORLAR *Emil Vəliəhmədov,*
KORREKTORU *Xəyalə Azudəliyeva,*
OPERATORU *Kəminə Paşayeva,*
ÇAPA MƏSUL *Cavad Əliyev
Azərخان Yunusov.*

*Çapa imzalanmış 14.09.2006,
formatı 70x100 1/16 15.25 ç.v.
mil-mat kağızı №1, tayms qarnituru,
sifariş Q-32
sayı 1000.*

*Kitab
“ÇİNAR-ÇAP”
nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış
və
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
✉ AZ 1025. Bakı şəhəri, Xocalı pr., 24.
☎ Tel.: 4989555, 4937255, 4902757*

